

พระอภิธรรมสังคณีมาติกา บรรยาย

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร
เรียบเรียง

พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียง

ผู้รวบรวมและจัดทำ คณะศิษยานุศิษย์

วัดเวฬุวัน อ.ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี

วัดป่าแก้วกุลเจริญ อ.ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี

วัดป่ามณีกาญจน์ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี

วัดสวนป่าสิริธโร อ.วังน้ำเขียว จ.นครราชสีมา

วัดป่ากุลสุวรรณ อ.เมือง จ.กาญจนบุรี

วัดจิตมงคล อ.ปากท่อ จ.ราชบุรี

วัดป่าพิสิฐนาถ อ.เวียงสา จ.น่าน

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : พุทธศักราช ๒๕๖๘ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ISBN 978-616-629-221-3

พิมพ์ที่ บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด

สำหรับแจกเป็นธรรมทานเท่านั้น

ขอสงวนสิทธิ์การพิมพ์โดยไม่ได้รับอนุญาตจากทางวัด

ติดต่อสอบถาม

วัดเวฬุวัน อ.ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี

จัดพิมพ์เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสพิธีมฤตดาสิกการะ
อายุวัฒนมงคล ๘๐ ปี หลวงปู่สาคร ธรรมารุโธ
ณ วัดเวฬุวัน ตำบลท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี
วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๘
จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

คำปรารภ

พระอาจารย์สุวจน์ สุวโจ

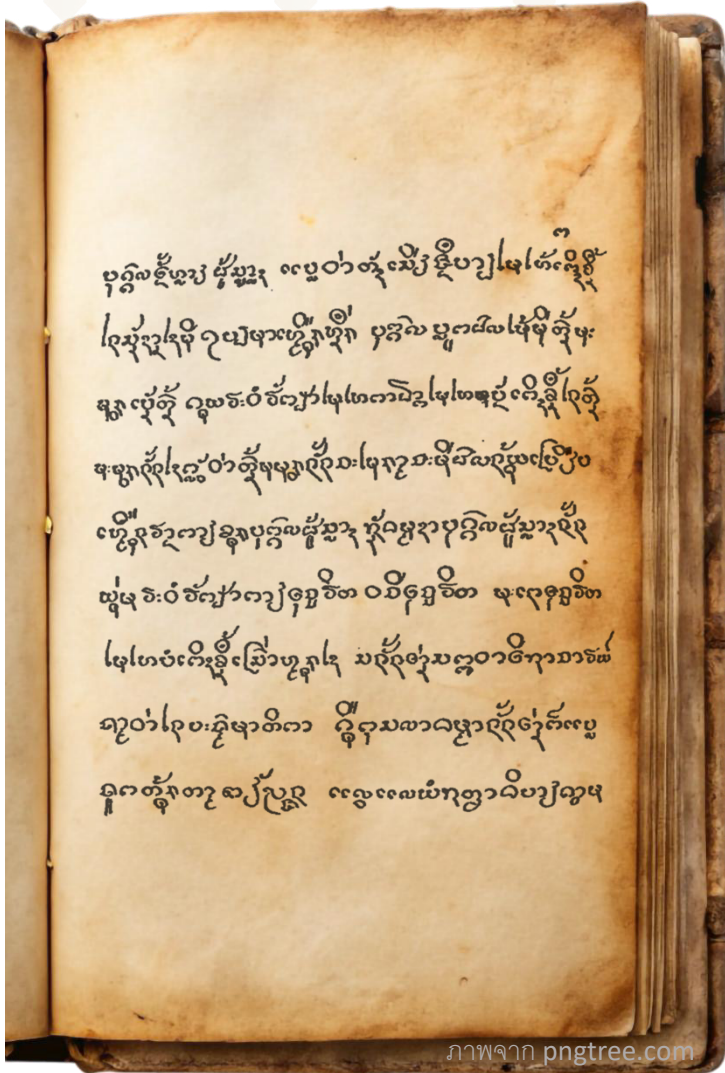
จากหนังสือ พระฝั้น อาจาโร ๑๐๘ ปี

“ ที่บนภูระงำนี้เอง ท่านได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งด้วยมือของท่านเอง เป็นอักษรไทยน้อย (ที่ภาคโน้นเรียกตัวหนังสือธรรม) จากหนังสือโบราณ ชื่อว่า **ธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย** (ได้เคยพิมพ์แล้ว อยู่ในหนังสือ **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ฝั้น อาจารเถระ**) เป็นลายมือของท่านเองทั้งหมด ท่านเขียนหนังสืออักษรธรรมได้สวยงาม พร้อมทั้งมีคำอธิบาย มีข้ออุปมาอุปมัยอย่างลึกซึ้งแจ่มแจ้ง ยังไม่เคยมีใครที่ไหนจัดทำมาก่อน เมื่อเวลา มีงานศพก็นิมนต์พระมาสวดมาติกาบังสุกุลเท่านั้น พวกเราไม่ทราบความหมาย และมีอรรถาธิบายว่าอย่างไร เป็นหนังสือที่น่าอ่าน น่าศึกษามาก ผู้ใคร่ต่อการศึกษาควรหามาอ่าน ”

บางส่วนของอักษรธรรม^๑ลายมือหลวงปู่ฝั้น อาจาโร

^๑ อักษรธรรม มีการพัฒนามาจากอักษรธรรมล้านช้าง คนโบราณใช้อักษรธรรมบันทึกเรื่องราวต่างๆ โดยเฉพาะหลักคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา / คู่มือการอ่าน ถ่ายทอดเอกสารโบราณ : อักษรธรรมอีสาน สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

สารบัญ

หน้า

คำปรารภ หลวงปู่สาคร ฐมมาวุโธ	๘
คำนำ ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์	๙
คำชี้แจงของผู้รวบรวมและจัดทำ	๒๕
พระอภิธรรมสังคณีมาติกา ฉบับธรรมบรรยาย	๒๗
ติกะที่ ๑	
๑. กุสะลา ฐัมมา	๓๑
๒. อะกุสะลา ฐัมมา	๓๓
๓. อัปฺยาเกตา ฐัมมา	๓๖
ติกะที่ ๒	
๔. สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตฺตา ฐัมมา	๓๘
๕. ทุกขายะ เวทนายะ สัมปะยุตฺตา ฐัมมา	๓๙
๖. อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตฺตา ฐัมมา	๔๐
ติกะที่ ๓	
๗. วิปากา ฐัมมา	๔๒
๘. วิปากะฐัมมะฐัมมา	๔๓
๙. เนวะวิปากะนะวิปากะฐัมมะฐัมมา	๔๔
ติกะที่ ๔	
๑๐. อุปาทินนุปาทานิยา ฐัมมา	๔๗
๑๑. อะนุปาทินนุปาทานิยา ฐัมมา	๔๘
๑๒. อะนุปาทินนนานุปาทานิยา ฐัมมา	๔๘
ติกะที่ ๕	
๑๓. สังกิสิฏฐะสังกิเลสิกา ฐัมมา	๔๙

๑๔.	อะสังกิลิฏฐะสังกิลิสสิกา รัมมา	๔๙
๑๕.	อะสังกิลิฏฐาสังกิลิสสิกา รัมมา	๕๐
ติกะที่ ๖		
๑๖.	สะวัตักกะสะวิจารา รัมมา	๕๐
๑๗.	อะวัตักกะวิจาระมัตตา รัมมา	๕๑
๑๘.	อะวัตักกาวิจารา รัมมา	๕๒
ติกะที่ ๗		
๑๙.	ปีติสะหะคะตา รัมมา	๕๔
๒๐.	สุขะสะหะคะตา รัมมา	๕๕
๒๑.	อุปกขาสะหะคะตา รัมมา	๕๖
ติกะที่ ๘		
๒๒.	ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา รัมมา	๕๗
๒๓.	ภาวะนายะ ปะหาตัพพา รัมมา	๕๗
๒๔.	เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา รัมมา	๕๘
ติกะที่ ๙		
๒๕.	ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา	๕๘
๒๖.	ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา	๕๙
๒๗.	เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะ เหตุกา รัมมา	๖๒
ติกะที่ ๑๐		
๒๘.	อาจะยะคามิโน รัมมา	๖๖
๒๙.	อะปะจะยะคามิโน รัมมา	๖๖
๓๐.	เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน รัมมา	๖๗
ติกะที่ ๑๑		
๓๑.	เสกขา รัมมา	๖๘

๓๒.	อะเสกขา อัมมา	๗๐
๓๓.	เนวะเสกขา นาเสกขา อัมมา	๗๑
ติกะที่ ๑๒		
๓๔.	ปะริตตา อัมมา	๗๒
๓๕.	มะหัคคะตา อัมมา	๗๓
๓๖.	อัปปะมาณา อัมมา	๗๔
ติกะที่ ๑๓		
๓๗.	ปะริตตารัมมะณา อัมมา	๗๖
๓๘.	มะหัคคะตารัมมะณา อัมมา	๗๗
๓๙.	อัปปะมาณารัมมะณา อัมมา	๗๘
ติกะที่ ๑๔		
๔๐.	หีนา อัมมา	๗๘
๔๑.	มัชฌิมา อัมมา	๗๙
๔๒.	ปะณีตา อัมมา	๘๐
ติกะที่ ๑๕		
๔๓.	มิจฉัตตะนิยะตา อัมมา	๘๑
๔๔.	สัมมัตตะนิยะตา อัมมา	๘๑
๔๕.	อะนิยะตา อัมมา	๘๒
ติกะที่ ๑๖		
๔๖.	มัคคารัมมะณา อัมมา	๘๔
๔๗.	มัคคะเหตุกา อัมมา	๘๔
๔๘.	มัคคาธิปะติโน อัมมา	๘๕
ติกะที่ ๑๗		
๔๙.	อุปปันนา อัมมา	๘๕
๕๐.	อะนุปปันนา อัมมา	๘๖
๕๑.	อุปปาทีโน อัมมา	๘๖

ติ๊กะที่ ๑๘

๕๒. อะตีตา รัมมา ๘๗
๕๓. อะนาคะตา รัมมา ๘๗
๕๔. ปัจจุปปันนา รัมมา ๘๗

ติ๊กะที่ ๑๙

๕๕. อะตีตารัมมะณา รัมมา ๙๐
๕๖. อะนาคะตารัมมะณา รัมมา ๙๐
๕๗. ปัจจุปปันนารัมมะณา รัมมา ๙๑

ติ๊กะที่ ๒๐

๕๘. อัชฉัตตา รัมมา ๙๑
๕๙. พระหิทธา รัมมา ๙๒
๖๐. อัชฉัตตะพะหิทธา รัมมา ๙๒

ติ๊กะที่ ๒๑

๖๑. อัชฉัตตารัมมะณา รัมมา ๙๓
๖๒. พระหิทธารัมมะณา รัมมา ๙๔
๖๓. อัชฉัตตะพะหิทธารัมมะณา รัมมา ๙๕

ติ๊กะที่ ๒๒

๖๔. สะนิทัสสะนะสัปปะภูฆา รัมมา ๙๗
๖๕. อะนิทัสสะนะสัปปะภูฆา รัมมา ๙๗
๖๖. อะนิทัสสะนาปปะภูฆา รัมมา ๙๘

สรุปรูปภาพรวมของพระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย ๙๙

บรรณานุกรม ๑๐๘

คำปรารภ หลวงปู่สาคร ธมมาวุโส

วันเพ็ญเดือน ๙ ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ (ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔) ณ ภูระงำ (ปัจจุบันคือ วนอุทยานภูหิน-ภูระงำ อ.ชนบท จ.ขอนแก่น) ในช่วงป่วยหลังจากหลวงปู่ฝัน อาจาโร กวาดลานวัดเสร็จแล้ว ท่านเกิดอาการวิปริตทางกาย บรรดาพระเณรก็พยายามสลับกันเข้าจับเส้น ให้หลวงปู่อย่างไร อาการก็ยังไม่ทุเลา หลวงปู่จึงเปลี่ยนอิริยาบถเป็นการ เดินจงกรม สลับกับการนั่งสมาธิบนทางเดินจงกรมนั่นเอง จนกระทั่งเวลา ประมาณ ๒๑.๐๐ ไปจนถึง ๐๙.๐๐ น. ของวันถัดไป ท่านเกิดสภาวะจิต ขาดจากรูปธรรมและนามธรรม หลังจากนั้นจิตของท่านเกิดความรู้ เรื่องพระอภิธรรมสังคณีมาติกา ท่านจึงได้รจนาความรู้ที่เกิดขึ้นนั้น เป็นอักษรธรรมไว้

ต่อมา มีผู้นำมาแปลเป็นภาษาไทยและพิมพ์แจกจ่ายในงานต่างๆ แต่การใช้ถ้อยคำยังไม่ถูกต้องนัก หลวงปู่สุวัจน์ สุวโจ และพระเถระอีกหลาย ท่านที่มีความเชี่ยวชาญในอักษรธรรม จึงช่วยกันแปล และปรับปรุงขึ้นใหม่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เพื่อพิมพ์เป็นอนุสรณ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงปู่ฝัน อาจาโร ต่อมาได้มีการแก้ไขและปรับแต่งถ้อยคำอีกครั้งเพื่อแจก เป็นธรรมบรรณาการ ในโอกาสฉลองอุโบสถ วัดป่าชัยชุมพล (เสถียงแห่ง) อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์ เมื่อปี ๒๕๕๐

การนำพระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยายของหลวงปู่ฝัน อาจารย์เถระ มาจัดพิมพ์ในครั้งนี้ ด้วยอาตมาได้เห็นคุณค่าของมรดกธรรมที่พ่อแม่ ครูอาจารย์ได้สร้างไว้ และสมควรรักษาให้สืบต่อไปยังพุทธบริษัทรุ่นหลัง

คำนำ

ความเป็นมาของพระคัมภีร์อภิธัมม

ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์^๒

ปัจจุบันนี้ มีเกจิอาจารย์ ทั้งพระทั้งฆราวาสหลายท่านออกมาแสดงความเห็นว่าพระอภิธัมม^๓ ไม่ใช่พุทธพจน์หรือไม่ใช่พุทธวจนะ บางท่านเลยเถิดถึงขนาดว่าจะจัดพิมพ์พระไตรปิฎกแล้วตัดส่วนที่เป็นพระอภิธัมม กล่าวคือเล่ม ๓๕ ถึงเล่ม ๔๕ ออกไปเพราะเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ บทความสั้นๆ นี้จะอธิบายภาพรวมในทางวิชาการที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั่วโลกยอมรับกันเพื่อชี้ให้เห็นว่าพระอภิธัมมคือคำสอนของพระพุทธเจ้าและมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ความหมายของ ‘อภิธัมม’

คำว่า ‘อภิธัมม’ เป็นคำสันธิกันระหว่าง อภิ+ธมม ตรงกับภาษาบาลี ในอักษรไทยว่า ‘อภิธัมม’ หรือตรงกับคำสันสกฤตในภาษาไทยว่า ‘อภิธรรม’ คำว่า ‘อภิ’ เป็นคำอุปสรรค (prefix) ในภาษาบาลี มีความหมายว่า ‘เฉพาะ, โดยเฉพาะ, เน้นเฉพาะ’ หรือ ‘ล้วนๆ’ ส่วน ‘ธัมม’ (ศัพท์ภาษาบาลี) หรือ ‘ธรรม’ (ศัพท์ภาษาสันสกฤต) ก็คือ ‘พระธัมม’ หรือ ‘พระธรรม’ ซึ่งหมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อนำมาเชื่อมเข้าด้วยกัน จึงเป็น ‘อภิธัมม’

^๒ เปรียญ ๙ ประโยค (ขณะเป็นสามเณร) วัดบวรนิเวศวิหาร จากนั้นไปเรียนจนจบปริญญาเอก สาขาบูรพคดีศึกษา (Oriental Studies) ที่สถาบันตะวันออก มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ (อดีตนักเรียนทุนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร) ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำภาควิชามานุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม

^๓ ภาษาบาลีคือ *อภิธมม* (อภิธัมม) ส่วนภาษาสันสกฤตคือ *อภิธรรม* (อภิธรรม) ในที่นี้ ผู้เขียนสะกดตามแบบบาลี

(อภิธรรม) แปลว่า ‘เฉพาะธัมม์’ ‘เน้นเฉพาะธัมม์’ ‘ธัมม์ล้วนๆ’ หรือ ‘กล่าวถึง] เฉพาะพระธัมม์’

ที่เป็นเช่นนี้ พระวินัยปิฎก กล่าวถึงวินัยของภิกษุและภิกษุณี พร้อมทั้งเล่าเรื่องประกอบว่าเหตุใดจึงทรงบัญญัติพระวินัย ส่วนพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงธรรมะที่ทรงนำไปแสดงแก่บุคคลต่างๆ มีการกล่าวถึงประวัติบุคคลที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธัมม์ให้ฟัง ครอบคลุมบุคคลนั้นๆ สถานที่ซึ่งบุคคลนั้นๆ อยู่อาศัย บริวารของบุคคลนั้นๆ ฯลฯ ควบคู่ไปกับพระธัมม์ด้วย แต่คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก (อภิธรรมปิฎก) จะเน้นรวบรวมเรียบเรียงเพื่ออธิบาย ‘เฉพาะธัมม์ (ธรรม)’ หรือ ‘ธัมม์ล้วนๆ’ และธัมม์เหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบเมื่อตรัสรู้อุฏฺฐาสนิมมาสมาธิญาณอย่างแจ่มแจ้งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มานั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อจะอธิบายว่าอภิธรรมคืออะไร? พระไตรปิฎกจึงมีกระบวนถึงโพธิปักขิยธัมม์ ๓๗ ประการ กล่าวคือสัมมัปปธาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณงค์ ๗ และมัคค์มีองค์ ๘ ประการ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับธัมม์ล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือสถานที่ใดๆ

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปลีทวิเวก อยู่ในที่เร้นลับพระองค์เดียวหรือสงฆ์สาวกสนทนาธัมม์กันในบริเวณที่พักในสมัยพุทธกาล เนื้อหาที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาหรือภิกษุสงฆ์สนทนากัน จึงเป็น ‘อภิธรรม (อภิธรรม)’ เพราะกล่าวถึงเนื้อหาธัมม์ล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือสถานที่ใดๆ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อภิกษุมีการถามรายละเอียดว่ามรรค ๘ คืออะไร? ภิกษุที่เป็นพระธัมมธรรก็ จะอธิบายว่าสัมมาทิฏฐิคืออะไร สัมมาสังกัปปะคืออะไร ฯลฯ ซึ่งเป็นเนื้อหาธรรมล้วนๆ จึงสรุปได้ว่าเนื้อหาพระอภิธรรมมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และมีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่

จะทรงอธิบายเนื้อหาพระอภิธรรมได้อย่างละเอียด ก่อนจะทรงสั่งสอน
ไปยังสาวก

ความเป็นมาของพระคัมภีร์อภิธรรม

เพื่อให้เข้าใจภาพรวมของความเป็นมาของคัมภีร์อภิธรรม
ขออธิบายใน ๓ ลักษณะประกอบกัน

๑. ในเชิงปริยัติหรือในเชิงวิชาการ การจัดหมวดหมู่พุทธวจนะมีหลาย รูปแบบ

เดิมที เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมและนำสิ่งที่ทรงตรัสรู้มาสั่งสอน
ประชาชน พระองค์เรียกสิ่งที่พระองค์ทรงตรัสสอนว่าธัมม (พระธรรม) คำว่า
'ธัมม' จึงเป็นคำรวมๆ ที่พูดถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ต่อมา
มีภิกษุสงฆ์สาวกหลากหลายเข้ามาบวช บางรูปประพฤติดัวไม่เหมาะสม
พระองค์จึงทรงบัญญัติพระวินัย หมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงพัฒนา
เป็น ๒ อย่าง เรียกว่าปาพจน์ กล่าวคือพระธัมมและพระวินัย

หลังจากแบ่งแยกเป็นหมวดธัมมและวินัยได้ไม่นาน คำสอน
ก็กว้างขวางยิ่งขึ้น เหล่าสงฆ์สาวกก็หันไปใช้วิธีจัดกลุ่มคำสอนของ
พระพุทธเจ้าออกเป็น ๕ กลุ่มหรือ ๕ หมวด เรียกว่าปัญจนิกาย (นิกาย ๕)
ได้แก่ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกายและขุททกนิกาย
บางบริบท พระองค์ทรงใช้คำว่า 'อาคม' ซึ่งเป็นศัพท์ที่มีมาแต่สมัยพระเวท
มาแทนคำว่านิกายด้วย สาวกที่ท่องจำทีฆนิกายได้ เรียกว่าทีฆภาณกะ,
สาวกที่ท่องจำมัชฌิมนิกายได้ เรียกว่ามัชฌิมภาณกะ, สาวกที่ท่องจำ
สังยุตตนิกายได้เรียกว่าสังยุตตภาณกะ สาวกที่ท่องจำอังคุตตรนิกายได้
เรียกว่าอังคุตตรภาณกะ สาวกที่ท่องจำเฉพาะชาดกได้ เรียกว่าชาดกภาณกะ
เป็นต้น

ต่อมา คำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการรวบรวมและเรียบเรียงไว้หลายรูปแบบมากขึ้น ถึง ๙ รูปแบบ เรียกกันรวมๆ ว่า ‘นวังคส์ตฤศาสน์’ หรือ ‘นวังคส์ตฤศาสนา’ แปลว่า ‘คำสอนของพระศาสดาที่เหล่าสาวกได้เรียบเรียงเอาไว้ ๙ รูปแบบ’ ระบบนวังคส์ตฤศาสน์จึงได้รับความนิยมเข้ามาแทนที่ระบบปัญจนิกาย เพราะรวบรวมคำสอนพระพุทธเจ้าในรูปแบบต่างๆ ไว้ได้ทั้งหมด นวังคส์ตฤศาสน์นั้น ได้แก่

สุตตะ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูปพระสูตร เช่น ฉัมมจักกัปปวัตตนสูตร และส่วนที่เป็นวินัยวิงค์ทั้งหมด

เคยยะ หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูปร้อยแก้วที่แต่งปนร้อยกรอง

เวยยาकरणะ หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่สาวกแต่งไว้ในรูปร้อยแก้วล้วน

คาถา หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูปร้อยกรองล้วน เช่น ปฐยาวัตถ์ฉันท์ อินทรวีเชียรฉันท์ อินทรวงศ์ฉันท์ เป็นต้น เช่น คัมภีร์ฉัมมบท คัมภีร์เถรคาถา คัมภีร์เถรีคาถา เป็นต้น

อุทาน หมายถึงคำเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้าเอง เมื่อพระองค์ทรงปลื้มใจ มีทั้งหมด ๘๒ สูตร

อิติวุตตะกะ หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกใช้หัวข้อว่า อิติวุตตะกะ ซึ่งมีอยู่ ๑๑๐ สูตร

ชาดก หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสไว้ในรูปของชาดก มีทั้งหมด ๕๕๐ เรื่อง

อัพภูตัมมะ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้เน้นถึงเรื่องราวมหัศจรรย์เหนือธรรมชาติหรือเรื่องอัศจรรย์ต่างๆ

เวทัสละ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูป คำถาม-คำตอบ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดปัญญา

นวังคสัตถุศาสน์ทั้ง ๙ นี้โดยความหมายก็คือ ‘คำสอนของ พระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกได้แต่งในรูปแบบการประพันธ์ ๙ อย่าง’ โดยเหล่าสาวกจะเลือกวิธีเรียบเรียงตามที่ถนัด ชอบวิธีไหนก็เรียบเรียงคำสอน ของพระพุทธเจ้าในรูปแบบนั้น เช่น บางรูปอาจสันตัดในการแต่งแนวสุตตะ หรือแนวพระสูตร บางรูปอาจสันตัดในการเรียบเรียงเป็นเคยยะ บางรูป อาจสันตัดในรูปแบบการแต่งแบบ เวยยาकरणะ บางรูปอาจถนัดในการแต่ง แนวอติวุตตะกะ ก็แต่งแบบนั้น เพราะพระไตรปิฎกบาลีทั้งหมดนั้น แท้จริงแล้ว เหล่าสาวกของพระพุทธเจ้าพากันแต่งรวบรวมทั้งหมดหลังจากได้ยินได้ฟัง จากพระพุทธเจ้าแล้ว หรือบางส่วนก็เหล่าศิษยานุศิษย์ของเหล่าพระสาวกที่ ร่วมสมัยพุทธกาลอีกที่พากันแต่งขึ้น เช่น พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ เป็นต้น ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ที่สืบๆ กันมาตามลำดับของพระสาวกเป็นผู้เรียบเรียง

จะเห็นว่าวิธีร้อยเรียงคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อถ่ายทอดกันมาและ มีอยู่ในพระไตรปิฎกนั้นมีถึง ๙ อย่าง ซึ่งเรียกว่านวังคสัตถุศาสน์ บางวิธีก็มี ระบุคำที่สะท้อนว่าพระพุทธเจ้าเองที่ตรัสว่า *ภิกขเว* แปลว่า ‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย’ เนื่องจากต้องการเรียบเรียงและนำเสนอในรูปแบบของการสนทนา แต่ในหลายๆ บริบท เหล่าสาวกเลือกวิธีอื่นในการเรียบเรียงคำสอนของ พระพุทธเจ้า จึงไม่มีคำว่า *ภิกขเว* (ดูกรภิกษุทั้งหลาย) จะหมายความว่า คำสอนในพระไตรปิฎกตอนไหนที่ไม่มีคำว่า *ภิกขเว* (ดูกรภิกษุทั้งหลาย) ไม่ใช่พุทธวจนะหาได้ไม่

หลังจากเรียบเรียงหรือแต่งคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบของ นวังคสัตถุศาสน์ไว้แล้ว สาวกของพระพุทธเจ้าก็พากันท่องจำเอาไว้และ

มีการสวดพร้อมๆ กันเป็นครั้งคราว คำสอนพระพุทธเจ้าที่สาวกสมัยพุทธกาล ต้องท่องจำกันเอาไว้ เท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมี ๒ อย่างคือ :-

๑. นวังกส์ตฤศาสน์ที่กล่าวถึงข้างต้น พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ใน พระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย (อง.จตุกก ๒๑/๖/๘-๙) ว่าภิกษุที่เป็นพหูสูตคือ ภิกษุที่จำทรงนวังกส์ตฤศาสน์ได้อย่างชำนาญ ดังความพระบาลีว่า

กถณจ ภิกขเว ปุคฺคโล อปฺปสฺสุโต โหติ สุเตน อนุปฺปนฺโน อิท
ภิกขเว เอกจฺจสฺส ปุคฺคสฺส อปฺปกํ สุตํ โหติ สุตตํ เคยฺย
เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ
เวทลลํ โส ตสฺส อปฺปกสฺส สุตสฺส น อตฺถมณฺเฑยฺยา ธมฺมมณฺเฑยฺยา
ธมฺมา นุธมฺมปฺปฏิปนฺโน โหติ เอวํ โข ภิกขเว ปุคฺคโล อปฺปสฺสุโต
โหติ สุเตน อนุปฺปนฺโนฯ

‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีสุตะน้อย ไม่เข้าถึงสุตะนั้นเป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ จำทรงสุตะ เอาไว้ได้คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะคาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัมภุตธรรม เวทลละน้อย แถมไม่ได้รู้อรรถรู้ธรรมแห่งสุตะน้อยนั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ ธรรมด้วย บุคคลเช่นนี้แลคือผู้มีสุตะน้อยไม่เข้าถึงด้วยสุตะด้วย’

ภิกขเว ปุคฺคโล พหุสฺสุโต โหติ สุเตน อนุปฺปนฺโน อิท ภิกขเว
เอกจฺจสฺส ปุคฺคสฺส พหุํ สุตํ โหติ สุตตํ เคยฺย เวยฺยากรณํ คาถา
อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ เวทลลํ โส ตสฺส พหุสฺส สุตสฺส น
อตฺถมณฺเฑยฺยา ธมฺมมณฺเฑยฺยา ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปนฺโน โหติ เอวํ โข
ภิกขเว ปุคฺคโล พหุสฺสุโต โหติ สุเตน อนุปฺปนฺโนฯ

‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีสุตะมากแถมเข้าถึงสุตะด้วยนั้น เป็นอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้ จำทรงสุตะเหล่านั้นเอาไว้ได้คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัมภุตธัมม์และเวทลละไว้ได้มาก เขารู้ทั่วถึงอรรถรู้ทั่วถึงธัมม์แห่ง

สุตะเหล่านี้มาก แล้วปฏิบัติธัมมสมควรแก่ธัมมด้วย บุคคลผู้มีสุตะ
มากและเข้าถึงสุตะด้วยเป็นอย่างนี้แล’

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงย้ำให้เหล่าสงฆ์สาวกพยายามศึกษา
นวัคส์ตฤศาสน์เหล่านี้ให้เข้าใจด้วยวิธีเข้าหาสาวกที่เป็นพระธัมมธร
พระวินัยธรและมาติกาธรให้มาก เมื่อเข้าหาแล้วก็ตั้งใจเรียนโดยเคารพ
มิฉะนั้นแล้ว หากท่านเหล่านี้มรณภาพไป ก็จะเสียโอกาส พระโอวาทนี้มีมาใน
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ (อง.จตุกก ๒๑/๑๖๐/๑๗๙) ดังนี้

ปุณ จ ปรี ภิกขเว เย เต ภิกขุ พหุสุตฺตา อาคตาคมา ธมฺมปฺรา วินยธฺรา
มาติกาธฺรา, เต น สกฺกจฺจํ สุตฺตุนฺตํ ปรี วาเจนฺติฯ เตสํ อจฺจุเยน
ฉินฺนมุลโก สุตฺตุนฺโต โหติ อปฺปฏิสรโณฯ

‘ถ้าภิกษุไม่ตั้งใจท่องจำสุดต้นตะโดยเคารพจากภิกษุที่เป็นพหูสูต
ท่องจำอาคมได้ ผู้ที่เก่งในพระธรรม ทรงวินัยและทรงมาติกา
เมื่อภิกษุเหล่านี้ล่วงไปสุดต้นตะก็เหมือนมีรากถูกตัดหาย กลายเป็น
ผู้ไม่มีที่พึ่ง’

๒. พระปาติโมกข์ซึ่งเดิมทีมี ๑๕๐ ข้อแต่ต่อมาระยะหลังขยายเป็น
๒๒๗ ข้อ ที่จริงแล้ว พระปาติโมกข์เหล่านี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของพระวินัย ดังนั้น
จึงเป็นส่วนหนึ่งของ ‘สุตตะ’ ในนวัคส์ตฤศาสน์ด้วย พระปาติโมกข์คือ
พระวินัยหลักๆ มีมาในพระไตรปิฎก เล่ม ๔ (วิ.มหา.๔/๑๔๙/๒๐๓) พระองค์
ตรัสย้ำว่าการสวดพระปาติโมกข์นี้เป็นหน้าที่ของพระเถระในสังฆมณฑล
ด้วย ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า *อนุชานามิ ภิกขเว เถราธิกํ ปาติโมกฺขํ* ‘ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภารกิจเกี่ยวกับพระปาติโมกข์เป็นกิจของภิกษุ
ปุณเถระ’ (วิ.มหา.๔/๑๗๔/๒๒๖) และในการสวดพระปาติโมกข์นั้น ถ้าไม่มี
เหตุขัดข้องที่เป็นอุปสรรคหรืออันตรายอะไรให้สวดฉบับเต็ม ไม่ให้สวดโดยย่อ
ใครสวดโดยย่อต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหา.๔/๑๖๗/๒๒๑)

การสวดส่วนใดส่วนหนึ่งของนวัจนวัจนศาสตร์ด้วยกัน ก็นี่ ศัพท์เฉพาะในภาษาบาลีเรียกว่า ‘สังคิตี’ ซึ่งตามรูปศัพท์หมายถึง ‘การสวดพร้อมกัน’^๔ บางทีเหล่าสาวกสงฆ์ก็สวดนวัจนศาสตร์นี้บ่อยๆ เพื่อให้สงฆ์สาวกอื่นๆ ที่บวชมาใหม่ได้ฟัง ผู้ที่ได้ฟังการสวดนวัจนศาสตร์และเรียนรู้ความหมายด้วยมากก็เรียกว่าพหูสูตะ ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำให้เหล่าสาวกท่องจำนวัจนศาสตร์เหล่านี้ให้ได้ และทรงแนะนำให้ท่องจำให้ขึ้นใจด้วย

รูปแบบการแต่งของพระอภิธรรมเรียกว่า ‘เวैयाकरणะ’ ซึ่งเป็นวิธีเขียนแบบร้อยแก้วล้วนๆ โดยไม่มีเรื่องราวของบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง พระสูตรที่อธิบายในแนวอภิธรรมกล่าวคือเน้นธรรมะล้วนๆ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นต้นแบบของการเรียบเรียงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์คือ ‘อนุปทสูตร’ พระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย เล่มที่ ๑๔ (ม.อุปริ.๑๔/๑๕๖/๑๕๓-๑๖๕)

พระสูตรนี้ นักวิชาการนานาชาติทั่วโลกที่ศึกษาคัมภีร์พระอภิธรรมในพระพุทธศาสนายอมรับกันแล้วว่าเป็นต้นแบบการแต่งพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ซึ่งมีในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ พระสูตรนี้เน้นอธิบายในแนวอภิธรรมกล่าวคือเน้นอธิบาย ‘ธรรมะล้วนๆ’ ซึ่งแตกต่างจากแนวทางของพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ยกตัวอย่างตอนหนึ่งซึ่งพระสูตรนี้อธิบายฉาน คือ

[๑๕๖] ปุณ จปรํ ภิกขเว สาริปุตฺโต วิตทกฺกวิจารณ์ํ วุปสมํ
อชฺมุตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิกาวํ อวิตทกํ อวิจารณ์ํ สมานิขํ ปีติสุขํ

^๔ ศัพท์นี้มีความหมายเหมือนกับคำว่า ‘สังคายนา’ (สังคายนา) ซึ่งแปลว่า ‘การสวดพร้อมกัน’ เหมือนๆ กัน ในสมัยต่อมา เมื่อมีการจารคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นตัวหนังสือลงในใบลานครั้งแรกที่ประเทศศรีลังกาเมื่อราวร้อยปีก่อน คำว่า ‘สังคิตี’ หรือ ‘สังคายนา’ จึงหมายถึง ‘การรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บันทึกอยู่ในคัมภีร์ใบลานฉบับต่างๆ ที่ขาดหายไปครบสมบูรณ์’

ทุติยฺ ฌานํ อุปสมปชฺช วิหฺรติ ฯ เย จ ทุติเย ฌานเณ ฌมฺมา อชฺฌตฺตํ
สมปฺสาโท จ ปீติ จ สุขญจ จิตฺเตกคฺคตา จ ผลฺโส เวทนา สญฺญา
เจตนา วิญฺญาณํ ฌนฺโท อธิโมกฺโข วิริยํ สติ อุกฺเขฯ มนสิกาโร ตยฺสส
ฌมฺมา อนุปทวตฺถิตา โหนฺติ ตยฺสส ฌมฺมา วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา
อุปกฺกฺขฺหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺจณฺติฯ โส เอวํ ปชานาติ เอวํ กิร เม
ฌมฺมา อหุตฺวา สมโณนฺติ หุตฺวา ปติเวณฺตีติ ฯ โส เตสฺส ฌมฺเมสฺส อนุปาย
อนุปาย อนิสฺสีโต อุปฺปฏิพฺพฺโธ วิปฺปมฺตฺโต วิสํยฺตฺโต วมิรียาทิกเตน
เจตฺสา วิหฺรติ ฯ โส อตฺถิ อุตฺตรี นิสฺสรณฺนฺติ ปชานาติ ฯ ตพฺพหุสฺสีการา
อตฺถิ เตววสฺส โหติ ฯ (ม.ม.๑๔/๑๕๖/๒๑๓)

[๑๕๓] ปุณ จปรํ ภิกฺขเว สารีปฺตฺโต ปีติยา จ วิจารณ์ อุกฺเขโก
จ วิหฺรติ สโต จ สมปฺชาโน สุขญจ กาเยน ปฏฺฐิสงฺเวเทติ ยนฺตํ อริยา
อาจิกฺขณฺติ อุกฺเขโก สติมา สุขวิหฺรตีติ ตติยฺ ฌานํ อุปสมปชฺช
วิหฺรติ ฯ เย จ ตติเย ฌานเณ ฌมฺมา ปฏฺฐิเวเทณฺตีติ ฯ อุกฺเขฯ จ สุขญจ
สติ จ สมปฺชยญฺญจ จิตฺเตกคฺคตา จ ผลฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา
วิญฺญาณํ ฌนฺโท อธิโมกฺโข วิริยํ สติ อุกฺเขฯ มนสิกาโร ตยฺสส ฌมฺมา
อนุปทวตฺถิตา โหนฺติ ตยฺสส ฌมฺมา วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา
อุปกฺกฺขฺหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺจณฺติฯ โส เอวํ ปชานาติ เอวํ กิรเม
ฌมฺมา อหุตฺวา สมโณนฺติ หุตฺวา ปติเวณฺตีติ ฯ โส เตสฺส ฌมฺเมสฺส อนุปาย
อนุปาย อนิสฺสีโต อุปฺปฏิพฺพฺโธ วิปฺปมฺตฺโต วิสํยฺตฺโต วมิรียาทิกเตน
เจตฺสา วิหฺรติ ฯ โส อตฺถิ อุตฺตรี นิสฺสรณฺนฺติ ปชานาติ ฯ ตพฺพหุสฺสีการา
อตฺถิ เตววสฺส โหติ ฯ (ม.ม.๑๔/๑๕๓/๑๑๓)

[๑๕๔] ปุณ จปรํ ภิกฺขเว สารีปฺตฺโต สพฺพโส รุปสญฺญานํ
สมตฺติกฺกมา ปฏฺฐิสญฺญานํ อตฺถงฺกมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา
อนนฺโต อากาโสติ อากาसानญฺจายตฺนํ อุปสมปชฺช วิหฺรติ ฯ เย จ

อากาสาณญายตเน ธมฺมา อากาสาณญายตณสญฺญา จ จิตฺเตกคฺคตา
จ ผลฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา วิญฺญาณํ ฆนฺโท อธิโมกฺโข วิริยํ สติ
อุเพกฺขา มนสิกาโร ตยสฺส ธมฺมา อนุปทวตฺถิตา โหนฺติ ตยสฺส ธมฺมา
วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฺภุทฺทหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺจนฺติ ฯ
โส เอวํ ปชานาติ เอวํ กิรเม ธมฺมา อหุตฺวา สมโณหนฺติ หุตฺวา
ปติเวเนตฺติติ ฯ โส เตสฺสุ ธมฺเมสฺสุ อนุปาโย อนฺปาโย อนิสฺสิโต
อฺปฺปฏิพทฺโธ วิปฺปมุตฺโต วิสํยุตฺโต วมิริยาทิกเตน เจตสา วิหฺรติ ฯ
โส อตฺถิ อุตฺตริ นิสฺสรณฺนฺติ ปชานาติ ฯ ตพฺพหุสสิการา อตฺถิ เตววสฺส
โหติ ฯ (ม.ม.๑๔/๑๕๙/๑๑๙)

แต่การรวบรวมเนื้อหาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เน้นอัมม์ล้วนๆ เช่น พระสูตรนี้ ต้องเป็นสายพระสาวกที่ชำนาญในข้ออรรถข้ออัมม์กันจริงๆ ซึ่งประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาระบุว่า พระสาวกที่เป็นต้นของสายอภิกัมม์ ก็คือพระสาริบุตร พระสาวกผู้ใหญ่ที่ชำนาญในพระวินัยคือพระมหากัสสปะ ส่วนพระสาวกที่เป็นพหูสูต จดจำพระอัมม์ของพระพุทธเจ้าในส่วนที่เป็น สุตตันตะได้มากคือพระอานนท์ แต่พระสาริบุตรได้นิพพานไปก่อนที่จะมีการ ทำปฐมสังคายนา ผู้รวบรวมเรียบเรียงเนื้อหาคัมภีร์พระอภิกัมม์ปิฎกก็คือ ศิษยานุศิษย์ที่สืบทอดมาจากพระสาริบุตรนั่นเอง แต่เนื่องจากว่าพระสาริบุตร นั้นนิพพานไปก่อน เหล่าศิษยานุศิษย์จึงได้พากันรวบรวมเรียบเรียงอภิกัมม์ ให้แล้วเสร็จกันทีหลัง

๒. ในเชิงปฏิบัติ: พระอภิกัมม์เป็นอารมณ์ของผู้เจริญวิปัสสนา

คำสอนเรื่องพระอภิกัมม์ เป็นสิ่งที่มีมาแต่สมัยพระพุทธเจ้า คัมภีร์พระไตรปิฎก (ขุ.อ.ปาทาน.๓๒/๘/๖๓) จึงได้กล่าวเอาไว้ว่า

สุดต์ อภิธมมถจ วินัย จาปี เกวล์
นวงค์ พุทรวจัน เอลา ธมมสภา ตวฯ

‘พุทรวจันะมีองค์ ๙ คือพระสูตร พระอภิธรรมและ พระวินัย
ทั้งสิ้นเหล่านี้คือธมมสภาของท่าน’

ในพระวินัยปิฎก ปริวาร (วิ.ปริวาร.๘/๘๒๖/๒๒๔) มีการบันทึก
เอาไว้ว่า

องคิรโส สกยมนิ สพพภูตานุภมโป
สพพสตุตตุตโม สีโห ปิฎเก ตีณิ เทลยิฯ
สุดตนุตต์ อภิธมมถจ วินยถจ มหาคณัฯ

‘พระอังคิรส ผู้เป็นศากยมนิ ผู้ทรงอนุเคราะห์ต่อสัตว์
ทั้งหลายทั้งปวง ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ผู้แกแล้วกล้าตั้งสี่หะ
ได้ทรงแสดงปิฎกไว้ ๓ อย่างคือ สุตตันตะ พระอภิธัมมและ
พระวินัยซึ่งมีคุณมาก’

คัมภีร์อัฐฐสาลินี (หน้า ๔๐) ก็ได้ยืนยันเช่นเดียวกันว่า อภิธมโม
นาเมส สพพถถุพุทธานเวย วิสโย น อถถเยส วิสโย’ ‘พระอภิธัมมนี้เป็นวิสัย
ของพระสัมพัญญพุทธเจ้าโดยเฉพาะ มิใช่วิสัยของเหล่าพระสาวก’

สมัยพุทธกาล ชาวอินเดียได้รู้จักศีลและรู้จักสมาธิหรือสมาบัติ ๘
กันแล้ว เห็นได้จากการที่มีจุลศีล มัชฌิมศีลและมหาศีลในสามัญผลสูตร
พระไตรปิฎก ทีฆนิกาย และการที่เจ้าชายสิทธัตถะเคยไปฝึกฆานสมาบัติ
ในสำนักอาหารดาบส กาลามโคตรและอุททกดาบส รามบุตรซึ่งเป็น
กลุ่มสมณะนอกพระพุทธศาสนามาก่อนที่จะตรัสรู้ธัมม แต่สิ่งที่ทำให้
พระพุทธศาสนาโดดเด่น หรือต่อยอดไปจากศีลและสมาธิที่มีสอนในสมัย
พุทธกาลแล้วก็คือ ปัญญาซึ่งได้มาจากการเจริญวิปัสสนานั่นเอง

คำถามที่ชาวพุทธสงสัยกันมากก็คือพระพุทธเจ้าทรงรู้อะไรบ้าง คำสอนพระ
อริยมรรคมีได้อย่างไร?

คัมภีร์พระอริยมรรคปิฎกเป็นเรื่องของการอธิบายจิต เจตสิก รูปและ
นิพพานซึ่งเป็นอัมมะล้วนๆ คัมภีร์พระอริยมรรคอธิบายว่าเจตสิกมี ๕๒ ดวง
ประกอบด้วยอัญญาสมานาเจตสิก ๑๓, อกุศลเจตสิก ๑๔, โสภณเจตสิก ๒๕,
ส่วนจิตแบ่งเป็น ๘๙ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวงตามเจตสิก กล่าวคือ กามาวจรจิต
๕๔, รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒, โลกุตตรจิต ๘ (x ฌาน ๕=๔๐)

ในการละกิเลสให้ได้ครบหมด สาวกของพระพุทธเจ้าจะต้องมีศีล
สมบูรณ์ สมาธิสมบูรณ์และปัญญาสมบูรณ์ และปัญญาจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อ
มีศีลสมบูรณ์และสมาธิสมบูรณ์ดีแล้ว ศีลสมบูรณ์ก็คือมีวิริติเจตสิกเกิดขึ้น
ทุกขณะจิต ไม่มีการล่องศีลโดยประการทั้งปวง ส่วนสมาธิสมบูรณ์ก็คือ
เจริญสมณะหรือสมาธิจนได้บรรลุระดับจตุตถฌาน หลังจากบรรลุจตุตถฌาน
แล้วก็จะมามีสมาธิสมบูรณ์ จิตของพระพุทธเจ้าจะมีกำลังสมาธิหรือกำลังสมณะ
เพียงพอต่อการไปเจริญวิปัสสนาต่อเพื่อให้รู้เห็นตามเป็นจริง จนกระทั่ง
เกิดนิพพิทาญาณและละกิเลสได้หมดสิ้น

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติมัคค์ ๘ จนสมบูรณ์ กล่าวคือมีศีลสมบูรณ์
และสมาธิสมบูรณ์ (ฌาน ๔) แล้ว สิ่งที่จะก่อเกิดตามมาก็คือจิตพระองค์จะ
ตั้งมั่นอยู่ในอุเบกขา ไม่หวั่นไหวกับอารมณ์ที่มากกระทบ จากนั้น พระองค์ก็
ทรงยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา ซึ่งในทางปฏิบัติหมายถึงทรงถอนจิตออกจาก
จตุตถฌาน ถอยกลับมาสู่ระดับที่เป็นอุปะจารสมาธิ จากนั้นก็ตามพิจารณา
สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในจิต ซึ่งในมหาสติปัฏฐานสูตร ใช้คำว่า ‘จิตตานุปัสสนา
สติปัฏฐาน’ และ ‘อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน’ เพราะจิตของพระองค์ได้ผ่าน
ระดับจตุตถฌานมาแล้ว จึงได้ทรงพิจารณาเห็นสภาวะธรรมที่เป็นกุศล อกุศล

และอภัยาทะอย่างชัดเจน ทรงได้มองเห็นธัมม์ที่เป็นธรรมชาติล้วนๆ โดยไม่ถูกอคติใดๆ ครอบงำ ซึ่งก่อนนี้ เป็นสิ่งที่สมณะนอกพระพุทธศาสนา ไม่เคยเห็นมาก่อน

วัตถุประสงค์ของการเจริญวิปัสสนาก็คือให้เข้าใจสภาวธรรมตามที่เป็นจริง ซึ่งเมื่อเข้าใจตามความเป็นจริงแล้ว จะสามารถกำจัดวิปลาส ๔ คือ *สุภวิปลาส* (เข้าใจว่าชั้น ๕ สวยงาม), *สุขวิปลาส* (เข้าใจว่าชีวิตเต็มไปด้วยสุข), *นิจจวิปลาส* (เข้าใจว่าชีวิตเที่ยงหรือยั่งยืน) และ *อัตตวิปลาส* (เข้าใจผิดว่ามีตัวตนที่ยั่งยืนถาวร) หรืออีกนัยหนึ่ง เพื่อกำจัดวิปลาส ๓ คือ *สัญญาวิปลาส* *จิตตวิปลาส* และ *ทัญญูวิปลาส*

ในขณะที่จิตของพระองค์กำลังพิจารณาสภาวธัมม์ในลำดับของวิปัสสนาอยู่ พระองค์ได้รู้แจ้งถึงธรรมชาติของจิตที่ถูกเจตสิกต่างๆ ครอบงำ ระหว่างเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานและธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มองเห็นจิตและเจตสิกต่างๆ ครอบงำ เพราะผู้ที่เจริญสติมาจนถึงได้ระดับจตุตถฌานแล้ว ได้ชื่อว่ามีมหาสติซึ่งเป็นสติที่สมบูรณ์ การพิจารณาเจตสิกธรรมอย่างละเอียดจึงเป็นไปได้ง่าย นอกจากนั้น พระองค์ไปเน้นพิจารณารูปหรือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ก็ทรงมองเห็นอนิจจัง ทุกขังและอนัตตาของรูปชั้นและนามชั้นทุกแง่มุมและพระองค์ก็ทรงค้นพบนิพพานซึ่งเป็นการดับทุกข์ของการเวียนว่ายตายเกิดด้วย

จิต เจตสิก รูปและนิพพานจึงกลายมาเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนาเพราะเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการเจริญวิปัสสนาหลักอภิธัมม์จึงเป็นอารมณ์ของผู้ประสงค์จะเจริญวิปัสสนาโดยแท้ ความรู้เรื่องจิต เจตสิก รูปและนิพพานจึงมีอยู่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะมีแต่

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าที่ได้ปฏิบัติตามมัคค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเท่านั้นจึงได้เข้าถึงสภาวะธรรมนี้เช่นนี้ได้

๓. ในเชิงประวัติศาสตร์

ในระหว่างที่พระมหากัสสปะนำคณะสงฆ์ซึ่งต่อมาเรียกว่า ‘ฝ่ายเถรวาท’ จัดปฐมสังคายนาอยู่นั้น ภิกษุบางกลุ่มขอแยกตัวไปจัดทำสังคายนาแยกต่างหาก เพื่อรวบรวมพุทธวจนะตามที่กลุ่มตนเองทรงจำเอาไว้มานแต่ที่ได้ร่ำเรียนมาจากพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ดีงานค้นคว้าวิจัยของชาวตะวันตกสมัยใหม่พบว่าระหว่างที่มีการจัดประชุมเพื่อสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งหลักๆ เน้นพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกอยู่นั้น มีหลักฐานว่า ๑.คณะสงฆ์หลายนิกาย เช่น อัมมคูปตกะ^๕ ดำริที่จะรวบรวมคัมภีร์อภิมมปิฎกในสมัยปฐมสังคายนา กันด้วยแต่ไม่สำเร็จ อาจจะค้ำึงถึงว่าต้องใช้เวลารวบรวมเรียบเรียงนานพอสมควร จึงได้เลิกล้มความคิดไปเสีย ๒.นิกายสัพพัตถิกวาท (หรือ ‘สรวาสตีวาท’ หากสะกดตามภาษาสันสกฤต) ได้เอ่ยถึงคัมภีร์พระอภิมมปิฎกในช่วงปฐมสังคายนาด้วยว่าสงฆ์ได้สอบถามเนื้อหา รายละเอียดเกี่ยวแก่อภิมมว่า ‘พระพุทธเจ้าตรัสที่ไหน?’ พระอานนท์ตอบว่า ‘ตรัสที่เมืองสาวัตถี’^๖ ๓.บันทึกของพระถังซำจั๋งหรือท่านถังซำจั๋งฮวบซื่อ ได้ระบุว่าในปฐมสังคายนานั้น คณะสงฆ์นำโดยพระมหากัสสปะพยายามจะรวบรวมคัมภีร์อภิมมด้วยแต่ไม่สำเร็จ ๔.นิกายบางนิกายที่ปฏิเสธคัมภีร์อภิมม เช่น สุตตันติกะ (เสาทรานติกะ หากสะกดตามสันสกฤต) ก็มีเนื้อหาพระอัมมที่คล้ายกับพระอภิมมอยู่ด้วยเช่นกัน^๗

^๕ Bhikkhu Analayo, *the Dawn of Abhidhamma*, 2014,18.

^๖ T1435; Analayo, *the Dawn of Abhidhamma*, 2014,18.

^๗ Etienne Lamotte, *History of Indian Buddhism*, 1988,181.

๕. นิิกายที่มีการแต่งคัมภีร์อภิธัมมอย่างสมบูรณ์คือนิกายสัพพัตถิกวาท (สรรวาสติวาท) ซึ่งได้แต่งคัมภีร์อภิธัมมคือคัมภีร์อภิธรรมโกศ แม้ว่าการจัดแบ่งเนื้อหาและวรรคตอนจะไม่เหมือนคัมภีร์พระอภิธัมมของนิกายเถรวาทเรา แต่ก็เน้นอธิบาย ‘สภาวะธรรม’ ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น กล่าวคืออธิบายเรื่องธาตุ อินทรีย์ โลกธาตุซึ่งได้แก่กามธาตุ รูปธาตุและอรูปธาตุ กฎแห่งกรรม อนุสยกิเลส มัคค์ ๘ ฌานสมาบัติ และหลักอนัตตา ซึ่งเป็นแนว ‘อภิธัมม’ เหมือนๆ กัน

บทสรุป

เนื้อหาในคัมภีร์พระอภิธัมมมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การที่เหล่าสงฆ์สาวกมารวบรวมและเรียบเรียงอย่างเป็นกิจจะลักษณะในสมัยตติยสังคายนา ไม่ได้แปลว่าเป็นคำสอนที่แต่งขึ้นใหม่ สิ่งใหม่คือสำนวนภาษาเท่านั้น แต่เนื้อหาแล้วเป็นพุทธวจนะทั้งหมด เหล่าสงฆ์สาวกเพียงแค่อำนาจที่เรียนรู้และสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาเรียบเรียงให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์เท่านั้น และลักษณะการแต่งของคัมภีร์อภิธัมมก็อยู่ในรูปแบบของเวैयाकरणของนวังคสัตถุศาสน์ซึ่งแพร่หลายในสมัยพุทธกาลด้วย

หนังสือ ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย’ เล่มนี้ พระเดชพระคุณหลวงปู่สาคร ฐมมาวุโธ ซึ่งเป็นศิษย์หลวงปู่ฝั้น อาจาโร รูปหนึ่งได้เมตตาเขียนในคำปรารภไว้ว่า เป็นธัมมะที่หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียงขึ้นระหว่างที่ท่านอาพาธอยู่และมีอาการ ‘สภาวะจิตขาดจากรูปธรรมและนามธรรม จิตของท่านเกิดความรู้เรื่องพระอภิธรรมสังคณีมาติกา ท่านจึงได้รจนาความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอักษรธรรมไว้’ แม้พระเดชพระคุณหลวงปู่ฝั้น

เองก็ไม่เคยศึกษาพระอภิธรรมมาก่อน แต่หลังจากนั้น ท่านสามารถอธิบาย
เนื้อหาธรรมสังคณีได้อย่างลึกซึ้ง

ในฐานะนักวิชาการ ผู้เขียนไม่รู้สึกแปลกอะไร เพราะพระสงฆ์ที่
ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผ่านการบรรลุมาน ๔ และผ่านการเจริญวิปัสสนา
เป็นกัจจัตถะประจำวันมาหลายปี จนปัญญาชั้นอินมคค์ ๘ สมบูรณ์แล้ว
ย่อมจะสามารถมองเห็นสภาวะธรรม ซึ่งเป็นเนื้อหาพระอภิธรรมได้เป็นเรื่อง
ปรกติธรรมดา

กล่าวได้ว่าพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าที่มีศีล สมาธิและปัญญา
สมบูรณ์ ย่อมเข้าใจสภาวะธรรมคือพระอภิธรรมนี้ได้สมบูรณ์ทุกรูป ส่วนผู้ที่ยังไม่
เข้าถึงสภาวะธรรมบางท่านก็จะเข้าใจผิดว่าพระอภิธรรมไม่ใช่คำสอน
ของพระพุทธเจ้าและไม่มีอยู่จริงต่อไปจนกว่าจะรู้แจ้งอภิธรรมด้วยตนเอง

ขอถวายความเคารพหลวงปู่ฝั้น อาจาโร และหลวงปู่สาคร ธมมาวุธ
พระสุปฏิปันโนผู้ที่ได้นำธรรมะอันมีค่าเล่มนี้มาเผยแผ่แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป
ให้ได้รับทราบในวงที่กว้างขวางยิ่งขึ้น

คำชี้แจงของผู้รวบรวมและจัดทำ

การรวบรวมและจัดทำหนังสือ ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย’ ของหลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียงฉบับนี้ เกิดขึ้นจากดำริของหลวงปู่สาคร ฐมมาวุธ ที่จะให้คณะทำงานได้จัดทำเพื่อเผยแพร่ และคงไว้ซึ่งมรดกธรรมของหลวงปู่ฝั้น อาจาโร โดยให้พิมพ์แจกในโอกาสงานมุทิตาสักการะอายุวัฒนมงคล ครบ ๘๐ ปี ในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๘ ขององค์หลวงปู่สาคร ฐมมาวุธ

คณะทำงานกราบขอบพระคุณในความเมตตาของพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่สาคร ฐมมาวุธ ที่ไว้วางใจและให้โอกาส ในการสนองงานการเผยแผ่ธรรมะของหลวงปู่ฝั้น อาจาโร

หนังสือ ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย’ ฉบับนี้ สามารถดำเนินการจนประสบความสำเร็จจุล่งไปด้วยดี เนื่องจากได้รับความอนุเคราะห์และสนับสนุนจากกัลยาณมิตรจิตอาสาที่ไม่ประสงค์ออกนามหลายท่านในการสนับสนุนข้อมูล รวบรวมและคัดลอกเนื้อหาจากหนังสือ ‘พระฝั้น อาจาโร ๑๐๘ ปี’ การออกแบบปก รูปเล่ม และจัดทำแผนภาพสรุป ทั้ง ๒๒ ดิกะ ๖๖ บท ทำให้ผู้อ่านได้เห็นภาพรวมของเนื้อหาเป็นตอนๆ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาทำความเข้าใจ และที่สำคัญ คณะทำงานได้รับความเมตตาจาก ผศ.ดร.ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์ ที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้แก่คณะทำงาน เพื่อให้คำปรึกษาและแนะนำตลอดจนตรวจทานแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง จนหนังสือฉบับนี้ สำเร็จสมบูรณ์ และมีคุณค่าต่อพุทธศาสนิกชนที่สนใจศึกษาและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คณะทำงานขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

หากมีความผิดพลาด ขาดตกบกพร่องอันใดก็ตามที่เกิดจากการ
รวบรวมและจัดทำหนังสือฉบับนี้ คณะทำงานขอน้อมรับผิดอย่างเต็มที่
และหากบุญกุศลใด อันเกิดจากการสนองงานศาสนาให้แก่หลวงปู่สาคร
ธมมาวุธ ด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจอย่างเต็มกำลังความสามารถในครั้งนี้
คณะทำงานขอน้อมถวายความเคารพแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พ่อแม่
ครูอาจารย์ และน้อมถวายแด่หลวงปู่สาคร ธมมาวุธ ผู้ให้ความเมตตา
ให้กำลังสติปัญญาในการทำงานข้ามฝั่งแห่งวิภูฏะแก่เหล่าศิษยานุศิษย์
และขออุทิศบุญกุศลจากกุศลกรรมนี้ ให้แก่ดวงจิตทุกดวงที่เป็นเพื่อนร่วม
สังสารวัฏ ที่กำลังพยายามประพฤติปฏิบัติเพื่อข้ามฝั่งแห่งวิภูฏะสงสาร
และเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายอื่นๆ ที่ยังเวียนว่ายอยู่เพราะอำนาจแห่งทิจิ
มานะ อาสวกิเลส

จิตตั้งมั่นเป็นยังงี้
มันไม่ได้ส่งไปข้างหน้า มาข้างหลัง
ข้างซ้าย ข้างขวา ข้างบน ข้างล่าง
ตั้งจำเพาะอยู่ที่รู้
ความรู้อยู่ที่ไหน เราก็จึงอยู่ตรงนั้น

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

พระอภิธรรมสังคณีมาติกา
ฉบับธรรมบรรยาย
หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียง

กรุณา วิยะ สัตเตสุ
ญเญยธัมเมสุ สัพเพสุ
ททยายะ ตายะ สัตเตสุ

ปัญญาัสสะ มहेสิโน
ปวัตติตถะยถารุจิง
สมุสสาหิตมานโส

ฯลฯ

อภิธัมมกถัง กเถสีติฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้รับประทานวิสาขนา ในพระอภิธรรมมาติกา ๒๒ ติกะในเบื้องต้น สนองศรัทธาธรรมของท่านสาธุชน สักปบุรุษโดยสมควร แก่กาลเวลา ด้วยพระอภิธรรมมาติกา นี้ ยากที่จะอธิบายแก้ไขแปลออกไปให้ พิศดารได้ มีแต่ท่านสวดมาติกาเพลาบังสุกุลเท่านั้น

แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นบาลีอยู่ ยากที่จะเข้าใจได้ ที่ท่านแปลออกไว้ ก็มีแต่พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์อย่างย่อเท่านั้น แต่ในพระอภิธรรมมาติกา นี้ หาได้แปลออกให้วิถถการพิสดารไม่ พระอภิธรรมมาติกา ๒๒ ติกะในเบื้องต้นนี้ ทรงสำแดงเมื่อพระชินสีห์พระศาสดาจารย์เสด็จลงมาการขึ้นจำวัสสาใน ชั้นดาวดึงส์สา เทวโลก ทรงตรัสเทศนาในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดหมู่

๔ ต้นฉบับเดิมเป็น ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาฉบับธรรมบรรยาย’ แต่เปลี่ยนเป็น ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาฉบับธรรมบรรยาย’

เทวภักยา มีพระพุทธรูปเป็นต้น *กเถตุ กามะยตา* ทรงปฐมาเป็นสกวาที่^๙
ปรวาทิ^{๑๐} ทุกๆ คัมภีร์ เป็นลำดับๆ ไป

เบื้องหน้าแต่นี้ อาตมภาพจักได้วิสัยนาในพระอภิธรรมมาติกาเป็น
ปฐมาวิสัยนา ตามนัยพระพุทธรูปิกานั้น เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสได้ศรัทธา
เชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัยยิ่งๆ ขึ้นไป

สมัยครั้งหนึ่ง ยังมีพระอาจารย์องค์หนึ่งชื่อว่าสกวาที่อาจารย์ มารำพึง
แต่ในใจว่า

‘เมื่อสมเด็จเจ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงตรัสพระธรรมเทศนาโปรด
พระพุทธรูปนั้น พระองค์ได้เลือกคัดจัดสรรพระวินัย
พระสุตตันต พระอภิธรรมทั้ง ๓ ปุณฺณนี้แล้ว ก็ยังไม่เห็นว่าจักเสมอ
ด้วยคุณของพระพุทธรูปนั้นได้ เห็นแต่พระอภิธรรมมาติกาที่ไซ้
จึงจะสมควรด้วยคุณของพระพุทธรูป แต่พระบาลีนั้นก็ยังไม่ปรากฏ
อยู่ ๒๒ ทิกะ ทิกะละ ๓ รวมเป็น ๖๖ บทดังนี้ ทำไฉนหนอ อาตมาจึง
จักรู้จัก เข้าใจในเนื้อความแห่งพระอภิธรรมมาติกาได้?’

เมื่อท่านสกวาที่อาจารย์คิดรำพึงแต่ในใจฉะนี้แล้ว จึงคมนาคมการเข้า
ไปสู่สำนักของท่านปรวาทิอาจารย์ ท่านสกวาที่อาจารย์จึงกล่าวพระบาลี
ขึ้นว่า กุสะลา ธัมมา อะกุสะลา ธัมมา เป็นต้น โดยเนื้อความเดิมใน
ปฐมมาติกาที่ว่า กุสะลา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลนั้นอย่างหนึ่ง

^๙ *สกวาที่* โดยปรกติ หมายถึงนิกายเถรวาทบาลีที่เจริญในประเทศศรีลังกา ประเทศไทย เมียนมาร์
กัมพูชาและลาวที่ยึดพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีเป็นคัมภีร์หลักของศาสนา แตกต่างจากเถรวาท
สันสกฤตซึ่งหมายถึงนิกายเถรวาทอื่นๆ ที่ไปเจริญทางภาคเหนือของประเทศอินเดียในสมัย
พระเจ้าอโศก ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤตบันทึกคำสอน แต่ในหนังสือเล่มนี้ หมายถึงตัวเองที่มีคำถาม
อยากรู้ธรรมะขั้นสูงกับผู้อื่น

^{๑๐} *ปรวาทิ* โดยปรกติ หมายถึงนิกายนอกพระพุทธศาสนาเถรวาทบาลีทั้งหมดที่อยู่นอกนิกาย
เถรวาทบาลี แต่ในหนังสือเล่มนี้ หมายถึงอาจารย์ท่านอื่นที่ทรงความรู้ซึ่งตนเองไปขอศึกษา
เอาความรู้

อะกุสะลา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลนั้นอย่างหนึ่ง อภัยกะตา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายที่เป็นอภัยกถานั้นอย่างหนึ่ง

ให้ฟังดูจิตใจเรานี้ละ มันเป็นอย่างไรง่ายๆ อย่าไปดูแห่งอื่น มันเฉยเฉย
ก็ดูมันเฉยเฉย มันว่างก็รู้ว่ามันว่างนะ มันคิดโน่นมันคิดนี่ มันไปโน่น
มันไปนี่ ก็ให้รู้เท่าสมมุติที่มันไป เมื่อรู้เท่าทุกอย่างแล้ว สมมุติทั้งหลายไม่มี
ก็เป็นวิมุตติ หลุดพ้นจากทุกข์

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๑.

กุสะลา รัมมา

ธรรมอันเป็นส่วนของคุณคนทั้งหลายผู้ฉลาด แปลว่าตัดเสียซึ่งบาปไม่ให้เกิดขึ้นในสันดานได้

๒.

อะกุสะลา รัมมา

ธรรมของคุณคนผู้ไม่ฉลาด หรือแปลว่าไม่ตัดบาปกรรมจากกายวาจาใจ

๓.

อัปฺพียากะตา รัมมา

ธรรมอันพระพุทธเจ้าไม่ได้พยากรณ์ว่าเป็นบุญและเป็นบาป

๔.

สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นอารมณ์แห่งจิตอันสัมปยุตแล้วด้วยเวทนา

๕.

ทุกขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้ว ทุกขายะ เวทนายะ ด้วยนามธรรมที่ได้เสวยอารมณ์เป็นทุกข์

๖.

อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้วด้วยเวทนาที่ไม่มีสุขไม่มีทุกข์

๗.

วิปากา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันสุขต่างๆ กัน คือกรรมวิบากที่เป็นส่วนบุญนั้นเรียกว่ากุศลวิบาก

๘.

วิปากะรัมมะรัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเกิดแห่งวิบาก ได้แก่ เหตุและปัจจัย

๙.

เนวะวิปากะนะวิปากะรัมมะรัมมา

ธรรมทั้งหลายมิใช่วิบาก มิใช่เหตุ แปลว่า ธรรมไม่มีวิบาก ไม่มีเหตุปัจจัย

ปรับปรุงภาพจาก : Shutterstock, กลุ่มภาพตลปัตร. Online:

<https://share.google/images/uPwu0zOmx8128foLL>, เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม 2568

๑. กุสะลา ธัมมา

โดยความอธิบาย ในธรรมที่เป็นกุศลนั้นว่า ธรรมอันเป็นส่วนของบุคคลทั้งหลาย ผู้ฉลาด แปลว่า ‘ตัดออกเสียซึ่งบาป ไม่ให้เกิดขึ้นในสันดานได้’ มีอุปมาเหมือนหนึ่งบุคคลปลูกผลไม้ มีต้นมะม่วง เป็นต้น คอยระวังรักษาไม่ให้กาฝากบังเกิดขึ้นในต้นมะม่วงนั้นได้ เพราะกลัวต้นมะม่วงนั้นจะไม่งาม จะมีผลน้อย เปรียบเหมือนร่างกายของบุคคลผู้ฉลาด อันธรรมาดาบุคคลผู้ฉลาดนั้นย่อมระวังรักษากายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ไม่ให้บังเกิดความเศร้าหมองได้ฉะนั้น

ท่านปรวาทิอาจารย์ถามว่า ‘ในปฐมมคติคือ *กุสะลา ธัมมา* นั้น ท่านก็แปลถูกต้องตามพยัญชนะแล้ว แลยังอรรถาธิบายความอุปมาอุปไมยซ้ำอีกเล่า ยังจะมีอะไรที่ข้าพเจ้าจักต้องแจกแจงอีกหรือ?’

ท่านสกวาทิอาจารย์จึงว่า ‘โดยอรรถะนั้นข้าพเจ้าก็เข้าใจแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังมีความวิตกถึงบุคคลที่โง่กว่าข้าพเจ้านี้ ก็ยังมีอยู่บ้าง เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้าจึงขอคำแนะนำต่อไปอีกสักหน่อย ขอรับ’

ท่านปรวาทิอาจารย์จึงตอบขึ้นว่า

‘*เอโก กิระ บุริโส*’ ดูก่อนท่านสกวาทิอาจารย์ ดั่งได้ยินข่าวว่ามีบุรุษผู้หนึ่งเป็นคนฉลาด ได้เห็นเรือพลัดมาติดอยู่ที่หน้าท่าของตน แล้วก็พิจารณาเห็นว่า เรือนี้เป็นเรือโจร โจรเก็บเอาของในเรือไปหมดแล้วลอยเรือมาหน้าท่าของเรา ถ้าเราไม่ผลักออกไปเสียจากหน้าท่าของเราไซ้ร้ เมื่อเจ้าของเรือมาพบเข้าในกาลใด ก็จักกล่าวโทษว่าเราเป็นโจรลักเอาเรือมาดังนี้’

‘เปรียบเหมือนหนึ่งบุรุษไถนา วันหนึ่งโจรนำเอาถุงทรัพย์ไปทิ้งไว้ที่ริมนา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะเสด็จไปกับพระอานนท์ ครั้นพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นถุงทรัพย์นั้นแล้ว จึงทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า ‘อสรพิษอยู่ที่นี้แล้ว’ ครั้นบุรุษไถนาได้ฟังพระพุทธานุญาตรัสแก่พระอานนท์ดังนั้น ก็สำคัญเสียว่า ‘เป็นอสรพิษ

จริง ๆ หาได้คิดว่าโจรเอาเงินไปทิ้งไว้ในที่นั้นไม่ แล้วพระองค์จึง
คมนาคมการเสด็จไปสู่ที่อื่น ครั้นภายหลังบุรุษผู้เป็นเจ้าของทรัพย์
มาเห็นถุงทรัพย์ของตนที่ตั้งอยู่ที่ริมขาของบุรุษไถนานั้นแล้ว ก็สำคัญ
มันหมายความว่าบุรุษไถนานั้นเป็นโจร จึงจับเอาบุรุษไถนานั้นไปฉะนี้
บุคคลผู้มีวิจรรย์ญาณพิจารณาเห็นเหตุผลดังนี้แล้ว ก็ถอยเรือนั้น
ออกจากหน้าท่า ปล่อยให้ไปตามกระแสน้ำ ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาด
ตัดฐานะภัยเสียได้ ดังนี้'

ถ้ามีฉะนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งบุรุษเลี้ยงโค บุรุษเจ้าของโคนั้นเมื่อได้
เห็นโคหลงมาอยู่ในคอกของตนแล้ว ก็คิดแต่ในใจว่า 'ถ้าผู้ใหญ่บ้าน
และนายอำเภอมาเห็นโคหลงมาอยู่ในคอกของเราแล้ว ก็จะหาว่า
เราลักเอาโคของหลวงมา แล้วก็จับเอาตัวเราไปลงทัณฑ์กรรม
ต่าง ๆ' เมื่อบุรุษเลี้ยงโคคิดเช่นนี้แล้ว ก็เปิดประตูคอกไล่โคหลง
ออกไปให้พ้นจากบ้านของตน ดังนี้ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาด ตัดราชภัย
ให้พ้นไปเสียได้ ดังนี้'

อีกเรื่องหนึ่ง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราได้เสวยพระชาติเป็น
กุกุทลบัณฑิต^{๑๑} ครั้นนั้นพระองค์ได้ทำไร่ข้าวโพดและถั่วราชมาสองอยู่
ริมฝั่งมหาสมุทร ครั้นถึงคิมหันตฤดูแล้ว ก็บวชเป็นฤๅษี เมื่อถึงวัสสันตฤดู
(ฤดูฝน) แล้วก็สึกออกมาทำไร่ต่อไป เป็นเช่นนี้อยู่ถึง ๗ ครั้ง คือ บวช ๗ ครั้ง
สึก ๗ ครั้ง ครั้นภายหลัง พระองค์จึงมาคิดว่า เรามีความเหนื่อยยาก
ลำบากกาย ต้องบวชต้องสึก เพราะเป็นห่วงจอบกับข้าวโพดเป็นต้นนี้เอง
ทำให้เราต้องบวชๆ สึกๆ เมื่อพระองค์คิดได้เช่นนี้แล้ว จึงนำเอาผ้าห่อพิชคาม
กับจอบนั้นไปโยนทิ้งเสียที่ริมฝั่งมหาสมุทร ครั้นสิ้นห่วงสิ้นกังวลแล้ว พระองค์
จึงมาเจริญสมาบัติ ก็ได้สำเร็จฉกโลกีย์ ครั้นจตุตถกนั้นแล้วก็ได้อุบัติบังเกิด
ในชั้นพรหมโลก ดังนี้'

^{๑๑} เดิมเป็นกุกุทลบัณฑิต ตามนัยกุกุทลชาดก พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๗ ข้อ ๗๐

แสดงมาทั้งนี้ก็เป็นที่อุปมาอุปไมยเพื่อจะให้เห็นความว่า ร่างกายของเราท่านทั้งหลาย คือ เบญจขันธ์ทั้ง ๕ นี้ เมื่อบุคคลมีความยินดีรักใคร่อยู่ ตราบใดแล้ว ก็จักได้เสวยแต่กองทุกข์เวทนาอยู่ตราบนั้น เท่ากับว่ายินดีอยู่ด้วยราชาคือพญามัจจุราช และโจรภัยคือโมหะ เหมือนดังพระบาลีที่พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า **ปัญจุปาทานักขันธา ทุกขา** ดังนี้ โดยเนื้อความว่า สัตว์โลกทั้งหลายมีความเดือดร้อนอยู่ ก็เพราะเข้าไปยึดถือเอาขันธ์ไว้ว่าเป็นของของเราฉะนั้น

ในธรรมที่ว่า **กุสะลา ธัมมา** นั้นคือ มีพุทธประสงค์ให้เอาองค์ปัญญาตัดอาลัยในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ เสียได้ โดยเห็นว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เพราะเบญจขันธ์ นั้นไม่ได้อยู่ในอำนาจไต่บังคับของผู้ใด เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า **กุสะลา ธัมมา** แปลว่า ‘ตัดเสียซึ่งบาปออกจากกาย วาจา ใจ ไม่ให้เกิดขึ้นได้’ **วินะยะ** แปลว่า ‘วินัย’ ก็แปลว่า ‘นำเสียซึ่งบาปออกจากกาย วาจา ใจ ไม่ให้ติดอยู่ในสันดานได้’ **ปฏิบัติ** ก็แปลว่า ‘ปฏิบัติกลับกาย วาจา ใจที่เป็นบาปให้เป็นบุญเป็นกุศลเสีย’ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้จึงได้เรียกชื่อว่า ‘ศีล’ ว่า ‘วินัย’ ว่า ‘ปฏิบัติ’ ดังนี้

๒. อะกุสะลา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จักได้แก้ไขในบทที่ ๒ ต่อไป **อะกุสะลา ธัมมา** นี้สืบไปโดยพระบาลีว่า **อะกุสะลา ธัมมา** ธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์แห่งจิต คือว่า ทรงไว้ซึ่งจิตอันที่เป็นอกุศลธรรม **อะกุสะลา ธัมมา** ถ้าชี้ตัวบุคคลก็แปลว่า ธรรมของบุคคลผู้ไม่ฉลาด หรือแปลว่า ไม่ตัดบาปกรรมออกไปจาก กาย วาจา ใจ ก็ได้ ความอธิบายว่า คนโง่ ไม่ระงับบาปที่จะถึงแก่ตน บางคนบาปยังไม่ทันมาถึงตนเลย ก็เที่ยวแสวงหาบาปใส่ตนก่อนก็มี

ท่านสกวาทิอาจารย์จึงถามขึ้นว่า ‘คำว่าบาปที่จักมาถึงแก่ตนนั้นอย่างไรและที่ว่าบาปยังไม่ทันมาถึงตน ก็ไปเที่ยวแสวงหาบาปใส่ตนก่อนนั้น

อย่างไร ขอท่านปรวาทิฯ จงวิชันหาความข้อนี้ให้เกิดเป็น สุตตมยปัญญา แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิดขอรับ?’

ท่านปรวาทิจึงอธิบายว่า ‘บาปที่จะมาถึงแก่ตนนั้น ด้วยเหตุที่ จักกระทำให้เดือดร้อนขึ้นก่อน เป็นต้นว่าไปได้ยินเสียงเขาลงอาญาหรือทุบตี ด้วยไม้ ฆ้อน หรือก้อนดิน เป็นต้น บุคคลที่จะเกิดความเดือดร้อนนั้น เพราะ ไม่ปิดป้องกำบังไว้ให้ดี ปลอ่ยให้เสียงนั้นล่วงเข้ามากระทบหูหรืออายตนะนั้น มาถึงตน บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นคนโง่ ไม่ฉลาด ไม่ตัดบาป ไม่ระวังบาปที่จัก มาถึงแก่ตนฉะนี้ ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหมือนบุคคลที่มีเรือนไฟไหม้ บุรุษนั้นเมื่อ ได้เห็นไฟไหม้มาแต่ไกลแล้ว ก็ไม่ระมัดระวังไฟและไม่ตัดเชื้อไฟเสียแต่ที่ต้นลม เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นคนโง่ ไม่ฉลาด ไม่ระวังบาปที่จักมาถึงแก่ตน ดังนี้

คำที่ว่าไปเที่ยวแสวงหาบาปใส่ตนนั้น ได้แก่บุคคลที่เที่ยวปักขวาก หลาวไว้และดักบ่วงข่ายไว้สำหรับจะให้สัตว์มาติดตายนั้นแล จักได้ชื่อว่า ไปเที่ยวแสวงหาบาปมาใส่ตน ที่ว่าไม่ได้ตัดบาปเสีย นั้น มีคำอธิบายว่า ยังมีต้นไม้ไทรอยู่ต้นหนึ่ง ไม่สู้โตนัก มีใบ กิ่ง ก้าน บริบูรณ์เป็นอันดีอยู่ในป่า หิมวันตประเทศ วันหนึ่งมีนกบินไปจับกินเถาวัลย์ ครั้นภายหลังก็บินมาจับ ที่ต้นไทรนั้นแล้วก็ถ่ายอุจจาระลงไป ครั้นถึงวสันตฤดู เมล็ดเถาวัลย์นั้นก็ งอกงามขึ้นมาที่ได้ต้นไทร ยังมีคนจำพวกหนึ่งได้เดินมาเห็นเถาวัลย์กำลังงอก ขึ้นอยู่ใต้ต้นไทร แล้วบอกแก่ต้นไทรนั้นว่า หน่อเถาวัลย์นั้น ครั้นงอกงาม ขึ้นมานี้แล้ว ถ้าทิ้งไว้ให้มันเจริญใหญ่โตแล้ว ก็จักปกคลุมท่านให้ถึงแก่ ความตายไปในที่สุด ต้นไทรจึงตอบขึ้นว่า มันคงไม่ทันที่จะงอกงามขึ้นมาคลุม เราได้ สัตว์ทั้งหลาย มีกระต่ายและสุกร เป็นต้น ก็จะมากัดกินเป็นอาหาร เถาวัลย์ก็จักถึงแก่ความตายไป ไม่ทันที่จะเลื้อยยาวขึ้นมาได้ ครั้นนานไป เถาวัลย์นั้นก็เจริญใหญ่โตขึ้นมา ไม่มีอันตรายจากสัตว์ทั้งหลาย มีกระต่ายและ สุกร เป็นต้น จนเถาวัลย์นั้นเลื้อยขึ้นไปถึงคาคบใหญ่ ยังมีคนจำพวกหนึ่งได้ ตักเตือนต้นไทรนั้นว่า เหตุไฉนท่านจึงได้ให้โอกาสแก่เถาวัลย์นั้นเลื้อยขึ้นมา จนถึงเพียงนี้เล่า ครั้นนานไปมันจักคลุมยอดของท่าน ท่านก็จักได้

ความลำบาก ถึงแก่ความตายไป ครั้นต้นไทรได้ฟังแล้ว จึงตอบขึ้นว่า ท่านอย่าได้กลัวเลยเถาวัลย์มันจักไม่ตาย ถ้าพวกตัดเสาเข้ามาเห็นเข้าแล้ว เขาก็จักตัดเอาไปทำเชือกลากเสา ต้นเถาวัลย์นั้นก็จักถึงแก่ความตายไป ครั้นนานมา ต้นเถาวัลย์นั้นก็เลื้อยขึ้นไปคลุมยอดแห่งต้นไทร จนต้นไทรนั้นถึงแก่ความตายหักลงไปอยู่เหนือปฐพี'

แสดงมาทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นความประมาทที่ไม่คิดตัดบาปทางกาย วาจาใจ เพราะฉะนั้นจึงต้องลำบากในภายหลัง ฉะนั้น

ท่านสกวาที่อาจารย์จึงถามขึ้นว่า 'บุคคลที่ไม่ตัดบาปนั้น ครั้นตายแล้วได้ไปเสวยทุกขเวทนาในอบายภูมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้นนั้น จักได้แก่บุคคลจำพวกใด?'

ท่านปรวาทที่จึงซักนิทานในคัมภีร์ธรรมบทมาแสดงให้เห็นปรากฏว่า 'ยังมีกุลบุตร ๔ คนพี่น้องกัน ครั้นได้ทัศนากการเห็นหญิงสวยผู้ภรรยาของท่านผู้อื่น แล้วเกิดความกำหนัดมีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ ได้กระทำการเมสุมิจนอาจารย์ ครั้นพวกเขากระทำกาลกิริยาตายไปแล้ว ก็ไปตกอยู่ในนรกโลหะกุ่มภินานประมาณหกหมื่นปีแล้ว จนน้ำนั้นเดือดขึ้นมาถึงปากหม้อกระทะทองแดงที่เดือดพล่าน แล้วก็ไต่สติ มีความปรารถนาจะประกาศถึงบุพกรรมของตนให้ปรากฏ แต่ก็กล่าวไม่ได้ตลอด ได้แต่เพียงคนละอักษระ คนที่หนึ่งว่า **ทุ** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าเป็นคนชั่ว ที่สองว่า **สะ** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าตกอยู่ในนรกนี้นานประมาณหกหมื่นปีแล้ว ที่สามว่า **นะ** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าไม่มีที่สุดว่าจักหมดกรรมเมื่อไร คนที่สี่ว่า **โส** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าจักไม่กระทำความชั่วอีกต่อไปแล้ว ดังนี้ พอยังไม่ทันจะหมดเรื่องก็จักกล่าว ได้แต่คนละอักษระๆ เท่านั้น น้ำก็พัดหมุนลงกันหม้ออย่างเดิม แล้วก็ไต่เสวยทุกขเวทนา เผ็ด แสบ ร้อน อยู่ในนรกอีกต่อไปจนกว่าจะสิ้นบาปกรรมเพราะโทษที่ตนไม่ได้ตัดบาปทาง ปรทการกรรม^{๑๒} (กระทำความผิดในภรรยาของผู้อื่น) เปรตทั้ง ๔ ตนเหล่านี้เมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่นั้น ชื่อว่าเป็น

^{๑๒} ต้นฉบับเดิมใช้ ปวทการกรรม แก่เป็น ปรทการกรรม

คนโง่ คนไม่ฉลาด ไม่ตัดบาปกรรมเสีย เพราะฉะนั้นจึงต้องเป็นเปรต เสวย
ทุกข์เวทนาอยู่ในโลหะกุ่มภีฉะนั้น'

๓. อัปยาคะตา รัมมา

ในลำดับนี้จักได้วิชันนาแก้ไขในบทที่ ๓ สืบต่อไป โดยพระบาลีว่า
อัปยาคะตา รัมมา แปลว่า ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งจิตที่เป็น **อัปยาคฤต**
ข้อนี้แปลว่า 'ธรรมอันพระพุทธองค์มิได้ทรงพยากรณ์ว่าเป็นบุญหรือ
เป็นบาป' ดังนี้ โดยความอธิบายว่า 'จิตที่ไม่ยินดียินร้าย ไม่โสมนัสโทมนัสนั้น
แลชื่อว่า **อัปยาคฤต** เปรียบเหมือนหนึ่งว่า ไบบัวอันน้ำดีและน้ำชั่วตกถูกต้อง
แล้ว ก็ไหลไปไม่ขังอยู่ได้ฉะนั้น ถ้ามีฉะนั้นเปรียบเสมือนเสาไม้แก่นอันบุคคล
ฝังไว้แล้วเหนือแผ่นดิน ผงเฝ้าเจ้าธาตุลีจะปลิวมาสักเท่าใดๆ ก็ดี ก็ไม่ติดอยู่ที่
เสาได้ จิตที่เป็นอัปยาคฤตนั้น ถึงใครๆ จะบูชาดีก็ดี บูชาชั่วก็ดี ก็ไม่มีความ
ยินดียินร้ายฉะนั้น'

ท่านสกวาทิอาจารย์ จึงได้ขออุปมาอุปไมยขึ้นอีกว่า 'ข้าแต่ท่าน
ปรวาทิอาจารย์ ซึ่งท่านได้ชี้แจงแสดงมาก็ถูกต้องตามพระบาลีดีแล้ว ข้าพเจ้า
ได้ฟังก็มีความยินดีชอบใจทุกประการแล้ว แต่ข้าพเจ้าขออุปมาอุปไมย
อีกสักหน่อย ขอรับ'

ท่านปรวาทิอาจารย์ จึงแสดงอุปมาอุปไมยว่า

'ดูกรท่านสกวาทิฯ นครทวาริกะ ปุริโส วियะ จิตที่เป็นอัปยาคฤตนั้น
เปรียบเหมือนหนึ่งนายทวาริกะคือบุรุษผู้เฝ้าซึ่งประตูพระนคร
จิตที่เป็นกุศลนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งคนที่เข้าไปในประตูพระนคร
จิตที่เป็นอกุศลนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งคนที่ออกไปจากประตูพระนคร
นายทวาริกะผู้เฝ้าซึ่งประตูพระนครนั้นก็ไม่ได้ไต่ถามซึ่งคนที่เข้าออก
เพียงแต่เห็น หากไต่ถามคนที่เข้าออกนั้นไม่ เช่นนี้แลชื่อว่า **อัปยาคฤต**
ถ้ามีฉะนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งภาชนะที่ใส่น้ำเป็นต้น ภาชนะที่เต็มแล้ว
ด้วยน้ำนั้น ถึงใครๆ จะเอาน้ำใส่ลงไปอีกสักเท่าใดๆ ก็ดี น้ำในนั้น

ก็ยอมไหลล้นออกไปจากภาชนะ ไม่สามารถขังอยู่ได้ ฉันทิดก็ตีจิตที่เป็นอภัยกถุฑ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเป็นบุญเป็นบาบนั้น ก็ชื่อว่าบุญบาบไม่มี ถึงบุญบาบจักมีมาสักเท่าใด ๆ ก็ตี ก็ไม่สามารถจะติดค้างอยู่ได้ มีอุปไมยดังภาชนะที่เต็มแล้วด้วยน้ำจะนั้น จิตที่เป็นอภัยกถุฑนี้ก็ยอมมีแต่ในพระอริยเจ้าจำพวกเดียวเท่านั้น หาได้มีแก่ปุถุชนไม่ ปุถุชนนั้นมีแต่จิตเป็นบุญเป็นบาบทั้งสองประการ จิตที่เป็นอภัยกถุฑนั้นหาได้มีไม่ เพราะฉะนั้นจิตที่เป็น อภัยกถุฑนั้น จึงมิได้บังเกิดแก่ปุถุชน'

ท่านสกวาที่อาจารย์ได้ฟังก็ชอบใจ จึงไต่ถามต่อไปอีกว่า 'บุคคลผู้ใดมีแต่จิตที่เป็นกุศล ส่วนอกุศลและอภัยกถุฑไม่มี บุคคลผู้ใดมีแต่จิตที่เป็นอกุศล ส่วนกุศลและอภัยกถุฑไม่มี บุคคลผู้ใดมีแต่จิตที่เป็นอภัยกถุฑ ส่วนกุศลและอกุศลไม่มีเล่าขอรับ?'

ท่านปรวาทที่อาจารย์จึงวิสัชนาว่า 'บุคคลที่มีจิตเป็นบาบเป็นอกุศลนั้น ก็ได้แก่นายพราน คิดแต่จะฆ่าเนื้อฆ่าปลาอยู่เป็นนิจ กุศลจิตและอภัยกถุฑจิตนั้นไม่บังเกิดมีแก่นายพรานเลย ดังนี้ บุคคลที่มีจิตเป็นบุญเป็นกุศลนั้น ได้แก่พระอริยะสัพบุรุษ ท่านคิดแต่การบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา สดับฟังพระธรรมเทศนาเป็นนิจ อกุศลจิตและอภัยกถุฑจิตก็ไม่บังเกิดมีแก่ท่านดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงว่า จิตที่เป็นอภัยกถุฑนี้ ย่อมบังเกิดมีแต่พระอรหันต์อย่างเดียว พระอรหันต์เมื่อเข้านิโรธสมบัติแล้ว จิตที่เป็นบุญเป็นบาบนั้นไม่บังเกิดมีแก่ท่าน ฉะนั้นนักปราชญ์ผู้มีปัญญา ฟังสันนิษฐานเข้าใจตามนัยพระพุทธภาษิตอันวิจิตรพิสดาร อาตมาแก้ไขมาในปฐมมาติกา บทที่ ๓ โดยสังเขปกียุติลงแต่เพียงนี้'

๔. สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา

ในลำดับนี้ จักได้แสดงติกมาติกาบทที่ ๔ สืบต่อไป โดยพระบาลีว่า **สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นอารมณ์แห่งจิตอันสัมปะยุตแล้วด้วยเวทนา’ **เวทนา** แปลว่า ‘เสวยอารมณ์’ **สุขายะ** แปลว่า ‘เป็นสุข’ โดยความอธิบายว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันสัมปะยุตแล้วด้วยความเสวยอารมณ์เป็นสุขนั้น คือ จักขุ โสตะ ชมานะ ชิวหา กาย ใจ ที่ได้สัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็ล้วนแต่เป็นที่รักที่เจริญใจ คือว่าไม่ยังใจให้เดือดร้อน มีแต่ความโสมนัสยินดีในเมื่อสัมผัสมาถูกต้องกับทวารมีจักขุทวารเป็นต้น เพราะฉะนั้นธรรมดวงนี้สมเด็จพระเจ้าสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสว่า **สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา** ฉะนั้น’

พระสกวาทิอาจารย์จึงขอความอุปมาอุปไมยต่อไปว่า ‘ข้าแต่ท่านปรวาทิอาจารย์ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแสดงให้พิสดารอีกสักหน่อยเถิดพระเจ้าข้า’

พระปรวาทิอาจารย์จึงวิสัชนาว่า ‘คนหนาวได้ห่มผ้า คนร้อนได้อาบน้ำ คนหิวอาหารได้รับประทานอาหารบรรเทาเวทนาแก่ลงได้ และห้ามเวทนาใหม่ไม่ให้กำเริบขึ้นมาได้ ฉะนั้น ก็จักได้ชื่อว่าสัมผัสถูกต้องเวทนาที่เป็นสุข ถ้ามีฉะนั้น เปรียบเหมือนหนึ่งคนยากจนเห็นใจ เมื่อได้ลาภยศ ฐานันดรอันใดอันหนึ่งแล้ว ก็ย่อมมีความชื่นชมยินดีเป็นกำลัง ดั่งนายความช่าง เดิมทีก็เป็นคนยากจนอนาถา ครั้นได้รับจ้างเขาเลี้ยงช้าง แล้วก็ได้รับประทานอาหารเข้าเย็น ครั้นอยู่มาภายหลัง ก็ได้เสวยราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์ เสวยแต่เวทนาที่เป็นสุขฉะนั้น ถ้ามีฉะนั้นก็เปรียบเหมือนหนึ่งพระเจ้าสักกมันธาดุราชกุมาร เมื่อเดิมนั้นก็เป็นคนยากจนเห็นใจ จะแสวงหาอาหารบริโภคแต่ละมือนั้นก็ทั้งยาก จนที่สุดแม้แต่ผ้าจะนุ่งจะห่มก็ไม่มี มีแต่นุ่งใบไม้ ครั้นภายหลังก็ได้เป็นบรมจักรพรรดิ แสนที่จะมีความสุขสบาย’ ดังนี้

๕. ทุกชายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา

ในลำดับนี้จักได้วิสาขนาแก้ไขในบทที่ ๕ สืบต่อไป โดยพระบาลีว่า **ทุกชายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา** แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันสัมปะยุต แล้วด้วยทุกชายะ เวทนายะ นามธรรมที่ได้เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตของบุคคลที่มีความลำบากนั้นก็ให้แก่คนที่ยากจนเข็ญใจและคนที่มีโรคพยาธิเบียดเบียนต่างๆ และคนที่ต้องราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย เป็นต้น เหล่านี้แลชื่อว่า **ทุกชายะ เวทนายะ** เป็นทุกขเวทนาอีกอย่างหนึ่ง คือทุกข์ของสัตว์ในนรก ทุกข์ของเปรต อสุรกาย ทุกข์ของสัตว์ดิรัจฉานกำเนิด ทุกข์ของสัตว์ที่จักเวียนว่ายตายเกิดต่อไป ดังนี้แลชื่อว่า ทุกขเวทนา

ท่านสกวาที่อาจารย์จึงถามขึ้นว่า บุคคลที่ได้เสวยทุกขเวทนาอย่างไรที่ได้แสดงมานี่คือใคร ผู้ใดเป็นตัวอย่างขอรับ โปรดได้อรรถาธิบายให้แจ่มแจ้งขอรับ?

ท่านปรวาทที่อาจารย์จึงนำบุคคลยกขึ้นมาแสดงให้เห็นเป็นนิทศนอุทาหรณ์ว่า

‘ยังมีสตรีผู้หนึ่งชื่อว่านางสุปวาสา เป็นมารดาของพระสีวลีที่ทรงพระครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ครั้นภายหลัง นางสุปวาสา ผู้เป็นมารดานั้น จึงได้ชี้แจงแสดงเหตุให้ปรากฏว่า ตนประกอบไปด้วยความทุกข์เหลือที่จะอดทนพ้นที่จักพรรณนาเป็นต้นว่าครรภ์นั้นได้ใหญ่เกินประมาณ จะนั่งก็เป็นทุกข์ จะนอนก็เป็นทุกข์ จะยืนก็เป็นทุกข์ จะเดินก็เป็นทุกข์ ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า **ทุกขเวทนา** ทุกข์นั้นแปลว่าลำบาก ลำบากนั้นแปลว่าความช้ำ ก็มาจากความช้ำที่ตนเองกระทำไว้ไม่ดี เพราะเหตุนี้เององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสเทศนาว่า **สัพพะปาปัสสะ อะกะระณัง**^{๑๓} ดังนี้ ก็เพื่อพระพุทธรประสงค์ไม่ให้สัตว์กระทำบาป

^{๑๓} เดิมเป็น สัพพะปาปัสสะ อกรณัง (ที.มหา.๑๐/๕๔/๕๗)

เพราะทรงพระกรุณาแก่สัตว์ จักไม่ให้ได้เสวยทุกข์เวทนา ด้วยทรงหวังพระหฤทัยว่าจักให้สัตว์ได้เสวยแต่สุขเวทนายิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนั้น'

๖. อะทุกขมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จักได้แสดงในบทที่ ๖ *อะทุกขมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา* นี้ต่อไป ข้อนี้แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันสัมปะยุตแล้วด้วยเวทนาที่ไม่มีสุขไม่มีทุกข์' โดยความอธิบายว่า 'ทุกข์ก็อาศัยแก่เบญจขันธ์ทั้ง ๕ เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา วิจาร์ณญาณเห็น เบญจขันธ์ทั้ง ๕ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน หรือเห็นว่าเป็นอย่างอื่น มิใช่เราและตัวตนของเราแล้ว อุปาทานก็ไม่เข้าไปใกล้ไปยึดถือ ปล่อยวางเฉย' เพราะฉะนั้นจึงว่า 'สุขทุกข์ไม่มี' ดังนี้ ส่วนอารมณ์นั้นเล่าก็มีอุเบกขา อุเบกขานั้นแปลว่า 'เข้าไปเห็นเบญจขันธ์ทั้ง ๕ เบญจขันธ์ ทั้ง ๕ ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับสูญไปสิ้นไป ส่วนความรู้ความเห็นนั้นก็ไม่มีเจือปนอยู่ด้วยเบญจขันธ์ทั้ง ๕ เพราะเหตุนี้จึงว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุข' ฉะนั้น'

ท่านพระสกวาที่อาจารย์จึงถามสืบต่อไปว่า 'อารมณ์ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนั้นเป็นอย่างไร เป็นโลกีย์หรือเป็นโลกุตระ หรือเป็นประการใด?'

ท่านพระปรวาทที่อาจารย์จึงได้เฉลยวินิจฉัยว่า 'ความที่ว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนั้น ที่เป็นโลกีย์ก็มี ที่เป็นโลกุตระก็มี เปรียบเหมือนหนึ่งอารมณ์ที่ร้อนแล้ว แลมีความปรารถนาจักให้พ้นร้อนไปหาเย็น แต่ยังไม่ทันจะถึงความเย็น ฉะนั้น'

แล้วท่านปรวาทที่อาจารย์จึงย้อนถามท่านสกวาที่อาจารย์ กลับคืนมาอีกว่า 'ท่านสกวาที่อาจารย์ จักมีความเห็นเป็นอย่างไร เมื่อได้ออกจากความร้อนแต่ยังไม่ทันถึงความเย็น?'

ท่านสกวาที่ฯ ตอบว่า 'อารมณ์นั้นร้อน'

ท่านปรวาทที่อาจารย์จึงถามอีกว่า 'อารมณ์นั้นจากร้อนอย่างไร เมื่อได้หนีพ้นร้อนมาแล้ว?'

พระสกวาทิฯ จึงตอบว่า ‘ถ้าพ้นอารมณ์ร้อนมาแล้ว อารมณ์นั้นก็เย็น’
พระปรวาทิฯ จึงว่า ‘จะเย็นได้อย่างไรเพราะยังไม่ถึงความเย็น?’
พระสกวาทิฯ จึงว่า ‘ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว อารมณ์นั้นก็ไม่น่าร้อน’
พระปรวาทิฯ จึงอนุโลมคล้ายตามว่า ‘นั่นแลธรรมที่สัมปยุตแล้วด้วย
เวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข’

ท่านสกวาทิอาจารย์ยังมีความวิมตีกังขาคือมีความสงสัย จึงไถ่ถาม
อีกว่า ‘ธรรมที่เป็นโลกีย์นั้นคือใคร ผู้ใดกระทำได้แล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าของ
บุคคลที่เป็นโลกีย์มาแสดงในที่นี้ เพื่อให้เห็นเป็นแบบอย่างสักเรื่องหนึ่ง
พอเป็นเครื่องเตือนสติให้สิ้นความสงสัย?’

ท่านปรวาทิจึงนำบุคคลมาแสดงเพื่อให้เป็นนิทศนอุทาหรณ์ว่า
เอโก เถโร ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่ง ไปเจริญสมณธรรมอยู่ในอรัญราวป่า
ท่านได้นั่งเจริญวิปัสสนา พิจารณาซึ่งสังขารธรรม คืออนิจจัง ความไม่เที่ยง
ทุกขัง ความทนทุกข์ยากลำบาก อนัตตา ความมิใช่ตัวเราและของเรา หรือ
ตัวตนของเรา จนอารมณ์นั้นไม่มีทุกข์ไม่มีสุข แต่เฉยๆ อยู่ตลอดกาล

ขณะนั้นยังมีเสือโคร่งใหญ่ตัวหนึ่ง เข้ามาคาบเอาพระมหาเถระองค์
นั้นไปบริโภคนเป็นภักษาหาร เมื่อเดิมที่นั้นก็บริโภคตั้งแต่ทำขึ้นไปจนถึง
โคนเขา พระผู้เป็นเจ้าของก็ไม่สุขไม่ทุกข์ จิตของพระผู้เป็นเจ้านั้นก็ยังเป็น
โลกีย์อยู่ คือท่านยังเป็นปุถุชน ยังไม่ได้สำเร็จอะไร เมื่อเสือโคร่งใหญ่
บริโภคนถึงสะเอวและท้องน้อย ท่านก็ยังไม่สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษอันใด
อารมณ์ของท่านนั้นก็ยังเฉยๆ อยู่ ไม่ได้เดือดร้อนหวั่นไหว ครั้นบริโภคนถึง
ดวงอาทิตย์ของท่านแล้ว ท่านก็ได้สำเร็จจอร์หันต์พันกิเลสเป็นสมุจเฉตพหวน
ดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานในปากเสือโคร่งใหญ่ นั้น ฉะนี้

อนึ่ง นักปราชญ์ผู้มีวิจรรย์ญาณพึงสันนิษฐานเข้าไปในตามนัย
พระพุทธรูปชาติอันวิจิตรพิสดาร อาตมารับประทานวิสัยขามาใน ตึกมาตึกา
บที่ ๖ แต่พอสังขิตนัย โดยย่อพอสมควรแก่กาลเวลาเพียงเท่านี้

๗. วิปាកา ธัมมา

ณ บัดนี้ จักได้แก้ไขในติกมาติกาที่ ๗ ตามลำดับสืบไป โดยนัยพระบาลีว่า **วิปាកา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นสุขและทุกข์ต่างๆ กัน คือกรรมวิบากที่เป็นส่วนบุญนั้นเรียกว่า กุศลวิบาก ๑ กรรมวิบากที่เป็นส่วนบาปนั้นเรียกว่า อกุศลวิบาก ๑ ชั้นธวิบาก ๑ และปัญญาวิบาก ๑’

กรรมวิบากนั้นเป็นผลจาก ๒ ประการ คืออกุศลวิบาก ได้แก่ผลทุจริต ๓ คือ กายทุจริต ๑ วจีทุจริต ๑ มโนทุจริต ๑ ทุจริตทั้ง ๓ เหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศลวิบาก กุศลวิบาก ได้แก่ผลสุจริต ๓ คือ กายสุจริต ๑ วจีสุจริต ๑ มโนสุจริต ๑ สุจริตทั้ง ๓ เหล่านี้ เป็นฝ่ายกุศลวิบาก เมื่อเสวยแล้วก็มีผลต่างๆ กัน

ทุจริตทั้ง ๓ นั้นได้แก่สัตว์ที่เสวยทุกข์ยากลำบากต่างๆ หลายอย่างหลายประการ เป็นต้นว่าให้โรคพยาธิเบียดเบียนมาก และให้เป็นคนยากจน เชื้อใจไร้ทรัพย์อัปปัญญาและยังสัตว์ให้ตกไปในอบายภูมิทั้ง ๔ ฉะนั้น ชื่อว่าอกุศลวิบากทั้ง ๔

ผลกรรมที่ ๒ คือ สุจริตทั้ง ๓ นั้นได้แก่สัตว์ที่เสวยความสุขสนุกสบายต่างๆ หลายอย่างหลายประการ เป็นต้นว่าให้ปราศจากโรคพยาธิและให้มั่งมีทรัพย์สมบัติสมบูรณ์บริบูรณ์มาก และยังสัตว์ให้เสวยสมบัติในฉกามาพจรสวรรค์เป็นต้นฉะนี้ ชื่อว่า ‘กุศลวิบาก’

ชั้นธวิบากนั้นคือยังร่างกายของสัตว์ให้ได้โทษ ลดน้อยถอยกำลังลงไป และให้ฟันหัก ผมหงอก เนื้อหนังเหี่ยวแห้ง หูตึง ตามืดมัวไป ทั้งสรีระร่างกายนั้นไซร้ก็คดค้อมโน้มโค้งไปเบื้องหน้าให้ทรมาน ทรกรรมด้วยโรคพยาธิต่างๆ ฉะนี้ จึงชื่อว่า ชั้นธวิบาก

ปัญญาวิบากนั้นยังสัตว์ให้รู้จักบาป รู้จักบุญ รู้จักคุณและโทษ ประโยชน์และมีใช่ประโยชน์ทั้งปวงตามความเป็นจริงได้ และให้มีปัญญาสามารถรู้จัก **สัพพญเอยธรรม** ที่เป็นโลกีย์และเป็นโลกุตระได้ฉะนั้น จึงชื่อว่า ‘ปัญญาวิบาก’

ท่านพระสกวาทิ ได้เสวนาการฟังธรรมบรรยายแล้วก็พอใจชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงขอให้ท่านปรวาทียกเอาบุคคลตัวอย่างต่อ เพื่อเป็นนิทศนีย์อีก ๔ คนว่า ‘อกุศลวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด กุศลวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด ชันธวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด และปัญญาวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด ขอรับ?’

ท่านพระปรวาทิจึงได้เฉลยตอบต่อไปว่า ‘อกุศลวิบากนั้นได้แก่อุบาสกที่ถูกตัดค่อนั่นเอง กุศลวิบากนั้นก็ได้แก่ทำวมหาชมพุดินนั่นเอง ชันธวิบากนั้นก็ได้แก่พระพุทฺธิกตีสสเถระนั่นเอง ปัญญาวิบากนั้นได้แก่พระจุฬบัณฺฑกนั้นเองฯ’

แก้ไขในติกมาติกาบทที่ ๗ โดยสังเขปกัณฑ์ไว้แต่เพียงนี้ฯ

๘. วิปากะธัมมะธัมมา

ในลำดับนี้ จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๘ ว่าด้วย **วิปากะธัมมะธัมมา** สืบต่อไป โดยเนื้อความว่า ธรรมทั้งหลายอันเกิดแห่งวิบาก ได้แก่ เหตุและปัจจัย เปรียบเหมือนหนึ่งผลมะพร้าวห้าว (แห้ง) ที่ควรจะงอกออกมาจากผลมะพร้าวได้ และมีบุคคลนำเอาไปปลูกไว้ในแผ่นดิน ต้นมะพร้าวนั้นก็งอกงาม เจริญใหญ่โตขึ้นมาจนถึงแก่ตกจั่น แล้วก็กลายเป็นมะพร้าวอ่อนและมะพร้าวห้าว ต้นมะพร้าวที่งอกงามเจริญขึ้นนั้นได้แก่เหตุ บุคคลที่นำไปปลูกลงไว้นั้นได้แก่ปัจจัยผลมะพร้าวอ่อนและผลมะพร้าวห้าวที่ควรจะบริโภคนั้นได้แก่วิบาก

อีกนัยหนึ่งว่า อกุศลกรรมนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งต้นไม้ที่มีพิษสง เมื่อมีผลสุกแล้วก็ให้โทษแก่บุคคลผู้บริโภคฉะนั้น กุศลวิบากนั้นเปรียบดุจหนึ่งต้นไม้ที่ไม่มีพิษสง เมื่อมีผลอันสุกแล้ว ก็ย่อมนำประโยชน์ให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไป โดยเหตุนี้จึงว่า บาปเป็นเหตุ ทุกข์เป็นผล บุญเป็นเหตุ สุขเป็นผล ดังนี้

เพราะเหตุนี้เองคัมภีร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสเทศนาไว้ว่า **วิปากะธัมมะธัมมา** ฉะนี้ โดยเนื้อความว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็น

เครื่องอุดหนุนของความสุภาพพิเศษ เปรียบเหมือนเครื่องบ่มผลไม้ทั้งปวง มีผลมะม่วงและกล้วยเป็นต้น อีกประการหนึ่ง ด้วยอวิชชา^{๑๕} นี้แล เป็นวิบากกรรม เพราะสังขาร วิญญาณ นามรูป จะบังเกิดได้ ก็ต้องอาศัย อวิชชาเป็นเดิมเหตุ ถ้ามีฉะนั้นก็ต้องอาศัยแก่ มูล ๖ คือ กุศลมูล ๓ และ อกุศลมูล ๓ มูลทั้ง ๖ นี้เป็นเหตุให้บังเกิดบุญ เกิดบาป เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **วิปากะธัมมะธัมมา** ฉะนี้^{๑๕}

๙. เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา

ในลำดับนี้จักได้แสดงในบทที่ ๙ ว่า **เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา** นี้สืบต่อไป โดยเนื้อความว่าธรรมทั้งหลายมิใช่เหตุ มิใช่วิบาก แปลว่า ธรรมไม่มีวิบาก ไม่มีเหตุปัจจัยดังนี้ โดยความอธิบายว่า ธรรมที่ไม่มีทั้งเหตุทั้งผล เปรียบเหมือนบุคคลที่นอนหลับฝันไปว่า ได้บริโภคอาหารอิมหนำสำราญใจ ครั้นตื่นขึ้นมาแล้วอาหารและความอิมในฝันก็หายไปหมด อาหารนั้นได้แก่เหตุ ความอิมในอาหารนั้นได้แก่ผล บุคคลที่นอนหลับฝันไปนั้นก็ได้แก่ธรรม คือ **เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา** ฉะนี้ เมื่อตราบใดธรรมนั้นแสดงให้ตรงกับธรรมชื่อว่า **เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา** ฉะนี้ ก็คือพระนิพพานแล้ว เมื่อยังไม่ถึงพระนิพพานตราบใด ธรรมดวงนั้นก็ต้องอาศัยบุญและบาปที่สัตว์กระทำอยู่ ครั้นถึงพระนิพพานแล้ว บุญและบาปก็สูญไปหมด ดังมีพระบาลีปรากฏว่า **เอสะ ธัมโม สะนันตะโน**^{๑๖} ‘ธรรมดวงเดียวนี้แลเป็นธรรมของเก่า เป็นธรรมเครื่องยินดีของสัตตบุรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน’ หรือแปลอีกนัยหนึ่งว่า ‘เป็นธรรมของพระอริยเจ้าทั้งหลายที่ท่านได้ข้ามไปแล้วจากกิเลส’ ฉะนี้^{๑๖}

พระสกวาที่จึงถามขึ้นว่า ธรรมดวงเดียวนี้เป็นธรรมของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ข้าพเจ้ามีความสนใจมานานแล้ว

^{๑๕} พุ.ธมฺม ๒๕/๑๑/๑๕.

ข้าพเจ้าอยากจะทำให้เข้าใจโดยง่าย ๆ เพราะฉะนั้นขอความกรุณาให้ท่านปรวาทิฯ
จงแสดงอุปมาอุปไมยเพื่อให้เกิดสันนิษฐาน ณ กาลบัดนี้ด้วยเถิด ขอรับ?

พระปรวาทิฯ จึงแสดงอุปมาว่า ธรรมดวงนี้เปรียบเสมือนหนึ่งบุคคล
ย้อมผ้าด้วยสีต่างๆ มีสีเหลือง ดำ แดง เป็นต้น บุคคลที่ย้อมผ้านั้นก็ได้แก่
สังขารนั่นเอง สีต่างๆ นั้นก็ได้แก่วิบากกรรม คือ ผลแห่งบุญและบาปนั่นเอง
ผ้านั้นก็ได้แก่ธรรมชื่อว่า *เนวะวิปากะนะวิปากะธัมมะธัมมา* นี้เอง

เมื่อบุคคลย้อมผ้าและสีต่างๆ นั้นหายสูญไปจากผ้าแล้ว ผ้านั้นก็มี
สีขาวบริสุทธิ์อย่างเดิม ปราชญ์ผู้มีวิจาร์ณญาณพึงสันนิษฐานเข้าใจตามนัย
พระพุทธภาชิตอันวิจิตรพิสดาร ได้แสดงมาในติกมาติกาบทที่ ๙ แต่โดย
สังขิตกถาไว้เพียงเท่านี้

*เอกํ ธมฺมํ มีธรรมดวงเดียว เวลานี้เราทั้งหลายขยายออกไปแล้ว
ก็กว้างขวางพิสดารมากมายถ้าวิถถารนัยก็พรรณนาไปถึงแปดหมื่น
สี่พันพระธรรมชั้นร์ รวมเข้ามาแล้ว สังเขปนัยแล้ว มีธรรมอันเดียว
เอกํ ธมฺมํ เป็นธรรม อันเดียว เอกํ จิตตํ มีจิตดวงเดียว นี้ เป็นของเดิม
ให้พากันให้พึงรู้พึงเข้าใจต่อไป*

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๑๐.

อุปาทินนุปาทานิยา ัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ทรงไว้ซึ่งธรรมชาติ, อันเป็นเครื่องกำหนดในอุปาทานความที่เข้าไปถือเอาซึ่ง ชั้น ๕ ว่าเป็นของถาวรมั่นคง หลงว่าเป็นของดีของงาม, ถือว่าเป็นของตนจริงๆ

๑๑.

อะนุปาทินนุปาทานิยา ัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว, แลไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง

๑๒.

อะนุปาทินนานุปาทานิยา ัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถึงธรรมที่ควรพึงถือเอา, และธรรมที่ไม่ควรจะพึงถือเอา

๑๓.

สังกิลิฐฐะสังกิลิสสิกา ัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต

๑๔.

อะสังกิลิฐฐะสังกิลิสสิกา ัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว แลไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง

๑๕.

อะสังกิลิฐฐาสังกิลิสสิกา ัมมา

ธรรมทั้งหลาย อันทรงไว้ซึ่งจิตที่ไม่เศร้าหมอง, ความคิดนึกก็คิดนึกในธรรมที่ไม่เศร้าหมอง

๑๖.

สะวัตักกะสะวิจารา ัมมา

ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยวิตกและวิจารณ์

๑๗.

อะวัตักกะวิจาระมัตตา ัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องทรงไว้ซึ่งจิต มาตราว่า มีแต่วิจารณ์, วิตกไม่มี

๑๘.

อะวัตักกาวิจารา ัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตอันไม่วิตกวิจารณ์

๑๐. อุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา

ในลำดับนี้จักได้แสดงตักกมาติกาบทที่ ๑๐ สืบต่อไป ตามนัยพระบาลีว่า *อุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ทรงไว้ซึ่งธรรมชาติอันเป็นเครื่องกำหนดในอุปาทาน คือความเข้าไปถือเอาซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่าเป็นของถาวรมั่นคง หลงว่าเป็นของดั่งงาม ถือว่าเป็นของตนจริงๆ’ เพราะฉะนั้นจึงได้ถือว่าอุปาทานจักบังเกิดขึ้นได้ก็อาศัยความไม่รู้จักว่าเป็นโทษ เห็นไปว่าเป็นคุณประโยชน์แก่ตน เพราะฉะนั้นจึงได้หลงรักใคร่พอใจ ชอบใจ แต่อันที่จริงนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ ย่อมให้โทษหลายอย่างหลายประการ โทษของรูปนั้น เป็นต้นว่า หนาวก็เป็นทุกข์ ร้อนก็เป็นทุกข์ อยากข้าวอยากน้ำก็เป็นทุกข์

ถ้าจะอุปมาให้เห็นชัดแล้ว บุคคลที่ถือรูปว่าเป็นของๆ ตนนั้น ย่อมหลงกระทำแต่บาปกรรม เพื่อนำมาบำรุงซึ่งรูปของตนและรูปของท่านผู้อื่น ครั้นตายไปแล้วก็ได้เสวยแต่ทุกข์เวทนาในอบายภูมิทั้ง ๔ มีนรก เป็นต้น ก็เพราะเหตุที่เขาถือว่ารูปเป็นของของตนนี้เอง อุปมาเหมือนเวทนา บุคคลที่งูกัดตายฉะนั้น อีกประการหนึ่ง บุคคลที่ถือว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของของตนนั้น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีใช้ของของตนเพราะเป็น *วิปริณามะธรรม* รู้จักย้ายกลับกลายเป็นไปต่างๆ ก็ยังขึ้นยึดถือไว้ว่าเป็นของของตน

เพราะฉะนั้น บุคคลที่ถือไว้ว่าเป็นของของตนนั้น ก็อยากให้มีแต่ความสุขสบาย ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นก็กลับกลายเป็นไปแต่บุคคลก็ยังขึ้นยึดถือเอาไว้ว่าเป็นของของตน เพราะฉะนั้นจึงได้ประสบแต่ความทุกข์ยากลำบากใจหลายอย่างหลายประการเพราะอุปาทานเข้าไปยึดถือไว้ไม่วาง ฉะนั้น

๑๑. อนุปาตินนานุปาทานิยา ธัมมา

จักได้แสดงในบทที่ ๑๑ สืบต่อไปว่า *อนุปาตินนานุปาทานิยา ธัมมา* นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถือเอาซึ่งอารมณ์ที่ไม่พึงถือเอา’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า โลกธรรมทั้ง ๘ คือ ลภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้ง ๔ เหล่านี้เป็นอริยธรรม ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา และความทุกข์ ทั้ง ๔ เหล่านี้เป็นอนิยธรรม อารมณ์ทั้ง ๘ เหล่านี้เรียกว่า โลกธรรม เพราะโลกธรรมทั้ง ๘ นี้กระทำใจให้ขุ่นมัววุ่นวายไป ไม่ใช่เครื่องระงับ และกระทำใจให้เดือดร้อนไปต่างๆ

เพราะฉะนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสไว้ว่า *อนุปาตินนานุปาทานิยา ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันไม่ควรเข้าไปถือเอาเป็นอารมณ์’ ดังนี้ เพราะเหตุว่าโลกธรรมทั้ง ๘ เหล่านี้ เป็นเครื่องกวนใจของหมู่สัตว์โลกทั้งปวง โดยความอธิบายว่า โลกธรรมทั้ง ๘ เหล่านี้ เปรียบเหมือนกงจักรสำหรับดักสัตว์ให้หมุนเวียนไป ให้ได้เสวยทุกข์เวทนาต่างๆ ดังเปรตที่ต้องกงจักรตัดศีรษะ แต่สัตว์ทั้งหลายเห็นว่าโลกธรรมทั้ง ๘ เหล่านี้เป็นความสุข ก็เช่นเดียวกันกับโลกธรรมทั้ง ๘ ที่กระทำสัตว์ให้วุ่นวายเดือดร้อนไป เสวยแต่ความทุกข์เวทนา ดังนี้

๑๒. อนุปาตินนานุปาทานิยา ธัมมา

ในบทที่ ๑๒ ว่า *อนุปาตินนานุปาทานิยา ธัมมา* นั้นแปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถึงธรรมที่ควรพึงถือเอาและธรรมที่ไม่ควรพึงถือเอา ดังนี้ โดยความอธิบายว่า ธรรมที่ควรจะพึงถือเอานั้นก็คือ พระอริยมรรคทั้ง ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้นนี้เอง ส่วนธรรมที่ไม่ควรพึงถือเอานั้นคือโลกธรรมทั้ง ๘ นั้นเอง โดยเนื้อความในพระบาลีว่า ไม่ถือซึ่งโลกธรรมทั้ง ๘ และถือเอาพระอริยมรรค ๘ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า *อนุปาตินนานุปาทานิยา ธัมมา* ฉะนี้

แก้ไขมาในติกมาติกา บทที่ ๑๒ ก็ยุติแต่เพียงนี้

๑๓. สังกิลิฏฐะสังกิลีตา ัมมา

จักได้แสดงในติกมาติกาที่ ๑๓ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **สังกิลิฏฐะสังกิลีตา ัมมา** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า บุคคลบางจำพวกได้วิตกคิดไปถึงบุคคลที่ได้ฆ่า คนที่ได้ลักของของตนไป ที่ได้กระทำล่วงเกินลูกเมียของตน ที่ได้หลอกลวงตน ดังนี้ เหตุ ๔ ประการนี้ย่อมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งสิ้น เปรียบเหมือนหนึ่งตึกแตงที่ยืนดีในไฟ ภูร้อนเข้าจึงได้รู้ว่าเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงได้สมกับพระบาลีว่า **สังกิลิฏฐะสังกิลีตา ัมมา** ฉะนั้น

แต่เดิมที่นั่นจิตก็เศร้าหมองอยู่แล้ว ยังไปคิดเอาอารมณ์เศร้าหมองมาประสมกันด้วยจิตที่เศร้าหมองนั้นอีก จิตก็ยิ่งเศร้าหมองทวีขึ้นไปฉะนี้

แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๓ มาพอสมควรแล้ว จึงขอยุติไว้แต่เพียงนี้

๑๔. อะสังกิลิฏฐะสังกิลีตา ัมมา

จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๔ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **อะสังกิลิฏฐะสังกิลีตา ัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว และไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง’ ดังนี้

โดยความอธิบายว่า บุคคลบางจำพวกที่มีจิตอันเศร้าหมองแล้ว แต่ได้คิดถึงคุณพระรัตนตรัยว่า พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ รัตนะนี้ ถ้าใครได้นับถือแล้ว **อิฉฉิตัง ปัตถิตัง** ผู้นั้นจะปรารถนาสิ่งใดก็สามารถให้สำเร็จได้ทุกประการ โดยความอุปมาว่า บุคคลที่ว่ายน้ำไป ย่อมคิดถึงแต่ศีล ทาน การกุศลของตนให้เป็นอารมณ์ เปรียบเหมือนอุปพุทฺธเป็นนิทศนอุทาหรณ์ว่า อุปพุทฺธนั้นเดิมเป็นคนยากจนเข็ญใจ ทั้งประกอบไปด้วยโรคาพยาธินั้นก็มาก ทั้งทุกข์ยากลำบากเหลือที่จะประมาณ แต่เขาได้ยึดคุณพระรัตนตรัย คือ พระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณเป็นอารมณ์อยู่เป็นนิตยครั้นภายหลัง ได้บริโภครัตถัญญสมบัติ สรรพโรคาพยาธิก็หายไปหมด เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า **อะสังกิลิฏฐะสังกิลีตา ัมมา** ฉะนั้น

๑๕. อะสังกิสิฏฐาสังกิเลสิกา รัมมา

จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๕ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า *อะสังกิสิฏฐาสังกิเลสิกา รัมมา* ดังนี้ แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันทรงไว้ซึ่งจิตที่ไม่เศร้าหมอง ความคิดนึกก็คิดนึกในธรรมที่ไม่เศร้าหมอง ดังนี้ โดยความอธิบายว่า จิตที่เป็นกิริยาประกอบไปด้วยธรรม อันเป็นเครื่องถอนออกเสียซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองอยู่ในสันดาน เปรียบเหมือนหนึ่งทารกไม่มีความยินดีในกามคุณแต่ไปบรรพชา บรรพชาก็เป็นเครื่องกำจัดเสียจากกามคุณ เพราะฉะนั้นจึงสมกับบาลีว่า *อะสังกิสิฏฐาสังกิเลสิกา รัมมา* ซึ่งแปลว่า ‘ธรรมก็ไม่เศร้าหมอง จิตก็ไม่เศร้าหมอง ความคิดนึกในธรรมารมณก็ไม่เศร้าหมอง’ ฉะนี้ฯ

แก้ไขในบทติกมาติกาที่ ๑๕ ก็ยุติแต่เพียงนี้ฯ

๑๖. สะวัตักกะสะวิจारा รัมมา

ในลำดับนี้จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๖ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า *สะวัตักกะสะวิจारा รัมมา* เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับวิตกและวิจารณ์’ วิตกและวิจารณ์ทั้ง ๒ นี้ โดยความอธิบายว่า บุคคลที่มีวิจารณ์ตรองไปต่างๆ นั้น เปรียบเหมือนหนึ่งพระโสดาบันทน่านวิจารณ์ไปว่า ‘สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปราคขาตไปแล้ว ไม่มีอยู่ในสันดานของเราแล้ว จะคิดเป็นประการใดหนอ จึงจะสละกามฉันทะ พยาบาทได้’ ฉะนี้ ความตรองไปเช่นนี้เรียกชื่อว่าวิจารณ์ แล้วท่านจึงวิตกไปว่า ‘กามฉันทะ พยาบาท ก็ยังมีอยู่ในสันดานของเรา เราจะคิดเป็นประการใดหนอ เราจึงสละกามฉันทะ พยาบาทไปได้’ ฉะนี้ฯ

พระสกวาทิจึงขออุปมาอุปไมยต่อไปอีกว่า ‘ข้าแต่ท่านปรวาทิ ความข้อนี้อุปมาเจ้ายังมีความสงสัยอยู่ เพราะฉะนั้น ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแสดงอุปมาอุปไมยอีกต่อไป’

พระปรวาทิ จึงได้แสดงอุปมาอุปไมยว่า ‘เปรียบเหมือนหนึ่งพ่อค้า ลงทุนหากำไร การค้าขายนั้นมีกำไรมากอยู่แล้ว แต่ว่าวิตกไป กลัวบุคคลผู้อื่น จะมาแย่งซึ่งค้าขาย’ ฉะนั้น ถ้ามีฉะนั้นเปรียบเหมือนท่านทายก อุบาสก อุบาสิกาที่ได้โอกาสถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน และพิจารณาทดลองของบริโภคนครื่องไทยทานของตนก็เห็นว่าดีแล้ว และคิด ไปว่าพระท่านจะชอบหมดทุกองค์ หรือว่าจะไม่ชอบบ้างเป็นประการใด คอยตรวจตราแลดู เพิ่มเติมเปรี้ยวหวานมันเค็มเป็นต้นอยู่อย่างนี้ ฉะนั้นแล เรียกว่าวิตกวิจารณ์ เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า **อะวิตักกะสะวิจจารา รัมมา** ฉะนั้น

๑๗. อะวิตักกะวิจจาระมัตตา รัมมา

ในบทที่ ๑๗ ว่า **อะวิตักกะวิจจาระมัตตา รัมมา** นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องทรงไว้ซึ่งจิต มาตรฐานมีแต่วิจารณ์ วิตกไม่มี’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่าบุคคลที่กระทำกุศลสุจริต จิตไม่วอกแวกหวั่นไหวแลคิดไป ว่าเป็นบุญเป็นกุศลแล้วก็ก้มหน้ากระทำไป มิได้เคลือบแคลงกินแหนง เมื่อภายหลัง ดังบุคคลผู้ชำนาญในการดูเงิน ที่ดีก็ว่าดี ที่แดงก็ว่าแดง เพราะ เชื่อมือเชื่อตาของตนฉะนั้น

พระสกวาที่จึงถามขึ้นว่า ‘บุคคลมีแต่วิจารณ์ไม่มีวิตกดังนี้ ข้าพเจ้า มีความสงสัยว่า เมื่อบุคคลไม่มีวิตก แล้วจะเอาวิจารณ์มาแต่ไหนเล่า? ขอพระผู้เป็นเจ้าแสดงอุปมาอุปไมย เพื่อให้เกิดความเข้าใจอีกต่อไป’

พระปรวาทิจึงได้แสดงอุปมาอุปไมยว่า ‘บุคคลมีแต่วิจารณ์ วิตกไม่มีนั้น เปรียบเหมือนหนึ่งหัวปลีแห่งกล้วย เมื่อเดิมนั้นเป็นหัวปลีอยู่ กล้วยหามีไม่ เมื่อปลีนั้นกลายเป็นกล้วยแล้ว เจ้าของกล้วยก็ตัดเอาปลีไปเสีย กล้วยก็แก่ ไปทุกวัน เขาก็เรียกว่ากล้วย เขาหาได้เรียกว่าหัวปลีไม่ ดังโลกโหวหารที่พูดกัน อยู่ว่า ‘บุคคลผู้นั้นกระทำสิ่งใดๆ ไม่ได้ตรึกรตรอง กระทำตามความชอบใจ

ของตน’ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า *อะวัตักกาวิจารณ์มัตตาธัมมา*

๑๘. อะวัตักกาวิจารณ์มัตตาธัมมา

ในบทที่ ๑๘ ว่า *อะวัตักกาวิจารณ์มัตตาธัมมา* นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตอันไม่วิตกวิจารณ์’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า ‘บุคคลจำพวกหนึ่ง จะกระทำการสิ่งที่ไม่ตรีกตรอง ไม่พิจารณา เมื่อเขาว่าดีก็ดีตาม มีแต่ความเชื่ออย่างเดียว’

พระสกวาทิจึงถามขึ้นว่า ‘บุคคลที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ความเชื่ออย่างเดียวนั้นคือใคร ผู้ใดเล่าเป็นตัวอย่างไร?’

พระปรวาทิจึงนำบุคคลมาแสดงเพื่อเป็นนิทศนอุทาหรณ์ว่า เมื่อพระอนันทะปะกัรทำกายคตาสติกรรมฐาน พิจารณาซึ่งอาการ ๓๒ เป็นอนุโลมปฏิโลม ครั้งนั้นก็ยังไม่สำเร็จอาสาวัคชัยไปได้เพราะวิตกไปถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเชื่อคำพยากรณ์ภาษิตที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า ‘อาตมาจะได้สำเร็จอาสาวัคชัยในวันนี้ ก็เหตุไฉนยังไม่สำเร็จเล่า อย่างกระนั้นเลยชะรอยว่าความเพียรจะกล้าไป จำอาตมาจะพักผ่อนเอนกายเสียสักหน่อยเถิด’ พอคิดจะจำวัดเอนกายลง ก็หมดความวิจารณ์ถึงอาการ ๓๒ และหมดความวิตกถึงพระพุทธองค์ก็ได้บรรลุอาสาวัคชัย ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ปฏิสัมภิตาญาณ ด้วยมาตัดวิตกวิจารณ์ออกไปเสียได้ ฉะนั้น เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *อะวัตักกาวิจารณ์มัตตาธัมมา* ซึ่งแปลว่า ‘ธรรมอันหมดวิตกวิจารณ์’ ฉะนั้น

นักปราชญ์ผู้มีวิจารณ์ญาณก็พึงสันนิษฐานโดยสังเขปภาพพอเป็นธรรมสวานิสงส์แต่เพียงนี้

๑๙.

ปีติสหะคะตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาด้วยปีติ

๒๐.

สุขะสหะคะตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาแล้วด้วยความสุข

๒๑.

อุปกขาสะหะคะตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์แห่งจิตที่เป็นอุปกขา

๒๒.

ทัตสสะเนนะ ปะหาตัพพา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะละกิเลสได้ เพราะเหตุที่ได้เห็น

๒๓.

ภาวนายะ ปะหาตัพพา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะฟังละกิเลสได้ เพราะการที่ภาวนานั้น

๒๔.

เนวะทัตสสะเนนะ นะ ภาวนายะ ปะหาตัพพา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะฟังละกิเลสได้ ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็น และไม่ไขหนทางภาวนานั้น

๒๕.

ทัตสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีเหตุแล้วจึงละกิเลสได้เพราะความเห็น

๒๖.

ภาวนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา

ธรรมทั้งหลายที่มีปัจจัยเกื้อกูล อุดหนุนแก่ธรรมอันจะฟังละกิเลสได้ด้วยภาวนา

๒๗.

เนวะทัตสสะเนนะ นะ ภาวนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่ธรรมที่ฟังละกิเลสได้ เพราะเหตุที่ไม่ได้เห็น และไม่ใ้ภาวนานั้น

๑๙. ปิติสหะคะตา รัมมา

ณ บัดนี้ จะได้แสดงในติกมาติกาบทที่ ๑๙ เป็นปุญญาอนุสนธิสืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **ปิติสหะคะตา รัมมา** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาด้วยปิติ’

ปิติ^{๑๕} นั้นมีลักษณะ ๕ ประการ คือ ฌนิกาปิติ ๑ อุทกาปิติ ๑ โอกัณติกาปิติ ๑ อุเพงคาปิติ ๑ ผรณาปิติ ๑ ฌนิกาปิตินั้นบังเกิดเป็นขณะเมื่อบังเกิดดุจหนึ่งว่าสายฟ้าแลบ อุทกาปิตินั้นบังเกิดน้อย เมื่อบังเกิดดุจหนึ่งคลื่นกระทบฝั่ง โอกัณติกาปิตินั้น เมื่อบังเกิดขึ้นกระทำให้กายหวั่นไหว อุเพงคาปิตินั้น เมื่อบังเกิดขึ้นก็กระทำให้ขนพองสยองเกล้า แล้วกระทำให้กายลอยไปบนอากาศได้ ผรณาปิตินั้น เมื่อบังเกิดขึ้นก็ทำให้ซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย เปรียบเหมือนบุคคลที่ได้บริโภคโภชนาหารอันโอชะรสต่าง ๆ ฉะนั้น ปิตินั้นแปลว่า ‘อิมใจ’ เป็นที่ยินดีของสัตว์ที่เป็นโลกวิสัยนี้ทั่วไป

พระสกวาทิจึงถามขึ้นว่า ‘ปิตินั้นแปลว่าอิม บุคคลที่ได้บริโภคโภชนาหารอันโอชะรสต่าง ๆ ก็อิม ได้ลาภที่ชอบใจก็อิม จิตที่ฟุ้งซ่านไปก็อิม จิตที่ระงับก็อิม เรียกว่าปิติ ปิตินี้จะว่าอิมด้วยอะไร?’

พระปรวาทิจึงวิสัชนาว่า ‘ปิตินี้แปลว่าอิม เพราะมิได้มีความกังวลอีกต่อไป ดังบุคคลที่หิวอาหารจัด ก็เที่ยวแสวงหาอาหารตามชอบใจของตน ครั้นได้บริโภคอาหารอิมแล้ว ก็สิ้นความกังวล ไม่ต้องแสวงหาอีกต่อไป เปรียบเหมือนหนึ่งพระวัคคิภิกขุ มีความหวังตั้งใจจะดูพระพุทธเจ้าให้อิมใจ เมื่อไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าก็มีความโทมัสเสียใจ ครั้นได้เห็นพระพุทธเจ้าแล้ว จิตใจที่โทมัสนั้นก็หายไป ความอิมอย่างนี้แลเรียกว่าปิติ เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า **ปิติสหะคะตา รัมมา**’

^{๑๕} วิสุทติมคค ๑/๑๘๒.

๒๐. สุขะสะหะคะตา ธัมมา

ในบทที่ ๒๐ ว่า **สุขะสะหะคะตา ธัมมา** นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันรวมมาแล้วด้วยความสุข’ ความสุขนั้นมี ๔ ประการ คือ ความสุขกาย ๑ ความสุขที่ไม่มีโรคเบียดเบียน ๑ ความสุขใจที่ไม่เศร้าหมอง ๑ ความสุขที่สมเหตุที่คิด สมกิจที่กระทำ ๑ ยังมีความสุขอีกประเภทหนึ่งมีอยู่ ๔ ประการเช่นกัน คือ สุขมีอายุยืน ๑ สุขมีรูปร่าง ๑ สุขมีกำลังกาย มีกำลังทรัพย์ มีกำลังปัญญา ๑ สุขในความหมดเวรหมดกรรม ๑ เมื่อจะว่าย่อๆ ก็มีอยู่ ๒ ประการคือ โลกียสุข ๑ โลกุตระสุข ๑

โดยความอธิบายว่า ความที่ไม่มีโรคภัยเบียดเบียนเรียกว่าความสบาย ความสบายเรียกว่า ความสุข สุขที่ประกอบไปด้วยกิเลสนั้นเรียกว่า ‘โลกียสุข’ ความสุขที่ไม่มีกิเลสนั้นเรียกว่า ‘โลกุตระสุข’ ความสุขทั้ง ๒ ประการนี้เมื่อจะอ้างบุคคลก็ได้แก่สุขสามเณร เมื่อเดิมที่นั่นก็เป็นคนยากจน เชื้อใจ ได้ถวายอาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว แต่นั่นก็เป็นสุข สุขมาจนกระทั่งถึงศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า สมณโคดม นี้เป็นเขตโลกียสุข ตั้งแต่วันได้บรรลุอาสวักขัยเป็นพระอรหันต์ ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉตพหุทานนั้น เป็นเขต โลกุตระสุข **สุโข วิเวโก** ‘ความเจียบส่งตจากกิเลสก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ **สุโข พุทธานัมบุปาโท** ‘ความบังเกิดของพระพุทเจ้าทั้งหลายในโลกนี้ก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ **สุขา สัทธัมมะเทศนา** ‘การที่ได้ฟังพระสัทธรรมคำสั่งสอนของพระพุทเจ้าก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ **สุขา สังฆัสสะ สามัคคี** ‘การที่พร้อมเพรียงกันแห่งสงฆ์ก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ **สมัคคานัง ตะโป สุโข** ‘การกระทำกิเลสให้เร่าร้อน คือผ่อนผันบรรเทาให้เบาบางพ้นจากสันดานไปได้ก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ ความปฏิบัติความประพฤติเป็นไปในกายวิเวก จิตตวิเวก อุปธิวิเวก วิเวกทั้ง ๓ นี้แลเรียกชื่อว่า ‘ความสุข’

เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า **สุขะสะหะคะตา ธัมมา**

๒๑. อุปเพกขาสะหะคะตา ธัมมา

ในบทที่ ๒๑ ว่า **อุปเพกขาสะหะคะตา ธัมมา** นั้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์แห่งจิตที่เป็นอุเบกขา’ อุเบกขานั้นคือ ‘หมดปิติแลหมดสุข’ จึงจัดเป็นอุเบกขาไว้ที่นี่ อุเบกขานี้ก็บังเกิดขึ้นแต่สุข สุขนั้นก็บังเกิดขึ้นแต่ปิติ ต่อเมื่อหมดปิติแลหมดสุขแล้ว อุเบกขาจึงจะบังเกิดขึ้น โดยความอธิบายว่า ‘หมดปิติแลหมดสุขแล้ว’ จึงจะเป็นอุเบกขา ถ้าปิติและสุขยังมีอยู่แล้ว อุเบกขาก็ไม่บังเกิดขึ้นได้ อุเบกขาในที่นี้ ประสงค์ ความว่า ปิตีกับสุขทั้งสองบังเกิดขึ้นแล้วแลหายไป ถ้าปิติและสุขทั้งสอง ยังมีอยู่ตราบใด ก็ไม่จัดเป็นอุเบกขาได้ ถ้าปิติและสุขทั้งสองไม่มีแต่เดิมมา อุเบกขาก็ไม่มีเหมือนกัน เพราะเหตุว่าไม่อาจมีอุเบกขาได้เอง เปรียบเหมือน หนึ่งแสงสว่างอันบังเกิดแต่เปลวไฟ ไฟจะบังเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยแก่เชื้อฟาง ฟางก็ได้แก่ปิติ เปลวไฟก็ได้แก่ความสุข แสงสว่างก็ได้แก่อุเบกขา

เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงประทานเทศนาว่า ปิติ สุข อุเบกขา เป็นลำดับกันมา เหมือนอย่างสุขทั้ง ๓ ประการ สุขในมนุษย์ สุขในสวรรค์ และสุขในพระนิพพาน

สุขในมนุษย์ไม่เท่าสุขในสวรรค์ สุขในสวรรค์ไม่เท่าสุขในพระนิพพาน เช่นนี้ ดังมีในเรื่องราวทำวมหาชมพูเป็นตัวอย่างว่า เมื่อเดิมที่ทำวมหาชมพู นั้นได้เสวยสุขในสิริราชสมบัติในมนุษย์ แล้วไปยินดีในสวรรค์ว่าสุขยิ่งกว่า ในมนุษย์ ครั้นได้เห็นสุขในพระนิพพานอันเป็นบรมสุขยิ่งกว่าสุขทั้งสอง นั้นแล้ว ก็ทิ้งสุขทั้งสองนั้นเสีย

ความสุขทั้ง ๓ นั้น คือ มนุษย์ สวรรค์ และพระนิพพานนี้ ก็มีนัย เดียวกันกับธรรมทั้ง ๓ คือ ปิติ สุข อุเบกขา เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **อุปเพกขาสะหะคะตา ธัมมา** ฉะนี้

แก้ไขมาในติกมาติกา บทที่ ๒๑ ก็ยุติลงเพียงนี้

๒๒. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา

ในลำดับนี้ จะได้แสดงตักมาติกาในบทที่ ๒๒ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะละกิเลสได้เพราะเหตุที่‘ได้เห็น’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า จิตที่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ นั้น ครั้นได้เห็นเข้าแล้ว ก็บังเกิดสังเวชสลดใจ จึงละกิเลสได้ เหมือนหนึ่งบัณฑิตสามเณร เมื่อได้เห็นผมของตัวเองแล้วก็บังเกิดปัญญาพิจารณาเป็นอสุภะ ว่าผมของเราไม่งาม ผมของผู้อื่นก็ไม่งามเหมือนกัน อรหัตตผลก็บังเกิดปรากฏขึ้น ดังนี้

พระสกวาที่จึงถามขึ้นว่า ‘บุคคลที่ละกิเลสได้เพราะได้เห็นนั้น ก็เห็นอยู่ด้วยกันโดยมาก เหตุไฉนจึงละกิเลสไม่ได้ หรือการที่เห็นนั้นจะมีนัยต่างกันอย่างไร?’

พระปรวาที่จึงวิสัชนาว่า ‘การเห็นนั้นมีนัยต่างกัน ที่เห็นให้เกิดกิเลสก็มี ที่เห็นให้ละกิเลสก็มี สุดแต่เหตุที่‘ได้เห็น’ ถ้าเห็นของที่งามที่ชบาก็ให้บังเกิดกิเลสได้ดังนี้ เพราะเหตุที่นั้นสมเด็จพระเจ้าสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ทรงตรัสสั่งสอนพุทธบริษัทว่า **อสุภานุปัสสี วิหะระติ** ดังนี้ ก็เพื่อพระพุทธประสงค์จะให้อยู่ด้วยความเห็นซึ่งอารมณ์อันไม่งาม เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา**’ ฉะนี้ฯ

๒๓. ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา

ในบทที่ ๒๓ ว่า **ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา** นั้น แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้เพราะการที่ภาวานานั้น ภาวานาก็มีอยู่ ๓ ประการ คือ บริกรรมภาวนา ละกิเลสอย่างหยาบได้ ๑ อุปะการภาวนา ละกิเลสอย่างกลางได้ ๑ อัปนาภาวนา ละกิเลสอย่างละเอียดได้ ๑ เมื่อจะขึ้นบุคคลที่ท่านละกิเลสให้หมดไปและยังธรรมวิเศษได้ด้วยอำนาจแห่งภาวนา ๓ ประการนี้ ก็มีเป็นอนุเนกประการ เช่น ภิกษุที่‘ได้เห็น’พื้นของสตรี หรือ

นางรูปนันทาที่ได้เห็นนิมิตที่งามยิ่งกว่ารูปของตน หรือพระปัจเจกโพธิ์
ทั้ง ๕๐๐ องค์ที่เห็นดอกบัวร่วงลงฉะนี้ เรียกว่า ‘ภาวนา’

โดยความอธิบายว่า ปัญญาที่หยابก็ละกิเลสอย่างหยابได้ ปัญญา
อย่างกลางก็ละกิเลสอย่างกลางได้ ปัญญาอย่างละเอียดก็ละกิเลสอย่าง
ละเอียดได้ ภาวนานั้นไซ้ประสงค์ความว่า ให้รู้จักดีชั่ว ละความชั่วให้หมดไป
และกระทำคุณความดีให้บังเกิดขึ้นในตน ดังนี้เรียกชื่อว่าภาวนา เพราะฉะนั้น
จึงสมกับพระบาลีว่า *ภาวะนายะ ปะหาตัพพา รัมมา* ฉะนี้

๒๔. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา รัมมา

ในบทที่ ๒๔ ว่า *เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา รัมมา*
นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็นและ
ไม่ใช่หนทางภาวนานั้น’ โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่ละกิเลสได้
ด้วยนิสัยเปรียบเหมือนทุกลบัณฑิต เห็นก็ไม่ได้เห็น ภาวนาก็ไม่ได้เจริญ
เป็นแต่กระทำความในใจไม่ยินดีในกามคุณ ดุจบุคคลผู้มีอารมณ์อันดี ไม่โลก
ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นแต่อยู่เฉยๆ อยู่ เพราะฉะนั้นจึงว่าเป็นไปตามนิสัย บุคคล
ที่จะละกิเลสได้ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็นและไม่ได้ภาวนา เป็นแต่กระทำความ
ไม่ยินดีในกามคุณเช่นกับทุกลบัณฑิตนั้น ก็หาได้โดยยากยิ่งนัก เพราะเหตุนี้
จึงสมกับพระบาลีว่า *เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา รัมมา*
ฉะนี้

ได้แก่ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๒๔ ก็ยุติลงแต่เพียงเท่านั้น

๒๕. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๒๕ สืบต่อไป โดยนัย
พระบาลีว่า *ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา* เป็นต้น แปลว่า
‘ธรรมทั้งหลายมีเหตุแล้วจึงละกิเลสได้เพราะความเห็น’ ดังนี้ โดยความ
อธิบายว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีปัจจัยเกื้อกูลอุดหนุนก่อน’ แล้วจึงละกิเลสได้ด้วย

ความเห็นนั้น ความเห็นนั้นก็มียู่ ๒ ประการ คือ เห็นด้วยตาแล้วละกิเลสได้ ก็มี เห็นด้วยปัญญาแล้วละกิเลสได้ก็มี

ความที่เห็นด้วยตาแล้วละกิเลสได้นั้น ก็ได้แก่บุคคลที่เห็นบุคคลอื่น เสวยทุกข์เวทนาต่างๆ แล้ว ก็บังเกิดความสังเวชสลดใจ กลัวแต่ภัยอันนั้น จะมาถึงตน ดังมีบุคคลเป็นนิพิตนอุทาหรณ์ว่า ยังมีสตรีสองคนพี่น้องกัน ผู้พี่สาวนั้นก็มียามีก่อน ครั้นมีกรรมถึงกำหนดทศมาสแล้วก็คลอดบุตร ได้ความลำบากเวทนาแสนสาหัส ถึงแก่กระทำกาลกิริยาตายไป น้องสาว ได้เห็นพี่สาวถึงแก่ความตายดังนั้นก็บังเกิดความสลดสังเวชใจจึงไม่มีสามี ต่อไป กลัวแต่ภัยเช่นนี้จะบังเกิดมีแก่ตน ฉะนั้น ก็จัดได้ชื่อว่า ‘ละกิเลสได้ เพราะความเห็นด้วยตา’ ดังวิสัยนามาฉะนี้ฯ

ความที่เห็นด้วยปัญญาแล้วละกิเลสได้นั้น โดยเนื้อความว่า บุคคล ที่เห็นนามและรูป โดยพระไตรลักษณ์ญาณว่า รูปและนามทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วแลเบื่อหน่ายจากขั้นนี้ทั้ง ๕ ดังนี้แลเรียกว่า ‘ละกิเลสได้ด้วยปัญญา’ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา** ฉะนี้ฯ

๒๖. ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา

ในบทที่ ๒๖ ว่า **ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา** นั้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่มีปัจจัยเกื้อกูลอุดหนุนแก่ธรรมอันจะพึงละกิเลสได้ด้วยภาวนา’ โดยความอธิบายว่า โลกียธรรมเป็นปัจจัยเกื้อกูลโลกุตรธรรม ศีลเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่สมาธิ ศีลก็ได้แก่ความสำรวมกาย วาจา และความอดใจ สมาธิก็ได้แก่ภาวนา เพราะฉะนั้น ธรรมบทนี้จึงได้ชื่อว่า ‘โลกียธรรม’ โลกียธรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดภาวนา

ศีลมีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียศีล ๑ โลกุตรศีล ๑ ภาวนาก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียภาวนา ๑ โลกุตรภาวนา ๑ โลกียศีลนั้นก็ปัจจัยเกื้อกูลให้ได้แก่โลกียภาวนาเท่านั้น จะไปเกื้อกูลโลกุตรภาวนานั้นไม่ได้

เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่า โลกียศีลนั้นระงับกิเลสได้เป็นคราวๆ ครั้นภายหลังกิเลสก็เกิดขึ้นได้ เปรียบเหมือนหนึ่งศิลาทับหญ้า ธรรมดาว่าศิลาทับหญ้านั้น เมื่อศิลาทับอยู่ หญ้านั้นก็งอกขึ้นไม่ได้ ศิลานั้นก็ไถ่แก่ศีลหญ้านั้นก็ไถ่แก่กิเลส เมื่อบุคคลผู้ไม่ระวังรักษาองค์แห่งศีล และกระทำศีลให้ขาดไป กิเลสก็บังเกิดขึ้นได้อีกอย่างเดิม

เปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ตัดต้นไม้ไซ้ ตัดต้นแต่ไม่ตัดรากด้วยแล้ว นานไปฝนตกลงมาต้นไม้ก็กลับงอกงามขึ้นอีก ฉะนั้นจึงว่า บุคคลรักษาโลกียศีลนั้นไม่มีความปรารถนาที่จะตัดกิเลส มีแต่ความปรารถนาที่จะให้ได้บุญได้กุศลอย่างเดียว เปรียบเหมือนรากไม้เกาะเกี่ยวอยู่กับแผ่นดิน ครั้นได้น้ำฝนตกลงมาถูกต้องแล้วก็กลับงอกขึ้นมาได้อีก ฉะนั้นใดก็ดี โลกียศีลก็มีอุปาทานเกี่ยวอยู่ กิเลสก็อาศัยอุปาทานบังเกิดขึ้นได้อยู่ เพราะเหตุนี้จึงสมกับพระบาลีว่า **อุปาทานปัจจะยา ภาโว** ‘เมื่อมีอุปาทานเป็นปัจจัยแล้ว ภพก็อาศัยบังเกิดขึ้นได้อยู่’ เพราะฉะนั้นจึงว่า โลกียศีลนี้ กิเลสยังอาศัยบังเกิดขึ้นได้อยู่ ศีลอันนั้นแลชื่อว่า โลกียศีล ดังนี้

ในโลกุตรศีลนั้น โดยเนื้อความว่า ศีลอันใดไม่ยังกิเลสให้บังเกิดขึ้นได้ ศีลอันนั้นแลชื่อว่าโลกุตรศีล ดังนี้ โดยความอธิบายว่า โลกุตรศีลนั้นไม่ต้องสมათาน ไม่ต้องระวังรักษา กิเลสบังเกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ตัดต้นไม้แล้วแล ชุดถอนรากเสียฉะนั้น ถึงฝนจะถูกต้องเป็นประการใดๆ ก็ดี ก็ไม่สามารถจะงอกงามขึ้นมาได้ ถ้ามีฉะนั้นเปรียบเหมือนบุคคลที่ตัดยอดตาลและยอดมะพร้าว ธรรมดาว่ายอดตาลและยอดมะพร้าวอันบุคคลตัดแล้วนั้น ก็ไม่สามารถจะงอกขึ้นได้ โลกุตรศีลก็มีอุปมาเหมือนกันฉะนั้น

บุคคลที่รักษาโลกุตรศีลนั้นเพราะมีปัญญาพิจารณาเห็นว่า ปัญจขันธ์แลสรรพธรรมทั้งปวงแต่ล้วนเป็นของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นท่านจึงไม่รักไม่ไถ่ชัง กิเลสก็บังเกิดขึ้นไม่ได้ กิเลสจะบังเกิดขึ้นได้นั้นก็เพราะจิตที่รักที่ชังนี้เอง เมื่อจิตไม่รักไม่ชังแล้ว กิเลสก็จะบังเกิดขึ้นมาแต่ไหนเล่า อุปมาเหมือนหนึ่งไฟ ธรรมดาว่าไฟจะเกิดขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัย

เชื่อมีอยู่ แต่ถ้าเชื่อไม่มีแล้ว ไฟก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉันทใดก็ดี ใจของพระอรียสรวพ บुरुขทั้งหลายนั้นย่อมนไม่มีเชื่อ คือ อุปาทานที่แจ้งไปด้วยพระไตรลักษณญาณ นั้นอยู่ในจิตสันดานเป็นนิจันรันดร เมื่อเชื่อคืออุปาทานไม่มีแล้ว กิเลสก็ บังเกิดขึ้นไม่ได้ เหมือนหนึ่งเชื้อแห่งไฟฉะนั้น

เพราะเหตุฉะนั้น จึงว่า โลกุตระศีลนั้นไม่ต้องสมาทาน ไม่ต้องรักษา เป็นแต่ใช้ปัญญาดวงเดียวก็รู้กิเลสได้หมด เมื่อรู้กิเลสได้หมดแล้วก็ เป็น โลกุตระศีล ไม่ต้องสมาทานรักษา โลกียภวานานั้น เมื่อบังเกิดขึ้นแล้วก็หายไป ไม่ถาวรมันคงอยู่ได้ เหมือนหนึ่งจิตที่เป็นเอกัคคตาแล้ว ก็กลับมาเป็นวิตก วิจารณ์อีกต่อไปได้ฉะนั้น หรือเปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ขึ้นต้นไม้ ครั้นเก็บเอา ผลได้แล้วก็กลับลงมากองไว้ใต้ต้นไม้แล้วจึงขึ้นไปเก็บอีกฉะนั้น ถ้ามีฉะนั้น เปรียบเหมือนบุรุขที่ไปบวชในสำนักแห่งพระสารีบุตรแล้ว แลเรียนภวานา ได้สำเร็จฉานโลกียะเหาะไปได้ ครั้นภายหลังไปเห็นสตรีก็มีจิตปฏิพัทธ์ยินดี ชอบใจ อยากได้สตรีนั้นมาเป็นภรรยาของตน ภวานานั้นก็เสื่อมหายไป ครั้นภายหลังไปประพฤติโจจรกรรม เขาจับตัวได้ ถึงแก่โทษประหารชีวิต พระสารีบุตรผู้เป็นอุปัชฌาย์ได้ทราบเหตุดังนั้นแล้วจึงไปเตือนสติให้ภวานา บุรุขนั้นกระลึกได้จึงบริกรรมภวานา ก็เหาะหนีรอดความตายมาได้ฉะนั้น เหตุนี้จึงว่า โลกียภวานานั้นไม่ถาวรมันคงอยู่ได้ เมื่อบังเกิดขึ้นแล้วก็ สูญหายไป เพราะเป็นของไม่เที่ยง รู้กำเริบได้ ไม่เหมือนโลกุตระภวานา โลกุตระภวานานั้นเป็นของถาวรมันคงเที่ยงแท้ ไม่รู้แปรผันวิปริตกลับกลอก เหมือนหนึ่งโลกียภวานา

โลกุตระภวานานั้นเปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ว่ายน้ำไปในที่น้ำพัด ให้กลายเป็นกลับกลอกไปมา ครั้นถึงฝั่งปากแล้วก็พ้นจากน้ำไม่มีคลื่นฉะนั้น โดยความอธิบายว่า ภวานาให้บังเกิดขึ้นแล้วแลไม่หายไม่สูญไป ฉะนั้นแล ชื่อว่าโลกุตระภวานา โลกุตระภวานานั้นอุปมาเหมือนบุคคลที่เข้าถ้ำจันค้ำมีด มีดนั้นก็ให้แก่บุคคลที่แรกเจริญภวานา บุคคลที่แรกเจริญภวานานั้นก็ยัง มีดอยู่ ครั้นภวานาบังเกิดขึ้นแล้ว ก็มีแต่ความสว่างขึ้น ไม่มีดต่อไป

บุรุษผู้เข้าป่าในเวลาค่ำมืดนั้น ครั้นแสงพระจันทร์ส่องสว่างลงมาแล้วย่อมได้
แสงจันทร์เป็นที่ดำเนินไป บุรุษนั้นก็ได้เห็นพระจันทร์แล้ว บุรุษนั้นเดินไป
สถานที่ใดๆ จะให้พ้นพระจันทร์ไปนั้นไม่ได้ เมื่อบุรุษนั้นจะเดินไปสู่ประเทศ
ที่ใดๆ พระจันทร์ก็ตามไปในประเทศที่นั้นๆ ฉันทใดก็ดี ท่านที่ได้เจริญ
โลกุตรภวานานี้ เมื่อโลกุตรภวาบังเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมติดตามผู้นั้นไป
จนตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพานฉะนั้น เพราะเหตุนี้จึงสมกับพระบาลีว่า
ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา ดังนี้

๒๗. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา

ในบทที่ ๒๗ ว่า *เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา* นี้แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่ธรรมที่พึงละกิเลส เพราะเหตุที่ไม่ได้เห็นแลไม่ได้ภวานานี้’ ความอธิบายว่า ในเบื้องต้นที่หนึ่ง นั้นว่าละกิเลสได้เพราะเห็น บทที่สองนั้นว่าละกิเลสได้เพราะภวา ดังนี้ ในบทที่สามนั้นว่าไม่ต้องเห็นไม่ต้องภวา ละกิเลสได้ด้วยภาวะของตนเอง เปรียบเหมือนหนึ่งต้นไม้ที่มีผลเป็นต้น ธรรมดาว่าผลไม้นั้น บางทีหล่นลงเอง ก็มี บางทีหล่นด้วยพายุพัดก็มี บางทีหล่นด้วยคนสอยก็มี บางทีหล่นด้วยสัตว์ ทั้งหลายมีค้ำคาวเป็นต้น แต่พระธรรมบทนี้หล่นลงโดยสภาวะของตนเอง จะได้ลงด้วยคนสอยและลมพายุพัดและสัตว์จำพวกหนึ่งจำพวกใดกระทำ หามิได้ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า *เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา รัมมา* ฉะนี้

พระสกวาทิจึงถามขึ้นว่า ‘ข้าแต่ท่านปรวาทิ ข้าพเจ้าเคยได้ยิน ได้ฟังมาว่า ท่านที่ได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษต่างๆ นั้น ก็เพราะได้เห็น ได้เจริญภวานา ดังที่ ท่านได้เห็นพองน้ำและพยับแดดเป็น ฉะนี้ ในพระกรรมฐาน ๔๐ แลวิปัสสนา ๑๐ นั้นก็ดี ท่านแสดงไว้ว่าได้สำเร็จ เพราะเหตุที่ได้เห็น และเหตุที่ได้เจริญภวานา ดังนี้ ก็แลคำที่ท่านว่าไม่ต้อง เห็นไม่ต้องภวานานี้ ข้าพเจ้ามีความสงสัยเพราะไม่เคยได้ยินได้ฟัง

เพราะฉะนั้น ขอพระปรวาทิจึงแสดงอังกุคคพอเป็นตัวอย่าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจอีกต่อไป’

พระปรวาทิจึงนำเอาเรื่องพระอนนทมาแสดงเพื่อให้เป็นนิทศนอุทาทธณ์ว่า ‘ดุก่อนท่านสกวาทยอาจารย์ เมื่อพระอนนทตามเสด็จพระพุทเจ้าไปถึงเมืองกุสินารา ครั้งนั้น พระอนนทได้ทราบวาทะพุทเจ้าจะเสด็จเข้าสู่พระนิพพานก็มีความเศร้าโศกอาลัยไปต่างๆ พระองค์จึงทรงตรัสแก่พระอนนทว่า **มา โสจะยิ** ดุก่อนอนนท เธออย่าได้เศร้าโศกเสียใจไปเลย เมื่อเราผู้ตถาคตนิพพานไปแล้วพระมหากัสสปะจะยกพระวินัยพระสุตตันตะ พระอภิธรรมขึ้นสู่สังคายนา ในกาลครั้งนั้นท่านจะได้บรรลูลอสาวัคชัยเป็นพระอรหันต์’ ดังนี้

ครั้นถึงวันประชุมสังคายนา พระสงฆ์ทั้งหลายจึงตักเตือนพระอนนท **‘เสวะ สันนิปาโต** วันพรุ่งนี้แล้วพระสงฆ์จะประชุมกระทำสังคายนา **ตวัง เสโ** ตัวท่านยังเป็นเสขบุคคลอยู่ ท่านหาสมควรที่จะเข้าประชุมสันนิบาตไม่ **อัปะมะตโต โทหิ**^{๑๖} ฉะนั้นท่านจงอย่าได้ประมาทเลย’ ดังนี้

เมื่อพระอนนทได้ฟังซึ่งคำแห่งสงฆ์ตักเตือน ดังนั้น จึงเข้าไปสู่ที่สังกัดกระทำสมณธรรมปลงปัญญาลงความเห็นชัดว่า ‘เราคงได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษพระอรหันต์เป็นแน่ พระองค์ทรงตรัสไว้แล้วไม่เป็นคำสอง’ ดังนี้ ดุก่อนท่านสกวาทิ พระอนนทก็ไม่ได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษอันใดเพราะเหตุที่ได้เห็นนั้น

ครั้นมาภายหลัง พระอนนทก็ได้เจริญกายคตาสติกรรมฐานพิจารณาซึ่งอาการ ๓๒ โดยพระไตรลักษณญาณ จนคินยันรุ่งพระอนนทก็ไม่ได้สำเร็จมรรคผลวิเศษอันใด เพราะเหตุานั้น พระอนนทจึงวิตกไปวาทิเหตุใดหนอเราจึงไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ **สังขาระสมัตโต** ชะรอยว่าเราจะทำ ความเพียรกล้าหนักไป จำเราจะระงับสังขารเสียสักหน่อยให้สบาย แล้วจึงจะ

^{๑๖} ต้นฉบับใช้คำว่า อัปะมะตโต โทหิ แก้ไขเป็น โทหิ เนื่องจาก บริบทนี้ คือ โทหิ ประธานคือ ตัว แปลว่าท่าน กริยาจึงต้องเป็น โทหิ

ภาวนาใหม่ต่อไป ฉะนั้น พระอานนท์ก็ละความเห็นและภาวนานั้นแล้วจึงเอน
กายลง พระเศียรยังไม่ถึงพระเขนย พระบาทยังไม่พ่นพ้าน พระอานนท์ก็ได้
บรรลุอาสวักขัยเป็นพระอรหันต์ปฏิสัมภิทาในระหว่างอิริยาบถทั้ง ๔ นั้น
โดยความอธิบายว่า พระอานนท์เป็นผู้เกื้อกูลแก่ธรรมอันจะพึงละกิเลสได้ด้วย
เหตุที่ไม่ต้องเห็นไม่ต้องภาวนา ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า
เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา ฉะนั้น ประชาลัญ
ผู้มีวิจรรย์ญาณก็พึงสันนิษฐานเข้าใจตามนัยพุทธภาษิตอันวิจิตรพิสดาร
อาตมารับประทานวิสัยนามาในติกมาติกาที่ ๒๗ นี้โดยสังเขปกถา
ก็ยุติลงเพียงนี้

ดับที่เหตุ ดับกิเลสที่ใจดวงเดียว มันเกิดตรงไหนก็ดับตรงนั้น
ไม่รู้จักที่เกิดไปดับที่อื่น มันก็ไม่ดับสิ อุปมาเหมือนดับไฟฟ้า ดับดวงนี้
ดวงนั้นยังอยู่ ดับดวงนั้น ดวงอื่นยังอยู่ คนผู้ฉลาด ดับที่หม้อแบตเตอร์
มันก็มีหมดทั่วพระนคร อันนี้ไปดับจิตดวงเดียวก็หมด ไม่ต้องไปดับหู
ดับจมูก ดับลิ้น ดับกาย ดับใจ คือ ดับที่ใจดวงเดียว

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๒๘. อาจะยะคามิโน รัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความสุข
เพราะการสร้างสมซึ่งบุญนั้น

๒๙. อะปะจะยะคามิโน รัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความทุกข์
เพราะไม่ได้สั่งสมขึ้นซึ่งการบุญการกุศล

๓๐. เนาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน รัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ถึงซึ่งความสุขด้วยการ
สะสมกิเลส

๓๑. เสกขา รัมมา
ธรรมทั้งหลายที่จำจะต้องศึกษา

๓๒. อะเสกขา รัมมา
ธรรมทั้งหลายอันไม่ศึกษา

๓๓. เนาะเสกขา นาเสกขา รัมมา
ธรรมทั้งหลายจะศึกษาก็ไม่ใช่ จะไม่ศึกษาก็ไม่ใช่

๓๔. ปะริตตา รัมมา
ธรรมมีประมาณน้อย

๓๕. มะหัคคะตา รัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่

๓๖. อัปปะมาณา รัมมา
ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นไม่มีประมาณ

๒๘. อาจะยะคามิโน รัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงในติกมาติกาที่ ๒๘ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **อาจะยะคามิโน รัมมา** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยความสุข’ เพราะการสร้างสมซึ่งบุญนั้น ธรรมดาว่าบุคคลไปสู่นหนทางอันไกล ก็ต้องอาศัยสะสมเสปียงอาหารให้เพียงพอบริบูรณ์ก่อน จึงจะมีความสุขความสบายในหนทางฉะนั้น หรือเปรียบเหมือนหนึ่งแม่ทัพที่จะยกพลนิกายเข้าสู่ยุทธสงคราม ก็ต้องตระเตรียมเสปียงอาหารและเครื่องศาสตราวุธให้เพียงพอบริบูรณ์ก่อน จึงจะยกเข้าสู่ยุทธสงครามนั้นได้ ฉันทใดก็ดี บุคคลที่จะได้ประสบซึ่งความสุขนั้น ก็ต้องอาศัยสะสมซึ่งการบุญ การกุศลเหมือนกัน ดังมีในราชเทวตาสังยุตพุทธทศชาดิกว่า **[สุโข]^{๑๗} บุญญัสสะ อุจจะโย** ‘เมื่อบุคคลผู้ใดสะสมซึ่งบุญ บุญนั้นก็จะนำมาซึ่งความสุข’ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **อาจะยะคามิโน รัมมา** ฉะนี้ฯ

๒๙. อะปะจะยะคามิโน รัมมา

ในบทที่ ๒๙ ว่า **อะปะจะยะคามิโน รัมมา** นั้น แปลความว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความทุกข์ เพราะไม่ได้สั่งสมซึ่งซึ่งการบุญการกุศล’ โดยความอธิบายว่า บุคคลจะถึงซึ่งความทุกข์ยากลำบาก เชื้อใจเพราะไม่มีเครื่องใช้สอยต่างๆ มีเงินทองผ้านุ่งห่มเป็นต้นนั้น ก็เพราะไม่ได้สั่งสมการบุญการกุศล เปรียบเหมือนหนึ่งคนยากจนอนาถาเที่ยวขอรานทานผู้อื่นเลี้ยงอัตภาพ บางวันก็ได้ บางวันก็ไม่ได้ วันที่ขอเขาไม่ได้นั้นแลมากกว่าวันที่ได้ เพราะของของตนไม่มี จึงต้องถึงซึ่งความลำบากดังนี้

ดังมีบุคคลเป็นนิตศนอุทาหรณ์ว่า ยังมีเศรษฐีผู้หนึ่งชื่อ อานันทเศรษฐี ผู้นี้ไม่ได้กระทำบุญให้ทานแก่ใครๆ ครั้นตายไปได้บังเกิดในครรรค์จันฑาล ตั้งแต่ทารกนั้นมาปฏิสนธิการตั้งครรรค์ขึ้นมา ก็กระทำให้บิดามารดาทั้งสอง ถึงแก่ความยาก เทียวขอทานเขาได้โดยลำบาก ครั้นคลอดออกมาพอรู้

^{๑๗} ต้นฉบับเดิมไม่มี ตามนัย ขุ.ธมม ๒๕/๑๙/๓๑.

เดินได้แล้ว มารดาบิดาพาไปเที่ยวขอทาน ก็เลยไม่ได้สิ่งอันใดมา ถ้าไม่พาไป
ไปแต่ตนผู้เดียว ก็ได้มาพอเป็นยาปรมัตต์เลี้ยงกันไป เพราะเหตุนั้นมารดาจึง
พาไปปล่อยทิ้งเสียให้ไกลพ้นจากบ้านของตนแล้ว ก็เที่ยวขอทานเขากินได้โดย
ความสะดวกดี

ฝ่ายทารกนั้นก็เที่ยวขอทานเขาไป เมื่อทารกทั้งหลายได้เห็นแล้ว
ก็พากันไล่ทุบตีให้ถึงแก่ความตาย แล้วจึงพากันเอาไปโยนทิ้งไว้เหนือกอง
หยากเยื่อในที่แห่งหนึ่ง เพล่าเช้าวันนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไป
โคจรภิกขาจารบิณฑบาต ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นทารกนั้นนอนตายอยู่บน
กองหยากเยื่อนั้นแล้ว จึงทรงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ‘ดูก่อนอานนท์ ทารกที่
นอนตายอยู่บนกองหยากเยื่อนี้ก็คืออานันทเศรษฐีนั่นเอง เพราะตนไม่ได้
บำเพ็ญกุศลไว้ จึงต้องถึงซึ่งความทุกข์ยากลำบากเห็นสภาวะปานฉะนี้’
เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า *อะปะจะยะคามิโน ธัมมา*

๓๐. เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา

ในบทที่ ๓๐ นั้นมีพระบาลีว่า *เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน
ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้ถึงซึ่งความสุข
ด้วยการสะสมก็ไม่ใช่ ด้วยการไม่สะสมก็ไม่ใช่’ โดยความอธิบายว่า สะสม
แต่การบุญ ไม่สะสมการบาป แต่ธรรมะบทนี้แปลว่าไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป
เปรียบเหมือนหนึ่งคนนอนหลับไม่สุขไม่ทุกข์ฉะนั้น ถ้ามีฉะนั้นก็เปรียบเหมือน
คนที่หนีร้อนไปหาเย็น หนีร้อนออกไปพ้นจากร้อนแล้วแต่ยังไม่ทันถึง
ความเย็น ยังอยู่ในระหว่างกลางๆ ฉะนี้ๆ

เมื่อจะชี้บุคคลเป็นนิทศนอุทาหรณ์แล้ว ก็ได้แก่พระมหาเถระที่บอก
แก่นายช่างแก้วมณีว่า ‘โทษยังมีแก่บุคคลในโลก’ ฉะนี้ เพราะตัวของท่านนั้น
ไม่สุขไม่ทุกข์ ท่านอยู่ในระหว่างกลางไม่ร้อนไม่เย็น โดยเหตุนี้ก็ยอมพิสดารอยู่
ในคัมภีร์พระธรรมบทนี้ แล้วนำมาแสดงในที่นี้แต่โดยสังเขปกถาให้สมกับ
พระบาลีว่า *เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา* ฉะนี้

๓๑. เสกขา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่នឹងจะได้แสดงในติกมาติกาที่ ๓๑ สืบต่อไป โดยนั้บพระ บาลีว่า **เสกขา ธัมมา** แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่จำจะต้องศึกษาตั้งนี้ ธรรมที่จำ จะต้องศึกษานั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา ๑ อธิจิตสิกขา ๑ อธิปัญญา สิกขา ๑ เป็นธรรม ๓ ประการฉะนี้

พระสกวาที่จึงถามขึ้นว่า ‘ธรรมทั้ง ๓ ประการนี้จะต้องศึกษาอย่างไร จึงจะเรียกว่า อธิศีล อธิจิต อธิปัญญาได้?’

พระปรวาทที่จึงวิสัชนาว่า ‘ในสิกขาทั้ง ๓ นั้นก็คือ ศีลกล้า ๑ ศีลยั้ง ๑ ศึกษาให้จิตยั้ง ๑ ศึกษาให้ปัญญายั้ง ๑ โดยความอธิบายว่า ศีลนั้นก็มีอยู่ ๓ สถาน คือ ศีลอย่างต่ำ ๑ ศีลอย่างกลาง ๑ ศีลอย่างยั้ง ๑ ผู้รักษาศีลนั้น บางคนก็เปล่งอุบายวาจาว่าจะรักษาศีล ไม่กระทำบาปด้วยกายวาจา ครั้นบาปมาถึงแก่ตนเข้าแล้ว ก็ไม่มีเจตนาจะรักษาศีลนั้นไว้ได้ ขึ้นกระทำบาป ลงไปด้วยกาย วาจา ดังนี้ เรียกชื่อว่าศีลอย่างต่ำ บุคคลผู้รักษาศีลนั้นบางคนก็ ตั้งเจตนาไว้ว่าจะรักษาศีล ไม่กระทำบาปด้วยกายวาจา ครั้นบาปมาถึงแก่ตน เข้าแล้ว ก็คิดได้ว่าเรารักษาศีล ไม่ควรกระทำบาปด้วยกายวาจา ดังนี้ เรียกชื่อ ว่าศีลอย่างกลาง บุคคลผู้รักษาศีลนั้นบางคนก็รักษาพร้อมด้วยกายวาจา ไม่ กระทำบาปจริงๆ จนเห็นพระอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ดังนี้ เรียกชื่อว่าศีลอย่างยั้ง’

‘อีกประการหนึ่ง บุคคลที่เป็นสัตตบุรุษมารักษาศีล ๕ ได้บริสุทธิ์ดี แล้วก็ยังไม่พอแก่ศรัทธา จึงรักษาศีล ๘ ให้ยิ่งขึ้นไป ครั้นรักษาศีล ๘ ได้ บริสุทธิ์ดีแล้วก็ยังไม่พอแก่ศรัทธา ละเพศฆราวาสออกบรรพชาเป็นสามเณร รักษาศีล ๑๐ ให้ยิ่งขึ้นไป จนได้อุปสมบทเป็นภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ ดังนี้ เรียกว่าศึกษาในศีลชื่ออธิศีลสิกขา’

พระสกวาที่จึงขออุปมากับพระปรวาทที่อีกต่อไป พระปรวาทที่จึงได้ อุปมาต่อไปว่า ‘ธรรมดว่าบุคคลที่ปลูกต้นไม้หวังผลแล้วก็ย่อมระวังรักษา หน้มนรดน้ำพรวนดินไม่ให้ต้นไม้ขึ้นเหี่ยวแห้งตายไป คอยระวังรักษาอยู่ ทุกทิวาราตรีมิได้ขาด จนต้นไม้ขึ้นงอกงามเจริญขึ้น มีดอกออกผล

สมความประสงค์ของตนฉันใดก็ดี บุคคลผู้มีวิริยเจตนามารักษาศีลหวังต่อความสุขแล้วนั้นก็ย่อมตั้งเจตนาระวังรักษาไม่ให้อุปกิเลสเข้ามาท่วมทับศีลได้ และยังมีศีลของตนให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นไป เหมือนบุคคลที่ปลูกต้นไม้ฉะนั้น’

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แก้ไขในอธิจิตสิกขาต่อไป บุคคลที่จะกระทำจิตให้ยิ่งนั้นก็พึงคิดว่าเราจะให้ทานตามได้ตามมี ครั้นเห็นทานมีผลแล้ว ก็พึงคิดว่าเราจะรักษาศีลต่อไป ครั้นเห็นศีลมีผลมากกว่าทานแล้ว ก็พึงคิดว่าเราจะเจริญภาวนาต่อไป ครั้นเห็นภาวนามีผลมากกว่าทานศีลแล้ว ก็พึงคิดว่าเราจะฟังพระธรรมเทศนาต่อไป ครั้นเห็นอานิสงส์ในการฟังพระธรรมเทศนานั้นว่ามีผลมากกว่าทาน ศีล ภาวนานั้นแล้ว ก็อุตสาหะฟังพระธรรมเทศนาโดยเคารพ ด้วยหวังตั้งจิตว่าจะรับเอาข้ออันเป็นแก่นสาร ดังนี้เรียกว่าศึกษาให้จิตยิ่ง ชื่อว่า อธิจิตสิกขา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แก้ไขในอธิปัญญาสิกขาสืบต่อไป บุคคลผู้กระทำปัญญาให้ยิ่งนั้น ก็พึงให้รู้จักบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา แลสดับฟังพระธรรมเทศนาเหมือนอย่างอธิศีล อธิจิตฉะนั้น โดยความอธิบายว่า ปัญญาที่เป็นสามัญลักษณะ คือรู้ว่าสังขารธรรมเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาสามัญปัญญานี้แลเรียกว่าพระปริยัติ เมื่อรู้จักพระปริยัติโดยลักษณะสามัญ ฉะนั้นแล้ว ก็บังเกิดนิพพิทาญาณหยั่งรู้หยั่งเห็นในทางปฏิบัติ ว่าปฏิบัตินั้นยิ่งกว่าพระปริยัติ คือความเบื่อหน่ายในสังขารธรรมทั้งปวง เมื่อรู้ว่าจะจิตของตนมีความเบื่อหน่ายแล้ว ก็ได้ว่าความปฏิบัติอย่างนี้ เป็นความปฏิบัติยิ่งกว่าพระปริยัติ ปัญญาเป็นนิพพิทาญาณนี้แลเรียกว่าปฏิบัติ เมื่อมากำหนดรู้จักปฏิบัติโดยมีนิพพิทาญาณ ฉะนั้นแล้ว ก็บังเกิดมูญจิตุกามยตาญาณ ‘หยั่งรู้หยั่งเห็นในทางปฏิเวธ’ ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **เสกขา ธัมมา** ฉะนี้’

๓๒. อะเสกขา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แสดงในติกมาติกาทิ ๓๒ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **อะเสกขา ธัมมา** แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันไม่ศึกษา โดยความอธิบายว่า ธรรมที่ไม่ศึกษานั้น ก็ได้แก่ความเกียจคร้านกระทำในอริศีล อริจิต อริปัญญานั้น เสื่อมทรุดไปทุกทิวาราตรีกาล เปรียบปานประหนึ่งว่าบุคคลปลุกต้นไม้หวังผลแลเป็นคนเกียจคร้าน ไม่หมั่นระวังรักษา รดน้ำพรวนดิน แล้วต้นไม้นั้นก็มิแต่เศร้าโศกเหี่ยวแห้งตายไป เปรียบสัตว์ในอบายภูมิทั้ง ๔ สัตว์ในอบายภูมิทั้ง ๔ นั้น เมื่อเดิมทีก็เป็นมนุษย์นี่เอง แต่มนุษย์ที่ปราศจากศีล สมาธิ ปัญญาที่ดีชอบ จึงต้องทนทุกข์เวทนาเห็นสภาวะปานนี้ เพราะอะไรเป็นเดิมเหตุ ก็เพราะความที่ไม่ศึกษาในศีล สมาธิ ปัญญาตัวเอง

พระสกวาทิฯ จึงถามขึ้นว่า ‘การที่ไม่ศึกษานั้นจะมีโทษอย่างไร จะได้แก่บุคคลจำพวกใด?’

พระปรวาทิจึงวิสัชนาแก้ว่า ‘บุคคลผู้มีความประมาท เกียจคร้านไม่ศึกษาในหนทางศีล สมาธิ ปัญญา และไม่แสวงหาซึ่งความสุขแก่ตนนั้น ย่อมมีโทษมากมายหลายประการ เปรียบเหมือนหนึ่งบุคคล ๒ จำพวกเดินทางไกลกันดารด้วยน้ำ จำพวกหนึ่งเกียจคร้านไม่เพียรเดินไป จำพวกหนึ่งมีมานะเพียรเดินไป ครั้นเดินไปๆ ก็ให้กระหายน้ำเป็นกำลัง คนเกียจคร้านนั้นจึงบอกกับเพื่อนกันว่า เราเห็นจะเดินไปไม่ไหว ชี้เกียจเต็มทีแล้ว เพื่อนที่มีมานะจึงตักเตือนขึ้นว่า ท่านจงอุตสาหะเดินไปอีกสักหน่อย ก็จะมีพบต้นมะขามป้อม กินแก้กระหายน้ำ ถัดต้นมะขามป้อมนั้นไปก็จะพบต้นมะเฟือง ถัดต้นมะเฟืองนั้นไปก็จะพบสระน้ำ ได้อาบกินตามความสบายใจ คนเกียจคร้านนั้นจึงบอกว่า เราเดินไปไม่ไหว เราอดน้ำมาสามวันแล้ว เพราะฉะนั้น เราจะเข้าอาศัยพักอยู่ในสถานที่นี้ พวกที่มีมานะไม่เกียจคร้านอุตสาหะเดินไป ก็ถึงต้นมะขามป้อม ได้กินผลมะขามป้อมแล้วก็มีกำลังเดินต่อไป ก็ได้ถึงต้นมะเฟือง ได้กินผลมะเฟืองก็มีกำลังเดินต่อไป ก็ได้บรรลุถึงสระน้ำ ก็ได้อาบได้กินโดยความสบายใจ จนได้บรรลุความสุขสันต์ภิรมย์

สมดังมโนประสงค์ของตน บุคคลเกียจคร้านนั้นก็ถึงแก่ความตายไปในสถานที่นั้น'

เพราะเหตุนี้จึงว่า บุคคลที่ไม่ศึกษานั้นย่อมประกอบไปด้วยโทษคือ ความตาย เกิดอยู่ในสังขารทุกข์ ไม่มีกำหนดชาติ ทั้งกันดารลำบากเดือดร้อนต่าง ๆ ฉะนั้น ดังมีนัยพระพุทธปฏิภาวว่า **อิธะ ตัปปะติ อิธะ โมหะติ เปจจะโมหะติ**^{๑๘} โดยเนื้อความว่า บุคคลจะได้ความเดือดร้อนในโลกนี้แล้ว มิหนำซ้ำไปเดือดร้อนในอบายภูมิทั้ง ๔ อีกนั้น ก็เพราะตนไม่ได้บำเพ็ญกุศลสุจริตไว้ และไม่ได้ศึกษาในศีล สมาธิ ปัญญา ให้เป็นที่พึ่งแก่ตนในกาลก่อน เพราะฉะนั้น จึงได้ประสบแต่อนิฏฐารมณ คือความเดือดร้อน ทั้งในอิธโลกและปรโลกฉะนี้ บุคคลที่ไม่เดือดร้อนย่อมมีแต่ความชื่นชมในโลกนี้แล้ว มิหนำซ้ำไปชื่นชมในปรโลกอีกนั้น ก็เพราะท่านได้บำเพ็ญสุจริตไว้ แลได้ศึกษาศีล สมาธิ ปัญญา ไว้ให้เป็นที่พึ่งแก่ตนแต่ในกาลก่อน เพราะฉะนั้นท่านจึงได้ประสบแต่อิฏฐารมณ คือความชื่นชมยินดีทั้งในอิธโลกและปรโลกฉะนี้

๓๓. เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แสดงในบทที่ ๓๓ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายจะศึกษาก็ไม่ใช่ จะไม่ศึกษาก็ไม่ใช่' โดยความอธิบายว่า ไม่ต้องศึกษาก็ได้สำเร็จ เป็นขึ้นได้เองตามภูมิที่

ดังมีบุคคลเป็นนิตฺตฺนอุทาหรณ์ว่า พระศรีธรรมาโศกราชไม่ต้องศึกษาก็สำเร็จวิชาการได้หมด ไม่ว่าสรรพวิชาสิ่งใดๆ ก็ได้สำเร็จได้ทุกประการฉะนั้น ถ้ามีฉะนั้นเปรียบเหตุต้นไม้ไม่มีคนปลูก ขึ้นเองแต่ไม่ขึ้นทั่วไป เฉพาะขึ้นได้แต่ดินที่อันควร ฉันทไถ่ก็ดี มรรคผลธรรมวิเศษจะบังเกิดขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัยภูมิอันควร มีกิเลสก็ไม่บังเกิด ไม่มีกิเลสก็ไม่บังเกิด เฉพาะบังเกิดขึ้นได้แต่ท่านที่มีบารมีแก่กล้า ฉะนั้น โดยเนื้อความว่าธรรมในที่นี้ ประสงค์บุคคลที่มีอุปนิสัย

^{๑๘} พุ.ธมม ๒๕/๑๑/๑๗

เคยได้กระทำมาแต่ในกาลก่อน เพราะเหตุนี้จึงแปลว่าศึกษาก็ไม่ใช่ ไม่ศึกษาก็ไม่ใช่ ฉะนั้น

ดังมีบุคคลเป็นนิทศน์ตัวอย่าง เมื่อพระกুমารกัสสปได้ฟังพยากรณ์ภาสิต ๑๕ ข้อ ซึ่งมีในธัมมิกปัญหาสูตรนั้น ก็อุตสาหะทรงจำไว้ได้แม่นยำ บริกรรมภาวนามาสืบกาลนานแล้ว ก็ยังไม่ได้สำเร็จมรรคผลอันใด ครั้นมาภายหลัง ทำมหาพรหมจึงมาถามปัญหาอันนั้นแก่พระกুমารกัสสป

พระกুমารกัสสปจึงนำปัญหานั้นไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงพยากรณ์ภาสิตปัญหา ๑๕ ข้อตั้งแต่ต้นจนอวสานที่สุด พระกুমารกัสสปก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ปฏิสัมภิทา ปรากฏในพุทธศาสนาดังนี้

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา** ฉะนั้น

๓๔. ประจิตตา ธัมมา

ลำดับนี้จะได้แก้ไขในติกมาติกาบทที่ ๓๔ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **ประจิตตา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมมีประมาณน้อย’ โดยความอธิบายว่า ‘บุคคลผู้มีสติปัญญาน้อยจะเจริญธรรมที่มากก็ไม่ได้ ไม่เป็นผลสำเร็จ พาให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญใจ’

ดังมีในชาดกว่า พระจุฬบัณฑกมีสติปัญญาน้อย ไปเรียนวิชาอยู่ในสำนักแห่งทิศาปาโมกข์อาจารย์ ก็จำอะไรไม่ได้ จำได้แต่ **ขมเกลือ กิงกระถินา อะหังปี ตัง ชานามิ** เท่านั้น ก็ยังเกิดผลให้สำเร็จได้และเป็นนิสัยติดตามมา ครั้นถึงศาสนาของสมเด็จพระพุทธองค์ทรงพระนามว่าสมณโคดม โดยความหวังตั้งจิตก็ได้ไปบวชอยู่ในสำนักแห่งมหาบัณฑกผู้เป็นพี่ชาย จะเล่าเรียนอะไรก็ไม่ได้ ให้บังเกิดความเดือดร้อนรำคาญใจ จึงหนีไปสู่นักพระพุทธเจ้า โดยความหวังตั้งใจว่าจะลาสิกขา ครั้นไปถึงสำนักพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ก็ได้ทรงทราบด้วยพระปัญญาญาณว่าจะได้สำเร็จแก่พระอรหันต์ปฏิสัมภิทาญาณแต่ธรรมมีประมาณน้อย เพราะฉะนั้นพระองค์จึง

ผูกพระคาถาให้เจริญบริกรรม ๑๐ อักขระว่า “*ระโช หาระณัง ระชัง หาระติ*”
ดังนี้

พระจุฬบัณฑกก็จำได้ อุตสาหะเจริญบริกรรมไป ก็เป็นผลได้สำเร็จ พระอรหันต์ได้ เพราะธรรมมีประมาณน้อย และมีนิสัยน้อยพอควรแก่อารมณ ฉะนั้น อีกประการหนึ่ง เมื่อจะได้สำเร็จนั้นก็เพราะจิตที่น้อยลงๆ ธรรมที่น้อยนั้น ก็เฉพาะมีอารมณน้อยลงๆ เหมือนกัน เปรียบเหมือนสู่งและพยัญชนะที่มีรสอ่อนอร่อยดี ถึงจะมีน้อยก็เป็นทีบริโภคมีกำลัง เพราะรสนั้น ถูกต้องกันกับอัยาศัยของผู้ที่บริโภค

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *ปริตตา ธัมมา* ฉะนั้น

๓๕. มหัคคะตา ธัมมา

ในบทที่ ๓๕ นั้น พระบาลีว่า *มหัคคะตา ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่’ โดยความอธิบายว่า ธรรมที่พระองค์ทรงตรัสเทศนาเป็นอุเทศวารนั้นชื่อว่าธรรมอันเลิศ ครั้นพระองค์ทรงจำแนกออกไปให้มากเป็นนิเทศวารนั้น ชื่อว่า ‘ธรรมอันมาก’ เพราะฉะนั้นจึงได้แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่’ ฉะนั้น

เพราะเหตุว่าพระองค์ทรงอธิบายให้มากออกไปตามวิสัยของบุคคลผู้มีปฏิสัมภิตาญาณ เช่น อย่างพระสารีบุตรได้ฟังแต่พระคาถาบทหนึ่งว่า “*เย ธัมมา เหตุปภะวา*” เท่านั้น ก็ได้ตรัสรู้แทงตลอดไปได้ถึง ๑,๐๐๐ นัย แลทะลุไปในพระอริยสัจทั้ง ๔ ฉะนั้น เพราะสติปัญญาของท่านมาก เป็นวิสัยของพระอัครสาวกเบื้องขวา เพราะฉะนั้นจึงจะสามารถจะตรัสรู้แทงตลอดถึงมหัคคตธรรมนั้นได้ มหัคคตธรรมกับปริตตธรรมเป็นของคู่กัน เพราะมีธรรมน้อยก่อนแล้วบังเกิดธรรมมาก เช่น พระจุฬบัณฑกได้เรียนคาถาว่า *ระโช หาระณัง ระชัง หาระติ* และพระสารีบุตรได้ฟังคาถาว่า *เย ธัมมา เหตุปภะวา* เท่านั้น แล้วก็สามารถตรัสรู้แทงตลอดไปในธรรมที่มากนั้นได้

เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า *มหัคคะตา ธัมมา* ฉะนั้น

๓๖. อับปะมาณา ธัมมา

ในบทที่ ๓๖ นั้น พระบาลีว่า *อับปะมาณา ธัมมา* แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นไม่มีประมาณ ญาณปัญญาที่พระองค์ ทรงตรัสรู้อธรรมนั้นก็ไม่มีประมาณ เมื่อจะมีอุปมาเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า แลพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์ชีนาสพทั้งหลายที่ล่วงไปแล้วนั้น แลยังจะมาในเบื้องหน้านั้นก็ประมาณไม่ได้ ฉันทใดก็ดี ธรรมที่แสดงมาทั้งนี้ก็มี อุปมาเหมือนกันฉะนั้น ที่ท่านประมาณไว้ว่าแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นธ ดังนี้ ก็ประมาณได้โดยสังขัตินัย เพราะเหตุว่าธรรมทั้งหลายที่ได้แสดงมา ตั้งแต่กุสะลาเป็นต้นเหล่านี้

เมื่อจะแจกออกไปแต่บทใดบทหนึ่ง ก็ไม่มีที่จะจบลงไปได้ ที่ได้แสดง มาทั้งนี้แต่โดยสังขัตินัย พอดีควรแก่ความเข้าใจ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสเทศนาเป็นอุทเทสวารแต่โดยย่อๆ ฉะนั้น ก็กำหนดได้ถึงสี่หมื่นสองพัน พระธรรมชั้นธ

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *อับปะมาณา ธัมมา* ฉะนี้

เฟ่งตุมโน อากการสามลิสสอง เฟ่งให้เห็นแจ่มแจ้งภควา
ผู้จำแนกแจกธรรม แจกเข้าแล้วมันก็ไม่มีคน อันนั้นเป็นผม
เป็นชน เป็นเล็บ เป็นฟัน เป็นผืนหนัง เป็นตับ ไต ใส่น้อย
ใส่ใหญ่ อาหารเก่า อาหารใหม่ มันไม่ใช่ตัวตนนี้ มันไม่ใช่คนนี่

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๓๗.

ประจิตตารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์น้อย

๓๘.

มะหัคคะตารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์มากยิ่งอารมณ์ให้ฟังชานมาก

๓๙.

อัปปะมาณารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์ไม่มีประมาณ กระทำความยินดีมากไม่มีที่สุด

๔๐.

ทีณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายยังอารมณ์ให้เลวต่ำช้า

๔๑.

มัชฌิมา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นอย่างกลาง ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ร้อนไม่เย็น

๔๒.

ปะณิตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายประณีต

๔๓.

มิจฉัตตะนียะตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีทิวฏฐิอันผิด เป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่ทุกคติ

๔๔.

สัมมัตตะนียะตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีทิวฏฐิอันชอบแล เป็นธรรมเที่ยงที่จะไปสู่พระนิพพาน

๔๕.

อะนียะตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง บุญก็ไม่เที่ยง บาปก็ไม่เที่ยง

๓๗. ประริตตารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๓๗ นั้น พระบาลีว่า *ประริตตารัมมะณา ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์น้อย’ โดยความอธิบายว่า ‘ธรรมทั้งหลายกระทำ ความยินดีให้น้อยลง หรือกระทำ ความยินดีให้หมดไป ไม่มีอารมณ์คือว่า อารมณ์ฟุ้งซ่าน’ ดังนี้

พระสกาวาที่จึงถามขึ้นว่า ‘ธรรมทั้งหลายอย่างไรที่ว่กระทำให้ อารมณ์น้อยลง ไม่กระทำให้อารมณ์ฟุ้งซ่านไป ขอท่านจงได้แสดงเพื่อให้เกิด ความเลื่อมใสต่อไป ณ กาลบัดนี้?’

พระปรวาที่จึงวิสัชนาว่า ‘*มรณธรรม* นี้แลเป็นธรรมที่ยังอารมณ์ให้ น้อยลง แลไม่กระทำอารมณ์ให้ฟุ้งซ่านไป อารมณ์จะฟุ้งซ่านไปก็เพราะเหตุที่ ได้เห็นรูป ฟังเสียง เป็นต้น เพราะฉะนั้นอารมณ์จึงฟุ้งซ่านไป เมื่อบุคคลผู้ใด มีธรรมเป็นอารมณ์อยู่ในสันดานแล้ว บุคคลผู้นั้นก็มีความยินดีน้อย จัดได้ชื่อ เป็นผู้ไม่ประมาทแลมีอารมณ์อันน้อยลง เป็นผู้ไม่ประมาทมัวเมาไปในอารมณ์ ต่างๆ ฉะนั้น’

‘ดังมีในพระอัปมาทธรรมที่พระองค์ทรงตรัสถามภิกขุบริษัทว่า ท่าน ทั้งหลายคิดถึงมรณธรรมวันละเท่าใด ภิกขุองค์หนึ่งจึงทูลว่าข้าพระองค์คิดถึง ความตายในเวลาเมื่อไปบิณฑบาตว่าเรายังไม่ทันจะกลับจากบิณฑบาตก็จะ ตายเสียในระหว่างที่เดินไปบิณฑบาตฉะนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรง ตรัสติเตียนว่ายังมีความประมาทอยู่ ฉะนั้น’

‘องค์หนึ่งจึงทูลว่าข้าพระองค์คิดถึงมรณธรรมในเวลาเมื่อจะฉันจึงหัน ว่าเรายังไม่ทันจะกลืนอาหารลงไปในลำคอก็จะตายเสียในระหว่างกำลังที่จะ กลืนคำอาหารลงไปดังนี้ สมเด็จพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสติเตียนว่า ยังมีความ ประมาทมากอยู่ ฉะนั้น’

‘ภิกขุองค์หนึ่งจึงทูลว่าข้าพระองค์คิดถึงมรณธรรมตามลมอัสสาสะ ปัสสาสะว่าเราหายใจออกไปแล้วไม่หายใจกลับเข้ามาก็จะตายเสียในระหว่าง ลมอัสสาสะปัสสาสะนั้นดังนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงตรัส

สรรเสริญว่า คุณก่อนภิกษุผู้เห็นภัยในชาติ ถ้าท่านปรารถนาจะยังความยินดีให้น้อยลง ก็จงมนสิการกำหนดถึงมรณธรรมตามลมอัสสาสะปัสสาสะนี้เถิด ก็จะบังเกิดความสังเวชสลดใจ ได้ศรัทธาความเชื่อมั่นในพระคุณรัตนะทั้ง ๓ ประการ อันเป็นเครื่องป้องกันสรรพภัยทั้งปวง อันจะเกิดมีมาถึงแก่ท่านทั้งหลาย ทั้งภายในแลภายนอก’

‘คุณก่อนภิกษุทั้งหลายผู้เห็นภัยในชาติ เมื่อพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายองค์ใดมาระลึกถึงมรณธรรมอยู่เป็นนิตยอย่างนี้แล้ว พระโยคาวจรเจ้าองค์นั้นก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท และกระทำอารมณีนให้น้อยลงดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *ปริตตารัมมะณา รัมมา*’ ฉะนี้

๓๘. มหัทคคะตารัมมะณา รัมมา

ในบทที่ ๓๘ นั้น โดยพระบาลีว่า *มหัทคคะตารัมมะณา รัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอารมณมาก ยิ่งอารมณให้ฟุ้งซ่านมาก’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า ‘ความยินดีในรูปก็มีมาก ความยินดีในเสียงก็มีมาก ความยินดีในกลิ่นก็มีมาก ความยินดีในรสก็มีมาก ความยินดีในสัมผัสก็มีมาก ความยินดีในธรรมก็มีมาก เมื่อบุคคลผู้ใดมีความยินดีมากในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณเหล่านี้แล้ว บุคคลนั้นก็ชื่อว่าเป็นผู้มีอารมณมาก’ ฉะนี้

พระสกวาทิจึงถามขึ้นว่า ‘บุคคลมีความยินดีมากในกามคุณทั้ง ๕ จะมีโทษอย่างไร จะได้แก่บุคคลผู้ใด?’

พระปรวาทิจึงวิสัชนาว่า ‘บุคคลมากไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ นั้น ย่อมมีโทษเมื่อภายหลัง ดังมีบุคคลเป็นนิตยศนอุทาหรณ์ว่า พระบรมโพธิสัตว์ของเรา ได้เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสักกมันธาตุราช ในกาลครั้งนั้นมีความปรารถนาจะเรียนวิชาให้สำเร็จด้วยหวังพระทัยว่าจะหานางแก้ว ครั้นได้นางแก้วตามความประสงค์แล้ว ก็ปรารถนาเป็นพระบรมจักรพรรดิราชสืบต่อไป ครั้นได้เป็นพระบรมจักรพรรดิราชดังความประสงค์แล้วก็ปรารถนาเป็นใหญ่

กว่ามนุษย์ในทวีปทั้งสี่สืบต่อไป ครั้นได้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ในทวีปทั้งสี่
สมความประสงค์แล้วก็ปรารถนาเป็นใหญ่กว่าเทวดาต่อไป ครั้นได้เป็นใหญ่
กว่าเทวดาสำเร็จดังความประสงค์แล้วก็ปรารถนาเป็นใหญ่กว่าพระอินทร์
ต่อไป แต่ไม่สมความประสงค์ กลับตกลงมาจากสวรรค์ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึง
สมกับพระบาลีว่า *มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา* ดังนี้

๓๙. อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงในบทที่ ๓๙ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า
อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์ไม่มีประมาณ
กระทำความยินดีมากไม่มีสิ้นสุด โดยความอธิบายว่า จิตของปุถุชนนั้น
อารมณ์ไม่มีประมาณ ยินดีในลาภไม่มีประมาณ ยินดีในยศไม่มีประมาณ
ยินดีในความสรรเสริญก็ไม่มีประมาณ ยินดีในความสุขก็ไม่มีประมาณ
เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงตรัสว่า *อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา* ฉะนี้

เมื่อจะชี้ตัวอย่างให้เป็นพยาน ก็ได้แก่นิทานสุนัขจิ้งจอกที่ลักมณฑลของ
พราหมณ์ไป ก็ปรารถนาเป็นใหญ่กว่าสัตว์ในป่าหิมพานต์ ครั้นได้สำเร็จ
ดังความประสงค์ของตนแล้ว ก็ปรารถนาจะเป็นใหญ่กว่ามนุษย์ ก็หาได้สำเร็จ
ดังความปรารถนานั้นไม่ เพราะตนเป็นสัตว์เดียรัจฉานไม่รู้จักประมาณตน
จนแก้วหูแตกตายไปฉะนั้น เพราะฉะนั้นจึงว่าจิตของปุถุชนไม่มีประมาณ
สมกับพระบาลีว่า *อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา* ฉะนี้

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๓๙ ก็ยุติลงแต่เพียงนี้

๔๐. หีนา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงในติกมาติกาบทที่ ๔๐ ต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า
หีนา ธัมมา แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายยังอารมณ์ให้เลวต่ำช้า’ โดยความอธิบาย
ว่า ‘กามคุณทั้ง ๕ เป็นธรรมอย่างต่ำ กระทำให้สัตว์เลวทราบต่ำช้า สมดังพระ
บาลีว่า *หีโน คาโม โปถุชชะชิกโก อะนะริโย* แปลว่าความประกอบในความสุข

ทีโน เป็นธรรมอันต่ำช้าเลวทราม **คาโม** เป็นธรรมของชาวบ้าน **โปฤชชะนิโก** เป็นธรรมของปุถุชน **อะนะริโย** ไม่ใช่ธรรมของพระอริยเจ้า' ดังนี้

โดยความอธิบายว่า กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านี้ เมื่อบุคคลผู้ใดประพฤตินี้ไปมากอยู่ในจิตสันดานแล้ว ก็กระทำให้บุคคลผู้นั้นตกต่ำอยู่ในโลก คือกระทำให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพทั้งสาม ไม่มีกำหนดชาติ ไม่สามารถจะยกตนให้พ้นจากสังสารทุกข์นี้ได้เพราะเป็นโลกีย์ธรรม ยังสัตว์ให้หมุนเวียนไปต่างๆ ไม่อาจจะยังตนให้พ้นจากสังสารทุกข์นี้ได้

ดังบุรุษที่มีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ในภรรยาซึ่งเป็นชู้กับบุรุษผู้เป็นน้องชาย ครั้นน้องชายฆ่าให้ตายแล้วก็ไปบังเกิดเป็นงูเหลือม ครั้นตายจากงูเหลือมแล้วก็ไปบังเกิดเป็นสุนัข ครั้นตายจากสุนัขแล้วก็ไปบังเกิดเป็นโค เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเรือนแห่งภรรยา นั้น เพราะโทษแห่งกามคุณ ด้วยเหตุฉะนี้จึงเรียกชื่อว่า **หีนาศรรณ** เป็นธรรมอันพระอริยเจ้าทั้งหลาย อันมีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะเป็นประธาน ไม่ได้สรรเสริญว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **หีนา ธัมมา'** ฉะนี้

๔๑. มัชฌิมา ธัมมา

ในบทที่ ๔๑ นั้นมีพระบาลีว่า **มัชฌิมา ธัมมา** แปลว่า ธรรมทั้งหลาย มีอารมณ์เป็นอย่างกลาง ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ร้อนไม่เย็น โดยความอธิบายว่า อารมณ์นั้นดีก็ไม่ได้ ชั่วก็ไม่ชั่ว เลวก็ไม่เลว ประณีตก็ไม่ประณีต เป็นกลางๆ อยู่ เพราะฉะนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสว่า เป็นหนทางแห่งอริยมรรคทั้ง ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ถ้าจะว่าเป็นอุเบกขาก็ได้ อยู่ เพราะอารมณ์นั้นไม่ยินดียินร้าย เปรียบเหมือนเรือข้ามฟากออกจากท่าแล้ว แต่ยังไม้ทันถึงฝั่ง อยู่แต่ในระหว่าง ธรรมที่ชื่อว่า **มัชฌิมา** นั้นก็ได้แก่อารมณ์ที่ออกจากทุกข์แล้ว แต่ยังไม่ทันถึงสุข ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **มัชฌิมา ธัมมา** ดังนี้

๔๒. ปะณิตา ธัมมา

ในบทที่ ๔๒ นั้นมีพระบาลีว่า *ปะณิตา ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลาย ประณิต’ โดยความอธิบายว่า บุคคลที่ตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ อันเป็นไปกับด้วยพระไตรสรณคมน์นั้น ประณิตกว่าบุคคลที่ไม่ได้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ อันเป็นไปกับด้วยพระไตรสรณคมน์ พระสกิทาคามีนั้นประณิตกว่าพระโสดาบัน พระอนาคามีนั้นประณิตกว่าพระสกิทาคามี พระอรหันต์ประณิตกว่าพระอนาคามี พระอัครสาวกประณิตกว่าพระปกติสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้าประณิตกว่าพระอัครสาวกทั้งปวง พระพุทธเจ้าประณิตกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า

‘ปณิตธรรม’ เป็นธรรมที่ละเอียดกว่ามัชฌิมธรรม^{๑๙} มัชฌิมธรรมนั้นละเอียดกว่าหีนธรรม^{๒๐} โดยความอธิบายว่า คนหยาบกับคนละเอียดต่างกัน ธรรมที่ชื่อว่าปณิตธรรมนั้น ได้แก่ธรรมของบุคคลผู้มีสติ ดังเรื่องฉัตตปาณิอุบาสก ขณะกำลังเข้าเฝ้าและฟังธรรมพระบรมศาสดาอยู่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จมายังที่ประทับของพระพุทธองค์ ฉัตตปาณิอุบาสกจึงคิดว่าเราควรลุกขึ้นต้อนรับพระราชาหรือไม่หนอ หากเราไม่ลุกขึ้นต้อนรับ พระเจ้าปเสนทิโกศลก็อาจจะทรงกริ้ว แต่หากเราลุกขึ้นต้อนรับ ก็จักได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ความเคารพพระราชา แต่หาได้เคารพพระบรมศาสดาและพระสัทธรรม (ซึ่งเป็นธรรมอันประณิตกว่า) ไม่ ครั้นคิดแล้วดังนี้ จึงตัดสใจไม่ลุกขึ้นต้อนรับพระราชา นั่งฟังธรรมในที่อันควรข้างหนึ่งต่อไป แก่ขมาในติกมาติกาบทที่ ๔๒ ก็ยุติแต่เพียงนี้^{๒๑}

^{๑๙} เดิมเป็น ‘มัชฌิมารธรรม’ เมื่อแยกคำสมาสภาษาบาลีออกจากกันแล้วจะเป็น มัชฌิม+ธมม จึงแก้เป็น ‘มัชฌิมธรรม’ เพื่อให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

^{๒๐} เดิมเป็น ‘หีนารธรรม’

๔๓. มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสาขนาในติกมาติกาบทที่ ๔๓ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา** แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีทิวฏฐิอันผิด เป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่ทุกคติ โดยความอธิบายว่า ทิวฏฐิอันเห็นผิดนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ **อุจเฉททิวฏฐิ ๑ สัสสตทิวฏฐิ ๑ อกิริยทิวฏฐิ ๑**

ความเห็นว่าเป็นของไม่มี หรือเห็นว่าตายแล้วไม่เกิด สูญไป ทั้งนี้ เรียกว่า **อุจเฉททิวฏฐิ** ความเห็นว่าเป็นของเที่ยง ไม่กลับกลอกยกย้ายแปรผัน เช่นว่าเดียรัจฉานก็เป็นเดียรัจฉาน เดียรัจฉานไม่กลับเป็นมนุษย์ ความเห็นเช่นนี้เรียกชื่อว่า **สัสสตทิวฏฐิ** ความเห็นที่ไม่ต้องบำเพ็ญบุญกุศลสิ่งใดถึงกำหนดแล้วก็สำเร็จไปเอง ความเห็นเช่นนี้เรียกชื่อว่า **อกิริยทิวฏฐิ** ทิวฏฐิทั้งสามประการเหล่านี้เที่ยงที่จะไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา** ดังนี้

๔๔. สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา

ในบทที่ ๔๔ นั้นมีพระบาลีว่า **สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีทิวฏฐิอันชอบ แลเป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่นิพพาน’ โดยความอธิบายว่าทิวฏฐิอันชอบมีอยู่ ๔ ประการ **ทุกเข ญาณัง**^{๒๑} ความเห็นในปัญจขันธ์ทั้ง ๕ ว่าเป็นทุกข์ ๑ **ทุกขสมุทเท ญาณัง**^{๒๒} ความเห็นในตนว่าเป็นที่บังเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ๑ **ทุกขนิโรธ ญาณัง** ความเห็นในธรรมว่าเป็นเครื่องดับทุกข์ได้จริง ๑ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ญาณัง** ความเห็นในพระนิพพานว่าเป็นหนทางดับทุกข์ได้ ๑

ความเห็นทั้ง ๔ ประการนี้แล ท่านเรียกชื่อว่าสัมมาทิวฏฐิ สัมมาทิวฏฐินั้นแปลว่า ‘ความเห็นดี’ ‘เห็นชอบ’ ความเห็นดีเห็นชอบนี้แลเที่ยงที่จะไปสู่สุคติ โดยความอธิบายว่า ความเห็นธรรมของจริงเป็นความเห็นชอบ

^{๒๑} เดิมเป็น ทุกเขญาณัง

^{๒๒} เดิมเป็น ทุกขสมุทเทญาณัง

ความเห็นชอบนั้นก็คือ ความเห็นสมมุติว่าเป็นธรรมไม่จริง ธรรมที่โลกสมมุติตามใจนั้นแล เป็นธรรมไม่จริง เมื่อเห็นตามสมมุติ ถอนสมมุติเสียได้แล้ว เรียกว่าวิมุติธรรม ที่เป็นวิมุติธรรมนี้แลเรียกว่าความเห็นจริงเห็นชอบ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา** ดังนี้

๔๕. อะนิยะตา ธัมมา

ในบทที่ ๔๕ นั้นมีพระบาลีว่า **อะนิยะตา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง บุญก็ไม่เที่ยง บาปก็ไม่เที่ยง’ โดยความอธิบายว่า ปุถุชนนั้น บุญก็กระทำ บาปก็สร้าง แต่ไม่เที่ยงที่จะไปสู่สวรรค์ และไม่เที่ยงที่จะไปสู่นรก เพราะไม่เป็นใหญ่ เมื่อเวลาใกล้จะตาย ถ้าบุญส่งให้ก็ไปสวรรค์ ถ้าบาปส่งให้ก็ไปนรก เพราะเหตุฉะนั้นจึงแปลว่า ‘เป็นธรรมไม่เที่ยง’ ในเวลาอสัญกรรมใกล้จะตาย เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **อะนิยะตา ธัมมา** ฉะนั้น

แก้ไขมาในติกมัตติกาบทที่ ๔๕ ก็ยุติแต่เพียงเท่านั้น

เกิดแล้วก็รู้แล้วว่ามันทุกข์ ขราก็รู้แล้วว่ามันทุกข์ พยาธิก็รู้แล้วว่ามันทุกข์ มรณะเรารู้แล้วว่ามันทุกข์ เมื่อเราทุกข์เหล่านี้ ก็ทุกข์เพราะความเกิด เราก็ตก ผู้นี้ไม่เกิดแล้วใครจะเกิดอีกเล่า ผู้นี้ไม่เกิดแล้ว ผู้นี้ก็ไม่ได้ ไม่ตาย ผู้นี้ไม่ตายแล้ว อะไรจะมาเกิด มันไม่เกิดจะเอาอะไรมาตาย

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๔๖.

มัคคารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีพระอริยมรรคเป็นอารมณ์

๔๗.

มัคคะเหตุกา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ เพราะการที่ภาวนานั้น

๔๘.

มัคคาธิปะติโน รัมมา

ธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่ในทางที่จะดำเนินไปสู่นิพพานนั้นก็
ได้แก่นิสสัยที่แก้แล้ว

๔๙.

อุปปีนนา รัมมา

ธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้ว

๕๐.

อะนุปปีนนา รัมมา

ธรรมทั้งหลายไม่บังเกิดขึ้นแล้ว

๕๑.

อุปปาทีโน รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นแล้ว

๕๒.

อะตีตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว

๕๓.

อะนาคะตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่มาถึง

๕๔.

ปัจจุปปีนนา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า

๔๖. มัคคารัมมะณา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิชันนาในติกมาติกาบทที่ ๔๖ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า *มัคคารัมมะณา ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีพระอริยมรรคเป็นอารมณ์’ โดยความอธิบายว่า ธรรมดว่าพระอริยเจ้าก็ย่อมยินดีแต่ในหนทางของพระอริยเจ้า เหมือนหนึ่งพระโสดาบันท่านก็ยินดีในธรรมที่ท่านละไว้แล้ว ๓ อย่าง คือ *สักกายทิฏฐิ* ความถือตัวถือตน ๑ *วิจิกิจฉา* ความสงสัยในธรรมทั้งหลาย ๑ *สีลัพพตปรามาส* ความลุ่มคลำในวัตรปฏิบัติอย่างอื่น ๆ ๑ การละธรรมทั้งสามประการนี้เป็นอารมณ์แห่งพระโสดาบันทบุคคล พระสกิทาคามีก็มีอารมณ์ ๕ พระอนาคามีก็มีอารมณ์ ๗ พระอรหันต์ก็มีอารมณ์ ๑๐

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *มัคคารัมมะณา ธัมมา* ฉะนี้

๔๗. มัคคะเหตุกา ธัมมา

ในบทที่ ๔๗ นั้นมีพระบาลีว่า *มัคคะเหตุกา ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องอุดหนุนแก่พระอริยมรรค’ โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระอริยมรรคนั้น มีอยู่ ๓ ประการ ธรรมทั้ง ๓ ประการนั้นก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลนั้นแปลว่าละเสียจากบาปสมาธินั้นแปลว่าจิตถอนจากบาป ตั้งอยู่ในที่ซอบ ไม่ตกไปในบาป ปัญญานั้นแปลว่ารู้จักกิเลส เครื่องเศร้าหมองไม่มีในจิต จิตไม่ตกไปในกิเลส ความที่รู้จักกิเลสเครื่องเศร้าหมองไม่มีในจิต ดังนี้เรียกชื่อว่าปัญญา ธรรมทั้ง ๓ ประการคือศีล สมาธิ ปัญญานี้แลเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระอริยมรรค หรืออีกประการหนึ่ง ความเห็นเป็นพระไตรลักษณ์ญาณก็จัดว่าปัญญาในที่นี้เหมือนกัน

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *มัคคะเหตุกา ธัมมา* ฉะนี้

๔๘. มัคคาริปะติโน ธัมมา

ในบทที่ ๔๘ นั้นมีพระบาลีว่า *มัคคาริปะติโน ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่ในทางที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานนั้น’ ก็ได้แก่นิสัยที่แก่กล้า จึงจะดำเนินไปสู่พระนิพพานได้ ถ้านิสัยไม่แก่กล้าแล้ว ก็ดำเนินไปไม่ได้ ธรรมที่เป็นใหญ่ในที่นี้ก็ได้แก่ที่นิสัยอย่างต่ำเพียงแสนมหากัปป์ อย่างยิ่งเพียง ๑๖ อสงไขย ถ้ายังไม่ครบก็ยังไม่ดำเนินไปไม่ได้ บุคคลที่มีบารมีอ่อนแอ มีนิสัยอ่อนแออยู่นั้น ก็ได้แก่พระจุลกาล ได้บรรพชาแล้วก็ต้องสึกออกไปเป็นฆราวาสอีก ดังนี้ บุคคลผู้มีนิสัยบารมีเป็นใหญ่ในที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานได้นั้น ก็ได้แก่พระมหากาลผู้เป็นพี่ชายของพระจุลกาล ฉะนั้น

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๔๘ ก็ยุติลงแต่เพียงเท่านี้

๔๙. อุปปันนา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้วิเสขนาในติกมาติกาบทที่ ๔๙ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า *อุปปันนา ธัมมา* แปลว่า ธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้ว โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นสมมติกิจหรือวิมุตตกิจ ถ้าบังเกิดขึ้นแล้วก็เรียกว่าชื่อ *อุปปันนา ธัมมา* ทั้งสิ้น

พระสกวาทิจึงถามขึ้นว่า ‘อย่างไรจึงเรียกว่าสมมติธรรม อย่างไรจึงเรียกว่าวิมุตติ?’

พระปรวาทิจึงวิสัชนาว่า ‘ธรรมเหล่าใดที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า เป็นธรรมสมมติทั้งสิ้น ธรรมเหล่าใดที่เป็น พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า เป็นวิมุตติทั้งสิ้น หรืออีกนัยหนึ่งโลกเรียกว่า สมมติ พระนิพพานเรียกว่าวิมุตติ ฉะนั้น’

พระสกวาทิจึงถามขึ้นว่า ‘สมมตินั้นบังเกิดขึ้นแก่ใคร วิมุตตินั้นบังเกิดขึ้นแก่ใคร?’

พระปรวาทิจึงวิสัชนาว่า ‘สมมตินั้นก็เกิดขึ้นแก่นันทมาณพที่ไปกระทำสมัคร์สังวาสกับนางอุบลวรรณาเถรี จนธรรณีสูปเอาไปดั่งนี้ จึงชื่อว่า

สมมติบังเกิดขึ้นแล้ว วิมุตตินั้นก็บังเกิดขึ้นแก่พระยสกุลบุตรเมื่อเวลาไปดู
อาการพื่อนรำแล้วเกิดความเบื่อหน่าย ฉะนั้น’ แสดงมาทั้งนี้โดยย่อๆ
พอให้สมกับพระบาลีว่า *อุปปันนา ธัมมา* ฉะนี้ฯ

๕๐. อะนุปันนา ธัมมา

ในบทที่ ๕๐ นั้นมีพระบาลีว่า *อะนุปันนา ธัมมา* แปลว่า
ธรรมทั้งหลายไม่บังเกิดขึ้นแล้ว โดยความอธิบายว่า บุคคลที่ไม่มีศีล ไม่มีธรรม
แล้วธรรมที่จะนำความสุขมาให้ นั่น ก็ไม่บังเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้นั้น ครั้นดับขันธ
ลงก็คงไปบังเกิดในนรก อย่างเช่นนายจุนทสุกรเป็นต้น ฉะนั้นอีกนัยหนึ่ง
โดยพุทธประสงค์ว่า อนันตริยกรรม ๕ และนิรณธรรม ๕ อย่างนี้ ถ้ามีอยู่ใน
บุคคลผู้ใดแล้ว มรรคผลธรรมวิเศษสิ่งใด ก็ไม่บังเกิดแก่บุคคลผู้นั้น จัดเป็น
สักคาวรณ มรรคาวรณไปดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *อะนุปันนา
ธัมมา* ดังนี้

๕๑. อุปปาทีโน ธัมมา

ในบทที่ ๕๑ นั้น โดยนัยพระบาลีว่า *อุปปาทีโน ธัมมา* แปลว่า ‘ธรรม
ทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นแล้ว’ โดยความอธิบายว่า *อุปปาทีนธรรม* นี้ เป็นธรรม
ของพระอริยเจ้า เมื่อบังเกิดในบุคคลผู้ใดก็ยิ่งบุคคลผู้นั้นให้เป็นพระอริยเจ้า
ธรรมของพระอริยเจ้านั้นก็คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

ธรรมทั้ง ๙ เหล่านี้ ถ้าบังเกิดขึ้นแล้วก็เป็นของแท้ของจริงและเป็น
ของไม่เสื่อมสิ้นไป อีกนัยหนึ่งท่านประสงค์ว่าพระพุทเจ้า พระปัจเจก
พุทเจ้า และพระอรหันตซึ่งินาสพทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วนั้นก็เรียกชื่อว่า
อุปปาทีโน ธัมมา ‘สุดแต่เป็นธรรมบังเกิดขึ้นแล้ว’ ก็จัดได้ชื่อว่า
‘อุปปาทีนธรรม’ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *อุปปาทีโน ธัมมา
ฉะนี้*ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๕๑ โดยสังขิตกถาเพียงเท่านั้น

๕๒. อะตีตา รัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิชันนาในติกมาติกาบทที่ ๕๒ สืบต่อไป โดยนัย พระบาลีว่า **อะตีตา รัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่ล่วงไปแล้วที่จัดเป็น กุสะลา กุศลก็ดี หรือร่างกายที่จัดเป็นธาตุทั้ง ๔ หรือจัดเป็นอายตนะ ภายใน ๖ ภายนอก ๖ ที่เกิดขึ้นแล้ว และดับสูญไปนั้นก็ดี’ เรียกชื่อว่า **อะตีตา รัมมา** ทั้งสิ้น

๕๓. อะนาคะตา รัมมา

ในบทที่ ๕๓ นั้น พระบาลีว่า **อะนาคะตา รัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่ยังมาไม่ถึง’ โดยความอธิบายว่า บุญก็ดี บาปก็ดี ที่บุคคลได้กระทำ โดยกาย วาจา ใจ แล้ว แลยังไม่เห็นผลนั้นก็ชื่อว่าอนาคตธรรม หรืออีกนัยหนึ่งว่า สัตว์ที่บังเกิดแล้วและยังไม่ถึงแก่ความตายนั้นก็เรียกชื่อว่า อนาคตธรรม หรืออีกประการหนึ่ง บุคคลที่สร้างบารมียังไม่เต็มทีและมรรค ผลธรรมวิเศษก็ยังไม่เกิดมีนั้นก็เรียกชื่อว่าอนาคตธรรมเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **อะนาคะตา รัมมา** ฉะนี้

๕๔. ปัจจุปปันนา รัมมา

ในบทที่ ๕๔ นั้น โดยพระบาลีว่า **ปัจจุปปันนา รัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า’ โดยความอธิบายว่า ธรรมที่เป็น ปัจจุบันนั้นก็คือ **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ที่เห็นอยู่เฉพาะหน้านี้ แลชื่อว่า ปัจจุบันธรรม โดยความเป็นจริงก็คือไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นแล้ว ก็ ต้องมีความดับไปเป็นธรรมดาและเป็นทุกข์เหลือที่จะทน จนตั้งอยู่ไม่ได้ต้อง ดับไป ไม่มีวิสัยที่จะฝ่าฝืน และไม่เป็นที่ตามอำนาจของท่านผู้ใด

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้แลเป็นปัจจุบันธรรม แลเป็นวิปัสสนา ปัญญา เป็นธรรมที่คงทนต่อความเพียร เมื่อบุคคลผู้ใดเห็นปัจจุบันธรรมคือ **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** นี้ให้แจ้งชัดแล้ว บุคคลผู้นั้นก็จัดเป็นผู้สามารถจะยัง

ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ขึ้นในตนได้ เพราะอารมณ์ของปัจจุบัน
ธรรมนั้นน้อย ย่อมเป็นอารมณ์อันสะดวกดี ปัจจุบันธรรมนี้ เมื่อบุคคลผู้ใดมารู้
แจ้งเห็นชัดตามความเป็นจริงอย่างไรแล้ว บุคคลผู้นั้นก็เป็นผู้ไม่ฝืดฝืนและไม่
ต้องแก้ไขยกย้าย เมื่อเป็นอยู่อย่างไรรู้ตามเห็นตามไปอย่างนั้น ก็เป็นทาง
สัมมาทิฐิปฏิบัติอยู่เอง เพราะมารู้เห็นตามความเป็นจริงอย่างไร ย่อมถูกต้อง
ตามพระพุทธประสงค์ซึ่งพระองค์ทรงบ้นชูลุเทศนาไว้ว่า **อะสังหิรัง
อะสังกุปปัง** แปลว่า ‘**ธรรมไม่อ่อนแอจนคลอนแคลน และเป็นธรรมไม่กำเริบ
จลาจล เป็นธรรมทนต่อความเพียรจริง**’ ดังนี้

ปัจจุบันธรรมนี้แลเป็นมัชฌิมาปฏิปทา หนทางปฏิบัติอย่างกลาง เมื่อ
จะสันนิษฐานตามนัยพระสูตรตันตโวหารแลวินัยบัญญัติ ปรมัตถ์ ๔ ธรรมทั้ง
๓ ปีฎก ที่พระองค์ทรงตรัสสอนพระปัญจวัคคีย์ภิกขุชั้น ก็มีพระพุทธประสงค์
จะให้เห็นตามความเป็นจริง โดยสภาพอันเป็นปัจจุบันนี้เอง เพราะฉะนั้นจึง
สมกับพระบาลีว่า **ปัจจุปปันนา ธัมมา** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๕๔ ก็ยุติลงแต่เพียงเท่านี้

๕๕.

อะตีตารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอดีตเป็นอารมณ์

๕๖.

อะนาคะตารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอนาคตเป็นอารมณ์

๕๗.

ปัจจุปปันนารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีปัจจุบันเป็นอารมณ์แห่งจิต

๕๘.

อัชฌัตตา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายใน

๕๙.

พะหิทธา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอก

๖๐.

อัชฌัตตะพะหิทธา รัมมา

ธรรมทั้งหลายอันมีทั้งภายในและภายนอก

๖๑.

อัชฌัตตารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นภายใน

๖๒.

พะหิทธารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นภายนอก

๖๓.

อัชฌัตตะพะหิทธารัมมะณา รัมมา

ธรรมทั้งหลาย มีภายในแลภายนอกเป็นอารมณ์

๕๕. อตติตารัมมะณา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้วิสันนาในติกมาติกาบทที่ ๕๕ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **อตติตารัมมะณา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอดีตเป็นอารมณ์’ โดยเนื้อความว่า บุคคลมาระลึกถึงทานศีลที่ตนได้บำเพ็ญไว้แล้ว ให้เป็นอารมณ์ว่า ทานที่เราได้ให้แล้วด้วยตัดรากลัจฉริยะ ตระหนี่เสียได้ แลจิตของเราก็เป็นจิตบริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากโลภมัจฉริยะธรรมแล้ว แลจัดเป็น **จาคานุสสติ** แปลว่า ‘ระลึกถึงกิเลสที่ตนละได้แล้ว’ ดังนี้ก็ดี หรือ **สีลานุสสติ** แปลว่า ‘ระลึกถึงศีลที่รักษาแล้ว’ ด้วยละโลภะ โทสะ โมหะ เสียได้ แลจิตของเราก็เป็นจิตผ่องใส สะอาด ปราศจากอภิขณาพยาบาลได้ แล้วดังนี้ก็ดี บุคคลมาระลึกถึงคุณแห่งทาน ศีล เป็นต้น ที่ตนได้บำเพ็ญไว้แล้ว ก็ดี ก็จัดได้ชื่อว่า อตติตารัมมณังทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **อตติตารัมมะณา ธัมมา** ฉะนี้

๕๖. อเนาคะตารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๕๖ นี้มีพระบาลีว่า **อเนาคะตารัมมะณา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอนาคตเป็นอารมณ์’ โดยเนื้อความว่า บุคคลมาคิดถึงตนว่า **นัตถิ ฌานัง^{๒๓} อะปัญญัสสะ คุณะสัมปัตติ** ‘สิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นต้นว่าฌานหรือปัญญาที่ดียังไม่มีแก่เรา เราก็ยังไม่ได้ไม่ถึงซึ่งคุณธรรมอะไร’ **ยัมहि ญาณัญจะ** ‘ถ้าเรามีญาณมีปัญญาแล้วไซ้’ **นิพพานัง สันติเก** ‘ก็จะได้ชื่อว่าเราเป็นผู้ซึ่งไกลกับพระนิพพาน’ ดังนี้ เมื่อบุคคลมาคิดถึงแต่ความโง่งของตนขึ้นแล้ว แลมาอุตสาหะบำเพ็ญฌานสมบัติ แลวิมุตติญาณทัสสนะ คือความรู้แจ้งเห็นชัดในพระนิพพานธรรม เพื่อจะให้บังเกิดในตน ดังนี้ ก็จัดได้ชื่อว่า ‘อนาคตารัมมณัง’ สมกับพระบาลีว่า **อเนาคะตารัมมะณา ธัมมา** ฉะนี้

^{๒๓} เดิมเป็น นัตถิ ญาณัง อะปัญญัสสะ แก่ตามพระบาลีในพระไตรปิฎก ขุ.ธมม ๒๕/๓๕/๖๕

๕๗. ปัจจุบันนารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๕๗ นั้น โดยนัยพระบาลีว่า **ปัจจุบันนารัมมะณา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีปัจจุบันเป็นอารมณ์แห่งจิต’ โดยเนื้อความว่า บุคคลผู้มาพิจารณาตนว่า ในเวลานี้เรามีความสุขเพราะกุศลวิบาก คือผลแห่งสุจริตทั้ง ๓ ในเวลานี้เรามีความทุกข์เพราะอกุศลวิบาก คือผลแห่งทุจริตทั้ง ๓ ดังนี้ โดยความอธิบายว่าบุคคลผู้มีสติไม่เผลอไปในเวลาเมื่อได้เสวยสุขทุกข์อันบังเกิดขึ้นเฉพาะหน้าแล้ว เอาวิบากแห่งสุจริตนั้นให้เป็นอารมณ์ ไม่ต้องไปแสวงหาที่อื่นไกล

โดยพระพุทฺธประสงคฺ์นั้นก็คือ ให้พิจารณาในสติปฏิฐานทั้ง ๔ นั้นเอง เรียกชื่อว่า **ปัจจุบันนารัมมะณะธรรม** เพราะเป็นธรรมบังเกิดอยู่ที่เฉพาะหน้า ตามอิริยาบถทั้ง ๔ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **ปัจจุบันนารัมมะณา ธัมมา** ฉะนี้

แก้ไขมาในติกมัตติกาทที่ ๕๗ แต่โดยสังขิตกถาเพียงเท่านี้

๕๘. อัชฌัตตา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิเสขนาในติกมัตติกาทที่ ๕๘ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **อัชฌัตตา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายใน’ โดยเนื้อความว่า ธรรมที่เป็นภายในนั้น ท่านประสงคฺ์ธรรม ๒ ประการ คือ ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ๑ ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๑

ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลนั้นคือฌานทั้ง ๕ ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลนั้นคือ นินวณฺ์ ๕ ธรรมทั้งสองนี้ก็จัดเป็น **อัชฌัตตธรรม** บังเกิดขึ้นในภายในอย่างหนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่งอาการ ๓๒ ซึ่งจัดเป็นดิน ๒๐ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ เหล่านี้ก็ดี หรือจัดเป็นอายตนะ ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ เหล่านี้ก็ดี จะเรียกว่าชื่อ ‘อัชฌัตติกธรรม’ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า **อัชฌัตตา ธัมมา** ฉะนี้

๕๙. พะหิทธา รัมมา

ในบทที่ ๕๙ นั้นมีพระบาลีว่า *พะหิทธา รัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอก’ โดยเนื้อความว่าดิน น้ำ ไฟ ลม อันเป็นที่อาศัยของ หมู่สัตว์ทั่วไป อันเป็นตะวันดวงพระอาทิตย์ก็ดี จะเรียกว่า เตโชธาตุก็ดี หรือ พื้นแผ่นดิน เรียกว่า ‘ปฐวีธาตุ’ ก็ได้ หรือลมพัดทั่วไปให้ใบไม้ไหว แลลมพายุใหญ่พัดให้ต้นไม้หักล้มลง หรือลมพายุพัดให้น้ำฝนตกลงมาที่เรียกว่า ‘วาโยธาตุ’ ก็ได้ หรือน้ำทั่วไปซึ่งมีในบึงบางห้วยหนอง เป็นต้น ที่เรียกว่า อาโปธาตุก็ดี หรืออายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เหล่านี้ก็จัดเป็น ‘พาหิระกะธรรม’ ทั้งสิ้น

ดังนั้น เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า *พะหิทธา รัมมา* ฉะนี้

๖๐. อัชฌัตตะพะหิทธา รัมมา

ในบทที่ ๖๐ นั้นมีพระบาลีว่า *อัชฌัตตะพะหิทธา รัมมา* แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันมีทั้งภายในและภายนอก’ โดยเนื้อความว่า ธรรมที่จัดเป็น ภายในภายนอกนั้น ก็เป็นเหตุอาศัยซึ่งกันและกันไป ธรรมภายในก็เป็นเหตุให้ละกิเลสภายนอกได้ ธรรมภายนอกก็เป็นเหตุให้ละกิเลสภายในได้ เปรียบเหมือนหนึ่งพระปฐมกุมารได้ทัศนากาเหินดอกปทุมชาติบัวหลวงแล้ว ก็บังเกิดโยนิโสมนสิการ พิจารณาเห็นโดยพระไตรลักษณ์ญาณแล้ว ก็ได้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยอำนาจพระไตรลักษณ์ญาณ แต่ต้องอาศัยธรรมภายนอก คือดอกปทุมชาติบัวหลวงเป็นเหตุก่อน จึงสำเร็จได้ เพราะเหตุนี้ จึงสมกับพระบาลีว่า *อัชฌัตตะพะหิทธา รัมมา* ดังนี้

อีกประการหนึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็จัดเป็น *พาหิระกะธรรม* เพราะเป็นธรรมเกิดขึ้นเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ต้องอาศัยเหตุภายนอกคือมารดา บิดาก่อน จึงจะบังเกิดขึ้นได้ วิญญาณนั้นไซ้เป็นธรรมภายใน มารดาบิดาเป็น ธรรมภายนอก

ความแก่นั้นก็มี ๒ ประการ คือ **ปฏิจฉันนะชรา** ความแก่ภายใน ๑ **อปัฏิจฉันนะชรา** ความแก่ภายนอก ๑ พยาธิ ความเจ็บกายไม่สบายใจ ก็มีอยู่ ๒ คือ ความเจ็บปวดบังเกิดขึ้น ความไม่สบายในใจ เจ็บใจ แค้นใจ จัดเป็นอชฌัตติกธรรมภายใน ความตายเป็นพาหิระกะธรรม ภายนอก ความตายก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ ตายด้วยโรคบังเกิดขึ้นภายในกาย เรียกว่า อชฌัตตะมรณธรรมภายใน ๑ ตายด้วยเครื่องศาสตราวุธ เป็นต้น อันเกิดขึ้น ด้วยความเพียรของท่านผู้อื่น เรียกว่าพาหิระกะมรณธรรมภายนอก ๑ เพราะเหตุนั้นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นเหล่านี้ เมื่อจะกล่าวถึง โสภปริเทวทุกข์ต่างๆ นั้นแล้ว ก็มีนัยเช่นเดียวอย่างเดียวกัน บางที่บังเกิดแต่ เหตุภายในอาศัยเหตุภายนอกก็มี บางที่บังเกิดแต่เหตุภายนอกอาศัย เหตุภายในก็มี เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า **อชฌัตตะพาหิธา ธัมมา** นี้

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๖๐ แต่โดยสังเขปเพียงเท่านี้

๖๑. อชฌัตตารัมมะณา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้อธิบายในติกมาติกาบทที่ ๖๑ สืบต่อไป โดยนัยพระ บาลีว่า **อชฌัตตารัมมะณา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันมีอารมณ์เป็น ภายใน’ โดยเนื้อความว่า พระโยคาวจรเจ้าผู้แสวงหาซึ่งความสุขสำราญใจ แลมาเจริญฌานสมาบัติให้บังเกิดขึ้นในตน เพราะฌานสมาบัตินั้นเป็นธรรม บังเกิดขึ้นในภายใน ท่านทั้งหลายเหล่านี้ย่อมแสวงหาแต่ความระงับ พังเอาแต่สมาบัติให้เป็นอารมณ์ เช่นเดียวกับสัทธวิหาริกของพระสารีบุตร เมื่อเวลาเขาจะเอาไปฆ่า พระสารีบุตรจึงไปเตือนให้สติ ก็ระลึกถึงฌานที่ตน เคยได้เจริญนั้นได้ ก็พังฌานความระงับนั้นให้เป็นอารมณ์แล้ว ก็เหาะหนี รอดความตายไปได้

โดยความอธิบายว่าก็ได้แก่ธรรมที่เย็นใจ ความบริสุทธิ์ใจเย็นใจนี้แล เป็นธรรมภายในแผ่ชานออกไปให้เป็นอารมณ์ในภายนอก บุคคลจะได้ประสบ ซึ่งความสุขกายสบายจิตทั้งภายในแลภายนอกนั้น ก็ต้องอาศัยธรรมภายใน

ดวงเดียว มีความบริสุทธิ์ใจแผ่ซ่านออกไปเป็นอารมณ์ภายนอก ธรรมภายใน คือความบริสุทธิ์ภายในใจดวงเดี่ยวนี้แล ย่อมสามารถจะยังสรรพทุกขภัย อุบัติวันตรายทั้งปวงให้เข้าไประงับดับเสียได้ สมดังนัยพระพุทธสุภาฯติว่า **ปริตตัง พุทธะมันตานัง ปะวะรัง สัพพะมันตานัง อัชฌัตติกะพาหิเรชาตัง อันตะรายัง วิสาสะนัง ปริตตานุกาเวนะ ละภันติ สัพพะมังคะลัง** ดังนี้

โดยความอธิบายว่า ‘ธรรมภายในคือใจบริสุทธิ์ ใจบริสุทธิ์นั้นเรียกว่า ธรรมมีประมาณน้อย’ **ปริตตัง** แปลว่า ‘พระนิพพาน’ เป็นธรรมมีประมาณน้อย ธรรมน้อยดวงเดี่ยวนี้แล **พุทฺธะมันตานัง** เป็นมนต์ของพระพุทธเจ้า **ปะวะรัง สัพพะมันตานัง** และเป็นมนต์อันประเสริฐกว่ามนต์ทั้งปวง **อัชฌัตติกะพาหิเรชาตัง อันตะรายัง วิสาสะนัง** อันตรายอันหนึ่งอันใดซึ่งบังเกิดมีภายในแลภายนอก ก็ย่อมเสื่อมสูญไปโดยอำนาจแห่งพระปริตต์ คือพระนิพพานเป็นธรรมมีประมาณน้อยนี้เอง **ปริตตานุกาเวนะ ละภันติ สัพพะมังคะลัง** สรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้ประสบซึ่งความสุขสำราญใจก็ได้เพราะอานุภาพแห่งพระปริตต์อันเป็นธรรมมีอารมณ์ภายในอย่างเดียว เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า **อัชฌัตตารัมมะณา ัมมา** ฉะนี้

๖๒. พะหิทธารัมมะณา ัมมา

ในบทที่ ๖๒ นั้นมีพระบาลีว่า **พะหิทธารัมมะณา ัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันมีอารมณ์เป็นภายนอก’ โดยเนื้อความว่า บุคคลทั้งหลายเมื่อได้ประสบซึ่งเวทนาอันใดอันหนึ่งแล้ว ก็ย่อมเอารูปเป็นอารมณ์ เพราะรูปนั้นเป็นพาหิรกรรมภายนอก ส่วนเวทนานั้นก็หาได้ระงับลงไม่ กลับได้สวຍซึ่งเวทนาคล้ายยิ่งๆ ยิ่งขึ้นไป เปรียบเหมือนจันทคหาบัณฑิต ที่ได้ประสบซึ่งความทุกข์เวทนาแล้ว แลเฟ่งเอารูปภายนอกเป็นอารมณ์ จนถึงแก่ความตายไปด้วยพวกโจรนั้น

โดยความอธิบายว่า ความไม่สงบระงับใจ คือความเดือดร้อนขึ้นในใจ แต่ใจนั้นก็เป็นธรรมชาติดีนรนเดือดร้อนอยู่โดยปกติธรรมดาของตนแล้ว

มีหน้าซ้ำยังเอาธรรมภายนอก ซึ่งมีใช้ธรรมเครื่องระงับเข้ามาเป็นอารมณ์
อีกเล่า ก็ยิ่งร้อนหนักทวีขึ้นไป เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงได้ทรง
ตรัสเทศนาสั่งสอนแก่พุทธบริษัททั่วไปว่า ‘ธรรมภายนอกไม่ใช่ธรรมเครื่อง
ระงับ และไม่ใช้ธรรมของเราตถาคต’ ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า
พะทิตถารัมมะณา อัมมา ฉะนี

๖๓. อัชฌัตตะพะทิตถารัมมะณา อัมมา

ในบทที่ ๖๓ นั้นโดยนัยพระบาลีว่า **อัชฌัตตะพะทิตถารัมมะณา
อัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีภายในแลภายนอกเป็นอารมณ์’ โดย
เนื้อความว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็น ๒ บังเกิดขึ้นพร้อมกันแล้วแลถือเอา
เป็นอารมณ์ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **อัชฌัตตะพะทิตถารัมมะณา อัมมา** ดังนี้

เมื่อจะชู้บุคคลที่ได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษให้เห็นเป็นตัวอย่างด้วย
อำนาจแห่งธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ ก็มีที่มากเป็นอเนกประการ

ดังพระภิกษุ ๓๐ รูปได้เห็นพยับแดดแล้ว ก็นึกเปรียบเทียบกับกาย
ของตนว่า ธรรมในกายของเรานี้ก็เช่นเดียวกับพยับแดดฉะนี ในทันใดนั้น
สมเด็จพระศาสดาก็ทรงเปล่งพระรัศมีไปให้ต่องกายของพระภิกษุ ๓๐ รูปนั้น
แล้วจึงทรงตรัสเทศนาว่า **เอสะ อัมโม สะนั้นตะโน** ‘ธรรมดวงเดียวนี้แลเป็น
ธรรมของเก่า เป็นธรรมของพระอรียเจ้า ธรรมดวงเดียวเป็นธรรมของเก่านั้น
คือพระนิพพานนี้เอง’ พระภิกษุทั้ง ๓๐ รูปนั้นก็ได้รับบรรลุอัสวักขัยเป็น
พระอรหันต์ชีณาสพ เหาะลอยมาสู่สำนักสมเด็จพระบรมศาสดา แล้วจึงกล่าว
สรรเสริญซึ่งพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์โดยอเนกปริยาย โดยความ
อธิบายว่า พระอรียเจ้าท่านเอาธรรมภายนอกเปรียบกับธรรมภายใน
เอาธรรมภายในออกเป็นอารมณ์ภายนอกดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลี
ว่า **อัชฌัตตะพะทิตถารัมมะณา อัมมา ฉะนี**

แสดงมาในติกมาติกา บทที่ ๖๓ แต่โดยสังเขปกถากัณฐิตลงเพียงเท่านี้

๖๔.

สละนิตถัสสะนะสัปปะภูฏิฆา อัมมา

ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยความคับแคบนั้น

๖๕.

อะนิตถัสสะนะสัปปะภูฏิฆา อัมมา

ธรรมทั้งหลายบังเกิดคับแคบในใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น

๖๖.

อะนิตถัสสะนาปปะภูฏิฆา อัมมา

ธรรมทั้งหลายจะไม่มี ความคับแคบก็ไม่ใช่ จะไม่มีความเห็นก็ไม่ใช่ แต่ดับกิเลสได้ ด้วยโดยอาศัยอำนาจของตนเอง

๖๔. สະนิทฺสสະนะสัปปะภูชา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสาขนาในติกมาติกาบทที่ ๖๔ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า **สະนิทฺสสະนะสัปปะภูชา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยความคับแค้น’ นั้น ก็เพราะความที่ได้เห็นซึ่งอนิฏฐารมณ อันไม่เป็นที่รักที่ปรารถนาของตน เป็นต้นว่า ได้เห็นโจรผู้ร้ายหรือได้เห็นสัตว์ดุร้ายต่างๆ มี เสือ หมี เป็นต้น หรือบางทีได้เห็นบุคคลต่างๆ มีเจ้าหนี้และบุคคลผู้ประทุษร้ายแก่ตน เป็นต้น เช่นกับพระอานนทถึงซึ่งความคับแค้นขึ้นในใจ เพราะได้เห็นช่างนาผาศิริวิ่งเข้ามาจะประทุษร้ายแก่ตนกับพระพุทเจ้า ในกาลครั้งนั้น พระอานนทก็บังเกิดความเดือดร้อนคับแค้นขึ้นในใจ เพราะความที่ได้เห็นฉะนี้

๖๕. อะนิทฺสสະนะสัปปะภูชา ธัมมา

ในบทที่ ๖๕ นั้นมีพระบาลีว่า **อะนิทฺสสະนะสัปปะภูชา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายบังเกิดคับแค้นขึ้นในใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น’ โดยเนื้อความว่าบุคคลทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อเวลาได้ประสบซึ่งความพลัดพรากจากสัตว์แลสังขารอันเป็นที่รักที่เจริญใจ หรือเวลาทรัพย์แลสมบัติฉิบหายไป ด้วยภัยอันใดอันหนึ่งก็ดี ย่อมบังเกิดความคับแค้นขึ้นในใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น

ดังมีบุคคลเป็นนิตศนอุทาหรณ์ว่า ยังมีบุรุษผู้หนึ่งไปเรียนมนต์ปลาอยู่ในสำนักของอาจารย์แห่งหนึ่ง ครั้นจำได้จนชำนาญแล้ว จึงลาอาจารย์ไปกระทำบริกรรมอยู่ที่หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง ตั้งความเพียรบริกรรมไปๆ ก็ไม่เห็นปลา ตัวเองบังเกิดความคับแค้นขึ้นในใจ ครั้นรู้ถึงอาจารย์ อาจารย์จึงบอกว่า ท่านอย่าบริกรรมลืมหืมตาขึ้น ปลามันกลัว บุรุษนั้นก็กระทำตามลัทธิของอาจารย์นั่งหลับตาบริกรรมไป อาจารย์ก็จับปลาใส่ลงในบ่อที่บุรุษนั้นบริกรรมอยู่ ครั้นบุรุษนั้นลืมตาขึ้นก็เห็นปลา ก็บังเกิดความดีใจสิ้นความคับแค้นในใจ ดังนี้

เพราะเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า **อะนิตัสสนะสัปปะภูฆา ธัมมา** ฉะนั้น

๖๖. อะนิตัสสนาปปะภูฆา ธัมมา

ในบทที่ ๖๖ นั้น โดยมีนัยพระบาลีว่า **อะนิตัสสนาปปะภูฆา ธัมมา** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายจะมีความคับแค้นในใจก็ไม่ใช่ จะไม่เห็นก็ไม่ใช่ แต่ดับกิเลสได้ โดยอาศัยอำนาจของตนเอง’

โดยเนื้อความ **อะนิตัสสนาปปะภูฆา ธัมมา** นี้ก็ได้แก่ ‘นิโรธธรรม’ ด้วยอรรถว่าด้วยความเห็นและความไม่เห็น ได้แก่เมื่อนิโรธธรรมบังเกิดขึ้นแล้ว นีวรณธรรมทั้ง ๕ ก็ดับไป โอวาทคำสั่งสอนอันใดอันหนึ่งก็ดับไป วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข ก็ไม่มีในนิโรธธรรม เพราะฉะนั้นจึงแปลว่า จะคับแค้นก็ไม่ใช่ จะเห็นก็ไม่ใช่ แต่ละกิเลสได้ด้วยความไม่ต้องเห็นนั้นก็ได้แก่พระอริยมรรคไม่เห็นก็จริงอยู่ แต่รู้ว่าตัณหา รากะ โทสะ โมหะ ไม่มี เปรียบเหมือนบุคคลนอนหลับฝันไปได้เห็นรูปสัตว์ต่างๆ มีเสือและช้างเป็นต้น บุคคลนอนหลับและฝันไปนั้น จะเห็นก็ไม่ใช่ ถ้าจะว่าเห็นหรือ เสือช้างก็ไม่มี ถ้าจะว่าไม่เห็นหรือ ก็เห็นในฝันไปแล้ว ฉันทใดก็ดี พระธรรมที่ชื่อว่า **อะนิตัสสนาปปะภูฆา ธัมมา** ก็มีอุปมาอุปไมยเหมือนกันกับบุคคลที่นอนหลับฝันไป ฉะนั้น

อาตมารับประทานวิสาขามาในพระอภิธรรมมาติกา ๒๒ ตีกะ ๖๖ มาติกา แต่โดยสังเขปกภาพออกเป็นธรรมสวนานิสงส์ ก็ยุติลงโดยสมควรแก่กาลเพียงเท่านี้ เอวัง

(จิตตาโร ธัมมา วัชฌันติ อายุ วัฒนโณ สุขัง พลัง)

สรุปภาพรวมของพระอภิธรรมสังคณีมาติกา

๒๒ ทิกะๆ ละ ๓ บทรวมเป็น ๖๖ บท

๑. กุสะลา รัมมา, อะกุสะลา รัมมา, อัพยากะตา รัมมา

- ๑.๑ กุสะลา รัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลนั้นอย่างหนึ่ง คือมีพระพุทธรูปประสงค์เอาองค์ปัญญาตัดอาลัยในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ ได้โดยเห็นว่าเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน
- ๑.๒ อกุสะลา รัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลนั้นอย่างหนึ่ง ธรรมของบุคคลผู้ไม่ฉลาดคือว่าทรงไว้ซึ่งจิตอันอกุศล
- ๑.๓ อัพยากะตา รัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอัพยากฤต ธรรมอันพระพุทธรูปเจ้าไม่ได้พยากรณ์ว่าเป็นบุญและเป็นบาป จิตที่ไม่ยินดียินร้าย ไม่สมนัสโทมนัสนั้นแลชื่อว่าอัพยากฤต

๒. สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตารัมมา, ทุกขายะเวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา, อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา

- ๒.๑ สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตารัมมา ธรรมทั้งหลายอันสัมปะยุตแล้วด้วยความเสวยอารมณ์เป็นสุขนั้นคือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจที่ได้ทรงสัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์
- ๒.๒ ทุกขายะเวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา แปลว่าธรรมทั้งหลายอันสัมปะยุตแล้ว ด้วยนามธรรมที่ได้เสวยอารมณ์เป็นทุกข์
- ๒.๓ อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันสัมปะยุตแล้วด้วยเวทนาที่ไม่มีสุขไม่มีทุกข์

๓. วิปากา รัมมา, วิปากะรัมมะรัมมา, เนวะวิปากะนะวิปากรัมมะรัมมา

- ๓.๑ วิปากา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันสุขต่างๆ กัน

๓.๑.๑ กุศลวิบาก ผลสุจริต ๓ คือ กายสุจริต, วชิสุจริต, มโนสุจริต

๓.๑.๒ อกุศลวิบาก ผลทุจริตร ๓, ทุจริตร ๓ นั้นคือ กายทุจริตร, วชิทุจริตร, มโนทุจริตร

๓.๑.๓ ชั้นธวิบากนั้นคือ ยังร่างกายของสัตว์ให้โทษถอยน้อยกำลังไป

๓.๑.๔ ปัญญาวิบากนั้นคือ ยังสัตว์ให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ, ประโยชน์และใช้ประโยชน์ทั้งปวงได้ และให้มีปัญญาสามารถรู้จักสรรพญเอยธรรมที่เป็นโลกีย์และโลกุตระได้ ฉะนี้ชื่อว่าปัญญาวิบาก

๓.๒ วิปากะธัมมะธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเกิดแห่งวิบากได้แก่ เหตุและปัจจัย

๓.๒.๑ กุศลมูล ๓

๓.๒.๒ อกุศลมูล ๓

๓.๓ เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา แปลว่า ธรรมไม่มีวิบากไม่มีเหตุปัจจัย

๔. อุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา, อะนุปาตินนุปาทานิยา ธัมมา, อะนุปาตินนุปาทานิยา ธัมมา

๔.๑ อุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ทรงไว้ซึ่งธรรมชาติ อันเป็นเครื่องกำหนดในอุปาทานความที่เข้าไปถือเอาซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นของถาวรมั่นคง หลงว่าเป็นของดีของงาม ถือว่า เป็นของตนจริงๆ

๔.๒ อะนุปาตินนุปาทานิยา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถือเอาซึ่งอารมณ์ที่ไม่ควรพึงถือเอา

๔.๓ อะนุปาทินานุปาทานิยา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถึงธรรมที่ควรพึงถือเอา และธรรมที่ไม่ควรจะพึงถือเอา

๕. สังกิลิฏฐะสังกิลเสสิกา ธัมมา, อะสังกิลิฏฐะสังกิลเสสิกา ธัมมา, อะสังกิลิฏฐาสังกิลเสสิกา ธัมมา

๕.๑ สังกิลิฏฐะสังกิลเสสิกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต

๕.๒ อะสังกิลิฏฐะสังกิลเสสิกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว แต่ไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง

๕.๓ อะสังกิลิฏฐาสังกิลเสสิกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลาย อันทรงไว้ซึ่งจิตที่ไม่เศร้าหมองความคิดนึก ก็คิดนึกในธรรมที่ไม่เศร้าหมอง

๖. สะวัตักกะสะวิจารณ์า ธัมมา, อะวัตักกะวิจารณ์ัตตา ธัมมา, อะวัตักกาวิจารณ์า ธัมมา

๖.๑ สะวัตักกะสะวิจารณ์า ธัมมา เป็นต้น แปลว่า ธรรมทั้งหลาย เป็นไปกับด้วยวิตกและวิจารณ์

๖.๒ อะวัตักกะวิจารณ์ัตตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องทรงไว้ซึ่งจิต หมายความว่า มีแต่วิจารณ์ วิตกไม่มี

๖.๓ อะวัตักกาวิจารณ์า ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตอันไม่วิตกวิจารณ์

๗. ปิติสหะคะตา ธัมมา, สุขะสะหะคะตา ธัมมา, อุเปกขาสหะคะตา ธัมมา

๗.๑ ปิติสหะคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาด้วยปิตินั้นมีลักษณะ ๕ ประการ

๗.๑.๑ ฆนิกาปิตี

๗.๑.๒ อุทกาปิตี

๗.๑.๓ โอภักณตีกาปิตี

๗.๑.๔ อุเพงคาปิตี

๗.๑.๕ ผรณาปิตี

๗.๒ สุขะสะหะคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาแล้ว
ด้วยความสุข มีอยู่ ๒ ประการ

๗.๒.๑ โลภียสุข

๗.๒.๒ โลกุตฺรสุข

๗.๓ อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็น
อารมณ์แห่งจิตที่เป็นอุเบกขา

**๘. ทัสสะเนนะ ปะหัตถัปปา ธัมมา, ภาวะนายะ ปะหัตถัปปา ธัมมา,
เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหัตถัปปา ธัมมา**

๘.๑ ทัสสะเนนะ ปะหัตถัปปาธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบุคคล
จะละกิเลสได้เพราะเหตุที่ได้เห็น

๘.๒ ภาวะนายะ ปะหัตถัปปา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอัน
บุคคลจะพึงละกิเลสได้เพราะการที่ภาวนานั้น ภาวนา ก็มีอยู่
๓ ประการ คือ บริกรรมภาวนา ละกิเลสอย่างหยาบได้
ประการหนึ่ง อุจจารภาวนา ละกิเลสอย่างกลางได้ประการหนึ่ง
อัปนาภาวนา ละกิเลสอย่างละเอียดได้ประการหนึ่ง

๘.๓ เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหัตถัปปา ธัมมา แปลว่า
ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็น
และไม่ใช้หนทางภาวนานั้น

**๙. ทัสสะเนนะ ปะหัตถัปปะเหตุกา ธัมมา, ภาวะนายะ ปะหัตถัปปะ-
เหตุกา ธัมมา, เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหัตถัปปะเหตุกา
ธัมมา**

๙.๑ ทัสสะเนนะ ปะหัตถัปปะเหตุกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมี
เหตุแล้วจึงจะละกิเลสได้เพราะความเห็น

๙.๒ ภาวะนายะ ปาหัตถัพพะเหตุกาธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลาย
ที่มีปัจจัยเกื้อกูล อุคคหุณนแก่ธรรมอันจะพึงละกิเลสได้ด้วย
ภาวานานั้น ธรรมบทนี้จึงได้ชื่อว่า โลกียธรรม โลกียธรรมก็เป็น
ปัจจัยให้เกิดภาวนา ศीलก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียศีล ๑,
โลกุตรศีล ๑, ภาวนาก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียภาวนา ๑,
โลกุตรภาวนา ๑

๙.๓ เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหัตถัพพะเหตุกา ธัมมา
แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่ธรรมที่
พึงละกิเลสได้ เพราะเหตุที่ไม่ได้เห็น แลไม่ได้ภาวนา

๑๐. อาจะยะคามิโน ธัมมา, อะปะจะยะคามิโน ธัมมา, เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา

๑๐.๑ อาจะยะคามิโน ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุที่จะ
ยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความสุขเพราะการสร้างสมซึ่ง
บุญนั้น

๑๐.๒ อะปะจะยะคามิโน ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุ
จะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความทุกข์เพราะไม่ได้สั่งสมขึ้นซึ่ง
การบุญการกุศล

๑๐.๓ วาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา แปลว่า ธรรม
ทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ถึงซึ่งความสุขด้วยการสะสม
ก็ไม่ใช่ด้วยการไม่สะสมก็ไม่ใช่

๑๑. เสกขา ธัมมา, อะเสกขา ธัมมา, เนวะเสกขา นาเสกขา ธัมมา

๑๑.๑ เสกขา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่จำจะต้องศึกษา ดังนี้
ธรรมที่จำจะต้องศึกษานั้นมีอยู่ ๓ ประการ

๑๑.๑.๑ อธิศีลสิกขา ๑

๑๑.๑.๒ อธิจิตสิกขา ๑

๑๑.๑.๓ อธิปัญญาสิกขา ๑

๑๑.๒ อเสกขา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันไม่ศึกษา

๑๑.๓ เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายจะศึกษา
ก็ไม่ใช่ จะไม่ศึกษาก็ไม่ใช่

๑๒. ปะริตตา ธัมมา, มะหัคคะตา ธัมมา, อัปปะมาณา ธัมมา

๑๒.๑ ปะริตตา ธัมมา แปลว่า ธรรมมีประมาณน้อย

๑๒.๒ มะหัคคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่

๑๒.๓ อัปปะมาณาธัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่
พระพุทธรเจ้าตรัสรู้นั้นไม่มีประมาณ

**๑๓. ปะริตตารัมมะณา ธัมมา, มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา,
อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา**

๑๓.๑ ปะริตตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอรรถนัยน้อย

๑๓.๒ มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอรรถนัย
มากยังอรรถนัยให้ฟังชานมาก

๑๓.๓ อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอรรถนัย
ไม่มีประมาณ กระทบความยินดีมากไม่มีที่สุด

๑๔. หีนา ธัมมา, มัชฌิมา ธัมมา, ปะณีตา ธัมมา

๑๔.๑ หีนา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายยังอรรถนัยให้เลวต่ำช้า

๑๔.๒ มัชฌิมา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอรรถนัยเป็นอย่าง
กลาง ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ร้อนไม่เย็น

๑๔.๓ ปะณีตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายประณีต

๑๕. มิจฉัตตะนियะตา ธัมมา, สัมมัตตะนियะตา ธัมมา, อะนियะตา ธัมมา

๑๕.๑ มิจฉัตตะนियะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีทิวฏฐิอันผิด
เป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่ทุกคติ ทิวฏฐิอันเห็นผิดนั้นมิอยู่ ๓
ประการคือ

๑๕.๑.๑ อุจเฉทะทิวฏฐิ ๑

๑๕.๑.๒ สัสสะตะทิวฏฐิ ๑

๑๕.๑.๓ อภิริยาทิฎฐิ ๑

๑๕.๒ สัมมัตตะนิยตะตา ฐัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีทิฎฐิอันชอบแล เป็นธรรมเที่ยงที่จะไปสู่พระนิพพาน ทิฎฐิอันชอบนั้นมีอยู่ ๔ ประการ

๑๕.๒.๑ ทุกเขยยานัง ความเห็นในปัญจขันธ์ทั้ง ๕ ว่าเป็นทุกข์ ๑

๑๕.๒.๒ ทุกขะสมุททะเยยยานัง ความเห็นในตนว่าเป็นที่บังเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ๑

๑๕.๒.๓ ทุกขะนิโรทะเยยยานัง ความเห็นในธรรมว่าเป็นเครื่องดับทุกข์ได้จริง ๑

๑๕.๒.๔ ทุกขนิโรธะคามินีปะฏิปะทาเยยยานัง ความเห็นในพระนิพพานว่าเป็นหนทางดับทุกข์ได้ ๑

๑๕.๓ อะนियตะตา ฐัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง บุญก็ไม่เที่ยง บาปก็ไม่เที่ยง

๑๖. มัคคารัมมะณา ฐัมมา, มัคคะเหตุกา ฐัมมา, มัคคาธิปะติโน ฐัมมา

๑๖.๑ มัคคารัมมะณา ฐัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีพระอริยมรรคเป็นอารมณ์

๑๖.๒ มัคคะเหตุกา ฐัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องอุดหนุนแก่พระอริยมรรค มีอยู่ ๓ ประการ ธรรมทั้ง ๓ ประการนั้นคือศีล สมาธิ ปัญญา

๑๖.๓ มัคคาธิปะติโน ฐัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่ในทางที่จะดำเนินไปสู่นิพพานนั้นก็ได้แก่นิสัยที่แก่กล้า จึงจะดำเนินไปสู่พระนิพพานได้

๑๗. อุปปีนนา ฐัมมา, อะนุปปีนนา ฐัมมา, อุปปาติโน ฐัมมา

๑๗.๑ อุปปีนนา ฐัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้ว โดยความอธิบายว่าธรรมทั้งหลายที่เป็น

๑๗.๑.๑ สมมติกิจ ธรรมสิ่งใดที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
๑๗.๑.๒ วิมุตติกิจ ธรรมเหล่าใดที่เป็นพุทธรัตตะ
ธรรมรัตตะ สังขรัตตะ

๑๗.๒ อะนุปปีนนา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายไม่บังเกิดขึ้นแล้ว
๑๗.๓ อูปปาทีโน ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นแล้ว
ธรรมของพระอริยเจ้านั้นก็คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

๑๘. อະตีตา ธัมมา, อะนาคะตา ธัมมา, ปัจจุปปันนา ธัมมา

๑๘.๑ อະตีตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว
๑๘.๒ อะนาคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่มาถึง
๑๘.๓ ปัจจุปปันนา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้น
เฉพาะหน้า

**๑๙. อະตีตารัมมะณา ธัมมา, อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา, ปัจจุปปันนา
รัมมะณา ธัมมา**

๑๙.๑ อະตีตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายเมื่ออดีตเป็นอารมณ์
๑๙.๒ อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอนาคต
เป็นอารมณ์
๑๙.๓ ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีปัจจุบัน
เป็นอารมณ์แห่งจิต

๒๐. อัชฉัตตา ธัมมา, พะหิทธา ธัมมา, อัชฉัตตะพะหิทธา ธัมมา

๒๐.๑ อัชฉัตตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายใน ธรรม
๒ ประการ
๒๐.๑.๑ ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ๑ คืออภินัน ๕
๒๐.๑.๒ ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๑ คือนิรวรณ ๕
๒๐.๒ พะหิทธา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอก
๒๐.๓ อัชฉัตตะพะหิทธา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันมีทั้ง
ภายในและภายนอก

**๒๑. อัชฌัตตารัมมะณา รัมมา, พะหิทธารัมมณา รัมมา, อัชฌัตตะ-
พะหิทธารัมมะณา รัมมา**

๒๑.๑ อัชฌัตตารัมมะณา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์
เป็นภายใน

๒๑.๒ พะหิทธารัมมณา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็น
ภายนอก

๒๑.๓ อัชฌัตตะ พะหิทธารัมมะณา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลาย
มีภายในแลภายนอกเป็นอารมณ์

**๒๒. สະนิตฺตสະนะสัปปะภูทิกขา รัมมา, อะนิตฺตสະนะสัปปะภูทิกขา รัมมา,
อะนิตฺตสະนาปปะภูทิกขา รัมมา**

๒๒.๑ สະนิตฺตสະนะสัปปะภูทิกขา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายเป็นไป
กับด้วยความคับแค้นนั้น

๒๒.๒ อะนิตฺตสະนะสัปปะภูทิกขา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายบังเกิด
คับแค้นใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น

๒๒.๓ อะนิตฺตสະนาปปะภูทิกขา รัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายจะไม่มี
ความคับแค้นก็ไม่ใช่ จะไม่มีความเห็นก็ไม่ใช่ แต่ดับกิเลสได้
ด้วยโดยอาศัยอำนาจของตนเอง

บรรณานุกรม

- หนังสืออนุสรณ์งานศพ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ๒๑ มกราคม ๒๕๒๑
- หนังสือ พระฝั้น อาจาโร ๑๐๘ ปี, ธรรมบรรณาการ ในโอกาสฉลองอุโบสถ วัดป่าชัยชุมพล (เสถียิ่งแห่ง) อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์ ๓๐ พฤศจิกายน - ๒ ธันวาคม ๒๕๕๐

ธรรมทั้งหลาย กุศลธรรม อกุศลธรรม เราทำมาทั้งหมด
มิใช่เทวบุตรเทวดาทำให้ พระอินทร์ พระพรหมทำให้
ธรรมทั้งหลายไม่ได้เกิดจากท้องฟ้าอากาศต้นไม้ ภูเขาเลากา
จากบ้านจากเมือง ถนนหนทาง เกิดจากดวงใจของเรา

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร